

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

XVII. YÜZYIL OSMANLI HUKUKUNDA HİLENİN AKİTLERE TESİRİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe Hilal ÖZTÜRK

Danışman:
Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL
2022

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

XVII. YÜZYIL OSMANLI HUKUKUNDA HİLENİN AKİTLERE TESİRİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe Hilal ÖZTÜRK

Danışman:
Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL
2022

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020117YL09 numaralı Ayşe Hilal ÖZTÜRK'ün hazırladığı “*XVII. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Hilenin Akitlere Tesiri*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/08/2022 günü (16:30 – 18:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL
Marmara Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe Hilal ÖZTÜRK

23/08/2022

ÖZ

İslam Borçlar Hukuku sahasının temel konusu olan akitlerin kuruluşunda irade beyanı esastır. Bu beyanın iç irade olarak da ifade edilen rızaya uygun olması gerekmektedir. Tarafların karşılıklı rızalarının bulunması, irade beyanının sıhhati açısından önem arz etmekte olup akitlerin bağlayıcılığının da ön şartı olmaktadır. Dolayısıyla ikrah, hata ve hile gibi rızayı sakatlayan durumlarda, irade beyanı kusurlu kabul edildiğinden akitlerin bağlayıcılığı da zarar görmektedir. Bu çalışmada, irade bozukluklarından biri olarak kabul edilen hilenin bir fıkıh terimi olarak Hanefî doktrinindeki tarifi, çeşitleri ve akitler üzerindeki tesiri incelenmektedir. Böylece, mezhep içerisindeki farklı görüşlere de temas etmek suretiyle, hile kavramının teorik çerçevesinin çizilmesi hedeflenmiştir. Hilenin teorik boyutu ele alındıktan sonra, Hanefî mezhebinin resmî mezhep olarak kabul edildiği Osmanlı Devleti'nde, hilenin uygulamada nasıl sonuçlarının olduğunu ve teoriyle pratiğin örtüşüp örtüşmediğini görmek amacıyla XVII. yüzyıldaki veriler incelenmiştir. İlgili döneme ait fetva mecmuaları ve şer'îyye sicilleri bu noktada çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Hukuku, Akit, Hile, Tağrîr.

ABSTRACT

Declaration of intent is essential in the establishment of a contract, the fundamental subject of Islamic law of obligations. This declaration have to comply with the consent, which can also referred as the inner will. The mutual consent of the parties is significant in terms of validity of the declaration of intent and is the prerequisite of the bindingness of contracts. Therefore, in the cases that damage the consent such as coercion, error and deception, bindingness of the contracts is faulty because the declaration of intent is considered defective. This study addresses the definition of deception, which is considered as one of the defects of will, as a *fiqh* term in Hanafi doctrine along with its types and effects on contracts. Thus, by referring to different views within the *madhab* (school of law), it aims to draw a theoretical framework of the concept of deception. After discussing the theoretical aspect of deception, the data on 17th century is evaluated in order to observe what kind of results it has in practice and whether the theory corresponds the practice in the Ottoman Empire where Hanafi school of law is accepted as the official *madhab*. The *fatwa* collections and *Sharia* court registers of the relevant era made a great contribution in this sense.

Key Words: Islamic Law, Ottoman Law, Contract, Deception, *Taghrīr*.

ÖNSÖZ

Klasik fıkıh literatüründe belli bir başlık altında yer almayıp farklı başlıklara serpiştirilmiş biçimde kendisine yer bulan irade bozuklukları konusu, İslam muamelat hukukunun merkezinde yer alan akitler bahsi için temel konumdadır. İradeyi kusurlu hale getiren bu arızalardan bir tanesi olan “hile” konusunun işlendiği bu çalışmada, ilk olarak, Hanefî mezhebinin klasik kaynaklarından istifade etmek suretiyle konunun mezhep içi sistematığının ortaya konulması hedeflenmiştir.

İstılahtaki şekliyle “tağrîr, tedlîs vb.” gibi kelimelerle ifade edilen hilenin akitler üzerindeki neticeleri ile ilgili olarak, mezhep imamlarının zamana göre şekil alan farklı görüş ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Akabinde, 17. yy. esas alınarak Osmanlı Devleti’nin hukukî hayatında hilenin etkilerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Netice itibari ile de bu çalışma, “*XVII. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Hilenin Akitlere Tesiri*” başlığı ile adlandırılmıştır.

Giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde; konunun önemi, takip edilen yöntem ve kullanılan kaynaklara yer verilmiştir. Birinci bölümde; Hanefî mezhebinde “hile” kavramı ele alınmış olup, hilenin çeşitleri ve hile ile ilişkili kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde; Hanefî mezhebinde hilenin akitlere tesiri incelenmiştir. Böylece ilk iki bölümde hilenin teorik boyutu ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise, hilenin pratik boyutu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde Osmanlı hukuku kaynaklarından hareketle 17. yüzyıl döneminde hilenin akitlere tesirinin nasıl olduğu, o dönemde nasıl hükümler verildiği ve doktrinle örtüşür şekilde hareket edilip edilmediği üzerinde durulmuştur.

Lisans eğitimimden bu yana ilmî donanımı, geniş bakış açısı ve her şeyden önemlisi insanî değerleriyle bana örnek olan, tez yazım sürecinde tezimi titizlikle okuyan, kıymetli değerlendirmeleriyle beni yönlendiren, yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL’a bana ve tezime kattıklarından ötürü teşekkürlerimi arz ederim. Yine jürimde yer alarak değerlendirmeleri ve yapıcı eleştirileriyle tezime katkıda bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ’e ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER’e şükranlarımı arz ederim.

Bu süreçte ne zaman dara sıkışsam kapısını çaldığım kıymetli hocam Dr. Adem YİĞİN'a, zorlu bir dönemi atlatırken samimiyetle bana yoldaşlık eden değerli arkadaşlarıma ve sundukları imkânlardan dolayı İSAM Kütüphanesi ile İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi'ne teşekkür ederim.

İlme gösterdikleri ehemmiyetle, desteklerini hiç eksik etmeyen, her zaman yanımda olduklarını hissettiğim değerli ailemin her bir ferdine teşekkür ve minnetlerimi sunarım. Son olarak her daim en büyük destekçim olan pek kıymetli eşim Faruk ÖZTÜRK'e göstermiş olduğu anlayış ve sabrından ötürü minnettarım.

“Allahümme yâ veliyye'l-ismeti ve't-tevfık, nes'eluke'l-hidâyete ilâ sevâi't-tarık”

“Yanılmazlığın ve başarının menbaı olan Allah'ım, senden doğru yolun kılavuzluğunu diliyoruz.”

Ayşe Hilal ÖZTÜRK

İstanbul / 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xii

GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLANDIRILMASI..	1
2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR VE METOT.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLE KAVRAMI	5
1. Hilenin Tanımı.....	5
1.1. Sözlük Anlamı	5
1.2. Terim Anlamı	6
2. Hile Anlamına Gelen Diğer Kavramlar	7
2.1. Tağrîr	7
2.2. Tedlîs	8
2.3. Hilâbe	9
2.4. Hıyânet	10
2.5. Hadîa/Hud‘a	10
2.6. Ğış.....	11
3. Hilenin Unsurları	11
4. Hilenin Akitlerdeki Tesiri İçin Gerekli Şartlar	12
5. Hilenin Çeşitleri.....	14
5.1. Fiilî Hile.....	14
5.1.1. Ayıbı Örtme	15

5.1.2.	Üstün Vasıflı Gösterme	15
5.2.	Kavlî (Sözlü) Hile.....	16
5.2.1.	Maliyet Fiyatı Hakkında Yalan Beyan (Hıyânet)	17
5.2.2.	Piyasa Fiyatı Hakkında Yalan Beyan.....	17
5.2.2.1.	İstirsâl	18
5.2.2.2.	Telakki'r-rûkbân.....	19
5.2.3.	Vasıfta Yalan Beyan	19
5.3.	Sükût ve Gizleme Yoluyla Hile.....	20
5.4.	Tağrîr mine'l-ğayr (Üçüncü Şahsın Hilesi).....	20
5.4.1.	Yabancınn Hilesi.....	21
5.4.2.	Simsarlık	21
5.4.3.	Neceş.....	22
6.	Hile ile İlişkili Kavramlar	23
6.1.	Hile - Gabn İlişkisi	23
6.2.	Hile - Garar İlişkisi	26
7.	İrade Bozuklukları İçinde Hilenin Yeri	26

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ MEZHEBİNDE HİLENİN AKİTLERE TESİRİ 30

1.	Fiilî Hilenin Akitlere Tesiri	30
1.1.	Ayıbı Örtme.....	30
1.2.	Üstün Vasıflı Gösterme	31
2.	Kavlî Hilenin Akitlere Tesiri	35
2.2.	Maliyet Fiyatı Hakkında Yalan Beyan	35
2.2.1.	Bey'û'l-müsâveme	35
2.2.2.	Büyû'l-emâne	36
2.2.2.1.	Murâbaha.....	36
2.2.2.2.	Tevliye.....	40
2.2.2.3.	Vadîa.....	41
2.3.	Piyasa Fiyatı Hakkında Yalan Beyan	42
2.3.1.	İstirsâl	43
2.3.2.	Telakki'r-rûkbân	44

2.4. Vasıfta Yalan Beyan.....	44
3. Sükût ve Gizleme ile Yapılan Hile	45
4. Tağrîr mine'l-ğayr (Üçüncü Şahsın Hilesi)	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. YÜZYILDA HİLENİN AKİTLERE TESİRİ 48

1. Dava	48
2. İspat Vasıtaları	49
2.1. İkrar	49
2.2. Delil	49
2.3. Şahitlik.....	52
2.4. Yemin ve Nükûl (Yeminden Kaçınma).....	53
2.5. Sicil: Hile ile Meşhur Olmak.....	54
3. Hüküm	55
3.1. Muhayyerlik Hakkı.....	55
3.1.1. Hıyâr-ı Tağrîr ve Gabn-i Fâhiş.....	55
a) Tağrîr ile birlikte gabn-i fâhiş	56
b) Tağrîr olmaksızın gabn-i fâhiş	57
c) Tüketilen nesneye karşılık bir şey talep edilemeyeceği	60
d) Malın fûrularının alınamayacağı.....	61
e) Aldatan tarafın vefatı halinde mirasçılara karşı dava açılabilmesi	61
3.1.2. Hıyâr-ı Ayb	62
3.1.3. Muhayyerlik Hakkını Düşüren Durumlar	64
a) Eşyanın başkasına satımı	64
b) Eşyanın istihlaki.....	65
c) Eşyanın kullanılması	65
d) Eşyanın vakfedilmesi	66
e) Mala taşınmaz mülk eklenmesi.....	66
f) Muhayyerlik hakkına sahip olan kişinin vefatı	67
3.2. Tazmin.....	68
3.3. Cezalandırma: Kalpazanlık Örneği	71
4. Sulh	73

5. Aldatmaları Önleyici Tedbirler.....	74
SONUÇ.....	77
KAYNAKLAR.....	80
ÖZGEÇMİŞ.....	86

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	bin/ibn
bkz.	bakınız
bt.	binti
b.y.	basım yeri yok
çev.	çeviren
der.	derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
h.	hicrî
haz.	hazırlayan
Hz.	Hazreti
m.	miladî
md.	madde
nr.	numara
nşr.	neşreden
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
(s.a.v.)	sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	sayı
thk.	tahkik eden
trc.	mütercim
t.y.	basım tarihi yok
vb./vs.	ve benzeri / vesaire
ve diğer.	ve diğerleri
vd.	ve devamı

vr.	varak
y.y.	basım yeri yok
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLANDIRILMASI

İslam hukuku, sosyal hayatta adalet, güven ve dürüstlük gibi ilkeleri tesis etmeyi hedeflemektedir. Ticari ilişkilerin de bu ilkeler çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla akitlerin karşılıklı rızaya dayanmasını dolayısıyla aldatma gibi gayriahlaki davranışlardan berî olmasını önemsemektedir. Nitekim İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm de karşılıklı rızaya dayanmayan sözleşmelere müsaade etmemiştir. Diğer temel kaynak olan hadislerde de karşılıklı rızanın önemi vurgulanmaktadır. Bu minvalde denilebilir ki; İslam hukuku, akitlerde karşılıklı rızayı, akitlerin geçerliliği için temel bir ilke olarak kabul etmektedir.

Araştırmanın konusunu oluşturan hile (tağrîr), akitlerde karşılıklı rızayı sakatlayan etkenlerden biridir. Bundan ötürü hile konusu, özellikle ticari hayat için düşünülecek olursa borçlar hukuku açısından önemli bir meseledir. Buna rağmen fıkıh kitaplarında müstakil bir başlık altında ele alınmamış olup yer yer ilgili başlıklarda değinilmiştir. Gerek fikhın temel konularından olan akitlerle ilgili önemli bir mesele olması gerek de her zaman her toplumu ilgilendiren ve maruz kalınan ahlaki ve hukuki bir problem olması hasebiyle bu konunun özel olarak çalışılmayı hak ettiği kanaatiyle “*XVII. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Hilenin Akitlere Tesiri*” başlıklı bu çalışma kaleme alınmıştır.

Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışmanın ana konusu, hilenin akitler üzerindeki tesiri hakkında 17. yy. dönemindeki Osmanlı ulemasının verdikleri hükümleri incelemektir. Bu incelemeden önce Osmanlı'da geçerli mezhep olduğu için, Hanefî mezhebinde hilenin akitlere tesiri ile ilgili kabul gören görüşün ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan araştırma, teorik ve pratik olmak üzere temelde iki kısımdan meydana gelmektedir.

Osmanlı Devleti, fıkıh mirasının uygulamada ne kadar yer bulabildiğini, ne gibi problemlerle karşılaştığını ve zamanla çeşitlilik arz eden bu problemler neticesinde ne gibi değişikliklere uğradığını analiz edebilmek açısından çalışılmayı son derece hak eden

bir alandır. Cevabını bekleyen bu sorulara binaen bu çalışma, hile konusu aracılığıyla, Hanefi mezhebinin uygulama sahası olan Osmanlı'nın mezheple olan ilişki biçimini tahlil etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla öncelikle hile hakkında kavramsal bir çerçeve çizildikten sonra doktrinin hileye yaklaşımından, akitler üzerinde etkili olabilmesi için belirlenen şartlardan, mezhep içi farklı görüş ve gerekçelerinden bahsedilmiştir. Akabinde 17. yy. şeyhülislamlarının fetvalarından ve İstanbul şer'iyeye sicillerinden istifade etmek suretiyle yaşanmış vakalara yer verilmiştir. Araştırma, çalışma boyunca elde edilen veriler ekseninde edinilen kanaatlerden oluşan sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

Her akademik çalışma gibi bu çalışma da belli sınırlar çerçevesinde şekillenmiştir. Satım akdi, borçlar hukuku alanındaki diğer akit türleri için model niteliğini taşımaktadır. Nitekim fıkıh literatürüne bakıldığında, borçlar hukukunun ilkelerini izah etmek amacıyla, hile konusu da dâhil olmak üzere birçok konu daha ziyade bey' akdi üzerinden anlatılmıştır. Bu araştırma da konu bakımından sınırlandırılmaya ihtiyaç duyduğundan ötürü büyük ölçüde satım akdi sınırları içerisinde cereyan etmiştir. Çalışmanın pratik kısmını Osmanlı dönemi oluşturduğu için teori kısmına yönelik olan çalışma Hanefi mezhebi ile sınırlandırılmıştır. Bir diğer sınırlandırma ise zaman bakımından yapılmış olup Osmanlı'nın 17. yüzyıl dönemi incelemeye alınmıştır.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR VE METOT

“Giriş” ve üç ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde konunun önemi ve amacı ile takip edilen yöntem ve kullanılan kaynaklara dair açıklamalarda bulunulmuştur. Birinci bölümde; sonraki bölümlerde geçen kavramlara zemin hazırlaması düşüncesiyle, hile, kavramsal olarak tarif edilmiştir. Bu amaçla ilk olarak hilenin sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiştir. Bu kısımda ayrıca hile ile kastedilen şeyin hile-i şer'iyeye olmayıp aldatma anlamına gelen hile olduğundan ve klasik fıkıh literatüründe genellikle “tağrîr” kelimesi ile ifade edildiğinden bahsedilerek kavram karmaşasının yaşanmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Sözlük anlamı için Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh fi'l-luğa'sı*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Feyyûmî'nin (ö. 770/1368) *el-Misbâhu'l-munîr fî garîbi's-şerhi'l-Kebîr*'i, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-muhîr*'i, Zebîdî'nin

(ö. 1205/1791) *Tâcü'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*'u gibi belli başlı kamuslara müracaat edilmiştir.

Terim anlamı için ise Muhammed Yûsuf Mûsâ'nın (ö. 1383/1963) *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd*'i, Senhûrî'nin (ö. 1391/1971) *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*'si, Ebû Zehre'nin (ö. 1394/1974) *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şeriatil-İslâmiyye*'si, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ'nın (ö. 1420/1999) *el-Medhal*'i, Abdülkerîm Zeydân'ın (ö. 1435/2014) *el-Medhal*'i, Vehbe Zuhaylî'nin (ö. 1436/2015) *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*'su ile Hayrettin KARAMAN'ın *Mukayeseli İslam Hukuku* gibi çağdaş fıkıh kitaplarından yararlanılmıştır. Çünkü klasik kaynaklarda hileye dair özel bir tarif yapılmamıştır.

Sözlük ve terim anlamı başlıklarından sonra Türkçe'de hile olarak ifade edilen bu kavramın klasik literatürde hangi kelimelerle ifade edildiğinden bahsedilmiştir. Bu kelimeler, "*Hile Anlamına Gelen Diğer Kavramlar*" başlığı altında birbirleriyle mukayeseli olarak tarif edilmiş, farkların daha iyi anlaşılması için örneklendirilmiştir. Unsurlarına ve şartlarına da değinildikten sonra hilenin çeşitlerine yer verilmiştir. Hilenin her bir türü için ayrıntılı bir tasnifleme yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için hile ile yakın ilişkisi olan gabn ve garar konularına da araştırmanın sınırlarını aşmayacak biçimde yer verildikten sonra irade bozukluklarından biri olan hilenin diğer irade bozuklukları arasındaki konumu, mukayese yöntemi vasıtasıyla izah edilerek ilk bölüm sonlandırılmıştır.

"*Hanefî Mezhebinde Hilenin Akitlere Tesiri*" başlıklı ikinci bölümde; farklı hile türlerinin akitler üzerindeki tesiri incelenmiştir. İlk iki bölümün hazırlanmasında Hanefî mezhebinin fûru kitapları taranmıştır. Bu kaynaklar içerisinde sık başvurulmaları arasında Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâi'*'si, Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr*'ı, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr*'i, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *Bahrü'r-râik*'i ve İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr*'ı bulunmaktadır. Çalışma boyunca çağdaş dönem eserlerinden ve günümüzde ortaya konan bilimsel çalışmalardan da yararlanılmış olup anlama, açıklama, örnekleme, çözümleme ve değerlendirme gibi metotlara sıklıkla başvurulmuştur.

Üçüncü bölümde; Osmanlı'daki hile örnekleri, bu sebeple açılan davalar, sorulan fetvalar ve bunlara verilen hükümlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle İstanbul kadı sicilleri taranmış, analiz edilmiş ve konu ile ilgili olan kayıtlar tezin ilgili

kısımlarında kullanılmıştır. Kadı sicillerinin yanı sıra; Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) *Fetâvâ-yı Feyziye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Behcetü'l-Fetâvâ* ve Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Netîcetü'l-Fetâvâ* adlı Osmanlı'da en muteber kabul edilen fetva mecmuaları da çalışma açısından önemli bir veri kaynağı olmuştur. Zira Osmanlı'nın hukuk anlayışını idrak edebilmek için mahkeme kayıtları ile fetva kitapları, o dönemin anahtarları mesabesinde.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLE KAVRAMI

1. Hilenin Tanımı

Fıkıh literatüründe “hile” denildiğinde esas olarak hile-i şer‘iyye kastedilmektedir. Ancak Türkçe kaynaklarda “hile” olarak geçen bu kavram, fıkıh literatüründe genellikle “tağrîr” kelimesi ile karşılanmakta olup bu anlamda veya bu anlama yakın başka kelimeler ile de ifade edilmiştir. Her ne kadar çalışmanın başında “hile” kelimesi açıklanmış olsa da çalışmanın ilerleyen bölümlerinde klasik fıkıh kaynaklarında kullanıldığı şekliyle “tağrîr” ve anlam itibariyle ona yakın olan ancak aralarında ince farklılıklar bulunan kavramlar da kullanılacak olup “hile” kelimesi yalnızca Türkçe literatürdeki anlamıyla kullanılacaktır.

1.1. Sözlük Anlamı

H-v-l (ح و ل) kökünden müştak olan “hile”nin farklı anlamları olmakla birlikte, sözlüklerde “kuvvet (kudret)” anlamı daha yaygın görülmektedir. Çoğulu “hıyel” ve “hıvel” şeklinde olan hile ile kendisiyle aynı kökten türemiş olan “havl, hayl, muhâvele, mahâle, ihtiyâl, tahavvül ve tahayyül” gibi kelimelerin hepsi “çare, maharet, iyi düşünme, iyi görüş (cevdet-i nazar), işlerde tasarruf kudreti, aldatmak ve kurnazlık” anlamlarına gelmektedir.¹

Sözlük anlamına bakıldığında yapılan tanımlar daha çok hile-i şer‘iyyeyi çağrıştırmaktadır. Nitekim hile-i şer‘iyye, şeklen dinî ve hukuki esaslara aykırı olmayan bir vasıta aracılığıyla, dinen yasaklanmış bir uygulamayı -ona ulaşmak gayesiyle- dinî

¹ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh fî l-luğa*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990, IV, 1679; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1997, III, 399; Ahmed b. Muhammed b. Alî Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr fî garîbi's-şerhi'l-Kebîr*, Kâhire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1898, I, 73; Ebü't-Tâhir Meccüddîn Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, s. 1278; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, t.y., VII, 293; İbrâhim Enis, Abdülhalim Mansur, Atiyye es-Savvalihi ve Muhammed Halefullah Ahmed, *Mu'cemü'l-vasît*, “hâ-le” md., İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y., I, 209; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, 350.

esaslara uygun düşürmeye yönelik çözüm ve çıkış yolu bulma ameliyesidir ve bu çalışmanın dışında olup ayrı bir konuyu teşkil etmektedir.²

1.2. Terim Anlamı

Türkçe kaynaklarda ve Türk Borçlar Hukuku'nda bu kavram, her ne kadar “hile” kelimesi ile karşılık bulmuş olsa da klasik fıkıh kitaplarında “tağrîr”, “tedlîs”, “hilâbe”, “hıyânet”, “ğış”, “hud'a/hadîa”, “mekr” ve “keyd” gibi farklı isimlerle ifade edilmiştir.³ Hile anlamına gelen bu kelimeler, ayrı bir başlık altında ele alınacak olup burada tanımlarına yer verilmeyeceği için; klasik kaynaklarda bizzat “hile” olarak geçmeyen bu kavramın istilahtaki anlamı için genel bir tanım verilecektir.

“Hile”, bir şahsı hukuki bir muamelede bulunmaya veya –çerçeve daha da daraltılacak olursa- özellikle de akit yapmaya sevk etmek amacına binaen, o kişide bilinçli olarak yanlış bir kanaat oluşturmaya veya mevcut olan hatalı bir görüşü devam ettirmeyi sağlayacak söz veya davranışlardır.⁴ Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere hilenin, muamelat alanının çeşitli konularında meydana gelmesi mümkün olmakla birlikte pratiğe bakıldığında daha ziyade alışveriş işlemlerinde gündeme geldiği mülhaza edilmektedir. Alışverişlerde hile; muhatabı, kavli veya fiili olarak etkilemek suretiyle alım veya satım akdinin onun yararına olduğuna ikna etmek veya onu piyasa fiyatından farklı bir bedele –alıcı için daha yüksek, satıcı için daha düşük bir fiyata- razı etmektir.⁵

² Bkz. Saffet Köse, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 170-178.

³ Saffet Köse, “Hile”, *DİA*, XVIII, 28.

⁴ Abdürrezzak Ahmed es-Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire: Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, 1960, II, 157; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî fi sevbihî'l-cedîd: el-Medhal*, Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1967-1968, I, 374; Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şeriatü'l-İslâmiyye*, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1977, s. 418; Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal li-dirâseti's-şeriatü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 356; Muhammed Yûsuf Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd*, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1987, s. 402-403; Ahmed Ferrâc Hüseyin, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd*, Beyrut: ed-Dârü'l-Câmiyye, t.y., 298; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Darü'l-fikr, Dımaşk, 1997, IV, 3079-3080; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İz yayıncılık, 2001, II, 142; Köse, “Hile”, 28.

⁵ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım Satımda Kar Hadleri*, Balıkesir: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, Özel Seri: 2, 1984, s. 149.

2. Hile Anlamına Gelen Diğer Kavramlar

Çalışmanın başında, Türkçe’de hile olarak ifade edilen kavramın fıkıhta farklı kelimelerle ifade edildiğinden bahsedilmişti. Bunları “tağrîr, tedlîs, hud‘a/hadîa, ğış, hilâbe, hıyânet, keyd, mekr, tevriye” olarak sıralamak mümkündür. Ancak her ne kadar bu kelimeler, genel bir çatı olarak kabul edilebilecek hile anlamına gelse de ve birbirinin yerine kullanılsa da her birinin arasında nüanslar bulunmaktadır. Bu bakımdan, söz konusu bu kavramlara ayrı ayrı değinmekte fayda görülmekle birlikte, çalışmanın sınırları gereği hileye en yakın ve borçlar hukuku sahasında daha sık kullanılır olanlar ile iktifa edilecektir.

2.1. Tağrîr

“Tağrîr”, tef‘îl vezninde olup, sözlükte “bir kimseyi aldatmak, yanıltmak, tehlikeye atmak, tuzak kurmak”⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Aldatan kişiye “ğârr”, aldatılana ise “mağrûr” denilir.⁷ Fıkıh ıstılahı olarak ise tağrîr, “ivazlı akitlerde âkitlerden birinin yahut onunla alakası bulunan başka bir kişinin (dellâl vs.), karşı âkit tarafı söz veya fiil ile kasıtlı olarak aldatması” anlamına gelir.⁸

Âlimlerin bir kısmı tarafından tağrîrin genellikle sözlü hileleri ifade ettiği⁹ dile getirilse de yukarıda verilen tanımdan da anlaşılacağı üzere fıkıh kitaplarında, karşı tarafı yanıltarak akit yapmaya sevk eden her türlü söz ve davranış tağrîr kapsamında düşünülmüş ve böylece tağrîrin anlam alanı genişletilmiştir.¹⁰ Nitekim satıcının, müşteriye kandırmaya yönelik olarak, malı, gerçekte sahip olmadığı özelliklerle pazarlaması; malın kalitesi, maliyeti ve kâr oranı hakkında gerçeğe aykırı açıklamalar

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 41; Zebidî, , *Tâcü’l-arûs*, III, 443; Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 164; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970, VI, 12.

⁷ *Mecelle*, md. 164; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y., I, 112; Bilmen, *Kâmus*, VI, 12.

⁸ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 379; Senhûrî, *Mesâdirü’l-hak*, II, 157.

⁹ Ali Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ fi’l ukûd*, Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1985, I, 603. Bkz. Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şeriiyye*, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 99.

¹⁰ *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “Tedlîs”, Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1978, XI, 128.

yapması; açıkça belirtilmesi gereken bir konuda sükût etmesi; malın kusurlarını gizlemesi hep tağrîrin örnekleridir.¹¹

Son dönemin önemli isimlerinden olan Mısırlı âlim Muhammed Ebû Zehre (ö. 1974), “*Akdin taraflarından olan kişinin, satım akdini satın aldığı malın kıymeti ile yapmadığı halde, kıymeti ile yaptığına inandırması halidir. Yine dellâlın akit konusu malın kıymeti hakkında yalan beyan söyleyerek alıcıyı aldatması da böyledir.*”¹² şeklindeki ifadeleriyle tağrîri tarif etmektedir. Buna göre mesela, satıcının müşteriye “Bu malın kıymeti şu kadardır.” demesi sonucunda müşterinin satın almasının sağlanması veya aracının (dellâl) malın kıymeti hakkında aldatması sebebiyle akdin taraflarından birine akit yaptırılması tağrîrdir.¹³ Bu örnekte aldatılan alıcı iken aynı durum satıcı için de gerçekleşebilir. Bazen alıcı, “malın ancak bu kadar eder, fazla etmez” diyerek satıcıyı aldatabilir ve bu durumda da satıcı mağrûr durumunda olmuş olur. Kısacası “tağrîr” veya en genel anlamda “aldatma”, hem alıcının hem de satıcının maruz kalabildiği bir durumdur.

Karşı tarafı kasten aldatmaya tağrîr denilirken; kişinin kendi kendine, yani kimse onu aldatmamış olduğu halde aldanmasına da tağrîr ile aynı kökten türemiş olan “ğurûr” adı verilmektedir.¹⁴ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*’nin meşhur şârihi Ali Haydar Efendi (ö. 1935), *Dürerü’l-hükkâm* adlı eserinde ğurûra örnek olarak, müşterinin aldatmaya yönelik herhangi bir beyanı bulunmaksızın satıcının kendiliğinden, malını daha ucuza (noksana) satmasından bahsetmektedir.¹⁵

2.2. Tedlîs

Sözlüklerde “bir şeyin mahiyetini karanlıkta bırakmak; bir şeyin ayıbını beyan etmemek, gizlemek suretiyle aldatmak”¹⁶ olarak tarif edilen “tedlîs” kelimesinin alışverişlerde

¹¹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr alâ Dürri’l-muhtâr*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, IV, 566; M. Kâmil Yaşaroğlu, “İslam Hukukunda Gabin” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1990), s. 46-56; Hacı Mehmet Günay, “Tağrîr”, *DİA*, XXXIX, 375.

¹² Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, s. 418.

¹³ Senhûrî, *Mesâdiru’l-hak*, II, 143.

¹⁴ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 113; Bilmen, *Kâmus*, VI, 12; *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, “Hile”, 1989, XVIII, 329; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 41-43.

¹⁵ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 113.

¹⁶ *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, “Hadîa”, 1989, XIX, 33.

gerçekleşen şekli için de “satılan bir malın kusurunu müşteriden gizli tutmak” tarifi verilmiştir.¹⁷ Sözlük anlamından çok farklı olmamakla birlikte tedlîsin fıkıh ıstılahındaki açıklaması da şöyledir: “Âkitlerden birinin akdin mevzuunda mevcut ve bildiği gizli bir ayıby, satım ve kira gibi ivazlı akitlerde diğer âkit taraftan gizlemesidir.”¹⁸

“Tedlîs”, bir kusuru gizlemek amacıyla yapılabileceği gibi bazen de olduğundan daha iyi, daha kıymetli görünsün diye de yapılabilmektedir.¹⁹ Tedlîsin bu iki türüne de örnek teşkil etmesi açısından “tasriye” ismi ile meşhur olmuş olayı burada zikretmek isabetli olacaktır.²⁰ Bu olayda satıcı, satacağı bir ineği birkaç gün sağmamak suretiyle sütün birikmesini sağlayarak alıcı konumundaki kişiye hayvanın çok süt veren verimli bir hayvan olduğu izlenimini vermeyi amaçlamaktadır. Bunu bazen hayvanın olması gerekenden daha az süt vermesi sebebiyle bu kusuru gizlemek amacıyla; bazen de böyle bir kusuru olmadığı halde olduğundan daha sütlü görünsün diye yapmaktadır. Bu sayede satıcı, satacağı malı daha değerli göstererek yüksek bir fiyata satmayı hedeflemektedir.

2.3. Hilâbe

H-l-b (ح ل ب) kökünden türemiş olan hilâbe, sözlükte “aldatmak, söz ile kandırmak” anlamlarına gelmektedir.²¹ Hilâbe, daha ziyade kavli aldatmalar için kullanılsa²² da ayıby gizlemek şeklinde yapılan fiilî hileyi de kapsamaktadır. Bu yönüyle tedlîsten daha şümüllü bir anlama sahiptir.²³ Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “*Muhaffel*²⁴ hayvanları satmak hilâbedir (aldatma) ve hilâbe hiçbir Müslümana helal değildir.”²⁵ buyurmuştur. Bu hadiste Hz. Peygamber, tedlîsin meşhur örneği olan tasriye fiilinin hilâbe olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla hilâbenin tedlîsi de içine alan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 86; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, IV, 153; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 703; Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 91.

¹⁸ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 383.

¹⁹ Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd*, s. 402.

²⁰ Bilmen, *Kâmûs*, VI, 80; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Tedlîs”, 1978, XI, 128.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 363; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 104; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, I, 239; Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 176

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 363; Köse, *Kanuna Karşı Hile*, s. 100.

²³ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Tedlîs”, XI, 128.

²⁴ Müşteriyi aldatmak için sütü sağılmayıp göğsünde biriktirilen hayvan.

²⁵ Muhammed b. Yezîd el-Kavîni İbn Mâce, *es-Sünen*, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009, “Ticârât”, 42.

Bir başka hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), alışverişte aldatılıp gabne maruz kalan Habbân b. Münkız b. Amr el-Ensârî'ye: “*Alışveriş yaptığın zaman hilâbe yok, üç günlük hıyâr hakkım var de.*”²⁶ diye tavsiyede bulunmuştur. Bu anlamda başka rivayetler de mevcuttur. Mesela alım-satım işlemlerinde çok aldanan bir adam, durumunu Peygamberimize arz edince Resulullah (s.a.v.): “*Alışveriş yaptığında hilâbe yok de*”²⁷ buyurmuştur.

2.4. Hıyânet

“Hıyânet”i diğer kavramlardan ayıran temel özelliği, güvene dayalı akitlerde geçerli olmasıdır. “Büyû'l-emâne” olarak bilinen bu akitlerde satım konusu olan malın maliyet fiyatı hakkında yalan söyleyerek alıcının güvenini boşa çıkarma, bir nevi emanete hıyanet söz konusu olmaktadır.²⁸

2.5. Hadîa/Hud'a

H-d-a (ح د ا) kökünden türemiş olan “hadîa”, sözlükte “aldatmak, içinde gizlenenin zıddını söyleyerek muhatabı kandırmak” olarak tarif edilmektedir.²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime genellikle gerçekte Müslüman olmadıkları halde Müslüman olduklarını söyleyen, içlerinde şirki gizleyerek insanları kandıran münafıklar için kullanılmaktadır.³⁰ Dolayısıyla “hadîa”nın anlamında diğerlerinden farklı olarak ikiyüzlülüğün ağır bastığını söylemek mümkündür. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) de “*Harb huda'dır*”³¹ sözüyle savaşta

²⁶ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, t.y., “Büyû”, 68.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut: Dâru Tavku'n-Necâ, 1422, “Büyû”, 48; “İstikrâz”, 19; “Husûmât”, 3; “Hiyel”, 7; Ebû'l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955, “Büyû”, 48; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Büyû”, 66; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî*, Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998, “Büyû”, 28; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, Beyrut: Darü'l-Marife, 2007, “Büyû”, 51; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, b.y.: Dâru'l-Minhâc, 2010, II, 80, 129, 130.

²⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 137.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 63; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 919; Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 176, Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, V, 312-313; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Hadîa”, 1989, XIX, 32.

³⁰ Bakara, 2/9; Enfâl, 8/62; Nisâ, 4/142.

³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad”, 157; “Menâkıb”, 25; “İstilabe”, 6; Müslim, “Cihad”, 18, 19; “Zekât”, 153; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 92; “Sünnet”, 28; Tirmizî, “Cihad”, 5; İbn Mâce, “Cihad”, 28.

düşmanı yenmek için ikiyüzlülük yani bir kandırmaca yapmanın caiz olabileceğini ifade etmiştir.³²

İstilahtaki anlamı da sözlük anlamı ile aynı doğrultuda olup “Menfaat sağlamak amacıyla gerçeğin üzerini örtmek ve böylece karşı tarafı kötülüğe/zarara düşürmektir.” Bu anlamından dolayı hadîa, alışverişteki aldatmalar için kullanılmaktadır.³³

2.6. Ğış

“Ğış” kelime olarak “aldatma, hıyanet, içindekini gizleme, süslü veya kusursuz gösterme, kin, kötü niyet, sahtekârlık, başkalarına zarar vermeyi amaçlamak, bir şeyin gerçek durumunu değiştirme ve karıştırma” gibi anlamlara gelmektedir. Mesela süte su katma fiili için bu kelime kullanılmıştır.³⁴ Fıkıhta da bu anlamlarda kullanılmaktadır.

Yukarıda zikredilen anlamları dikkate alındığında “ğış” kavramının “tedlîs” kavramından daha kapsamlı olduğunu hatta tedlîsi de içine aldığını söylemek mümkündür. O halde “tedlîs”, “ğış”ın bir nevidir.³⁵

Peygamber Efendimizin “*Aldatan bizden değildir.*” (من غشّ فليس مني) dediği hadis-i şerifte Allah Resulü, satılmak üzere konulmuş bir yiyecek yığının önünden geçerken eliyle yığının altına bakmış ve parmakları ıslanmıştır. Mal sahibinin yağmur sebebiyle ıslandığını söylemesi üzerine Peygamberimiz, bu durumun aldatma (ğış) olduğunu, bu şekilde aldatanın da Müslümanlardan olmayacağını ifade etmiş ve insanların ıslaklığı görebilmeleri için yığının altında kalan ıslakları üste koymasını gerektğini belirtmiştir.³⁶

3. Hilenin Unsurları

Hileyi meydana getiren üç tane unsur vardır. Bu unsurlar, hile anlamına gelen tedlîs kelimesi esas alınarak isimlendirilmiş olup şu şekildedir.³⁷

³² Köse, *Kamuna Karşı Hile*, s. 95.

³³ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, trc. Veysel Akdoğan, İstanbul: İşaret Yayınları, 2009, s. 383.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 323; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 774; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 447; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, IV, 329.

³⁵ Muhammed Seyyid Ali Bahrülulum, ‘*Uyûbü'l-irade fi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü'z-Zehra, 1984, s. 556-557.

³⁶ Müslim, “İman”, 164.

³⁷ Bahrülulum, ‘*Uyûbü'l-irade*, s. 558.

- Müdellis: Karşı tarafı akde ikna etmek için aldatma fiillerini kullanan, aldatan kişi.
- Müdelles aleyhi: Aldatan kişinin hilesiyle akitte zarara uğrayan, aldatılan kişi.
- Mahallü't-tedlîs: Muhatabı cezbetmek amacıyla güzel nitelikleri zikredilen ancak ayıpları gizlenen, kısacası üzerinde aldatma fiilinin gerçekleştiği akdin konusudur.

Hilenin gerçekleşmesi için aldatan ve aldatılan olarak iki tarafın bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla hile, sözleşmeye taraf olan kişilerin birinden veya bununla anlaşmış olan üçüncü bir şahsın karşı tarafı aldatması ile oluşmaktadır. Bu durumda akdin taraflarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan herhangi bir kişinin gerçekle ilişkisi bulunmayan yalan yanlış bilgiler vererek akit yapacak olan karşı tarafı aldatması ve neticede akdi gerçekleştirmeye sevk etmesi halinde onun bu davranışı hilenin gerçekleşmesi için yeterli değildir, çünkü burada hileyi yapan kişi hilenin unsurları içerisinde değerlendirilmez.³⁸

4. Hilenin Akitlerdeki Tesiri İçin Gerekli Şartlar

Hilenin akitlerde hukuki bir sonuç meydana getirebilmesi için birtakım şartlar vardır ki bu şartların hepsinin bir arada bulunması gerekmektedir. Bu şartlarının birinin dahi sağlanmaması halinde hile sebebiyle oluşan bir neticeden bahsetmek mümkün değildir. Bu şartlar şunlardır:

1) Hilenin muâvaza akitlerinde yani karşılıklı iki bedelin (ivaz) değiştiği veya konusu böyle bir değişim olan akitlerde yapılmış olmasıdır.³⁹ Zira hibe gibi herhangi bir ödemenin olmadığı teberru akitlerinde veya rehin gibi teminat sağlayan akitlerde, aldatma olması durumunda, taraflara herhangi bir yaptırım uygulanması veya muhayyerlik tanınması söz konusu değildir.

³⁸ Abdüsselam Arı, "İslam Hukukunda Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s. 168.

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 145.

2) Akit ile hile fiili arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunması da başka bir şarttır. Buna illiyet bağı da denilmektedir.⁴⁰ İlliyet bağı; akdin, bir hilenin etkisiyle yapılmış olması anlamına gelmektedir. Buna göre aldatılan taraf, karşı tarafın hilesinden etkilendiği için edindiği yanlış kanaat neticesinde akdi gerçekleştirir.⁴¹ O halde tersinden düşünülecek olursa, kişi aldatma fiillerinden birine maruz kalmamış olsaydı akit yapmayacaktı veya zarar görmeden yapacaktı.

3) Hile sebebiyle zarara uğrayan kişinin, akit esnasında bu hileden habersiz olması da bir başka şarttır.⁴² Aksi halde kişinin hileyi bilmesine rağmen herhangi bir itirazda bulunmayıp sözleşmeyi devam ettirmesi, onun bu duruma rızasının olduğuna delalet edeceğinden rızayı bozan durum ortadan kalkmış ve böylece hilenin bir etkisi de kalmamış olur.

4) Bir diğer şart da aldatma kastıdır. Buna göre aldatan taraf, karşı tarafı akit yapmaya sevk etmek için yaptığı hileyi aldatma niyetiyle kasten yapmış olmalıdır.⁴³

5) Aldatma fiili kolayca anlaşılabilir bir hile olmayıp, gerçekten aldatıcı nitelikte olmalıdır.⁴⁴ Bir başka ifadeyle şayet hile, üzerinde biraz düşünmeyle açıklık kazanıyorsa ve genel olarak insanları aldatmak için yeterli derecede kuvvetli yahut gizli değilse bu durumda hilenin sözleşme üzerindeki etkisinden bahsetmek mümkün olmaz. Mesela ikinci el araba satın almak isteyen biri satım ilanında “hasar kaydı yoktur” ibaresinden hareketle arabayı satın alsın, ancak sonrasında arabayı satmak istediğinde satın almayı düşünen biri hasar kaydı olup olmadığını test ettirdiğinde hasar kaydının olduğu ortaya çıksa burada hilenin akde bir tesiri olduğunu söyleyemeyiz. Zira nasıl ki ikinci alıcı yalnızca ilana güvenerek arabayı satın almayıp önce muayene ettirmişse, ilk alıcı da aynı şekilde bu hileden korunma imkânına sahipti. Dolayısıyla bu imkânı kullanmamak suretiyle kendisi hatalı hareket etmiştir ve bu sebeple de herhangi bir hak iddia edemez.

⁴⁰ Mustafa Fadıl Yıldırım, *Borçlar Hukukuna Göre Sözleşmenin Kuruluşunda Hile*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002, s. 95-96.

⁴¹ Bahrülulum, *‘Uyûbü’l-irade*, s. 558-559.

⁴² *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “Tedlîs”, 1978, XI, 128.

⁴³ Günay, “Tağrîr”, s. 376; Bahrülulum, *‘Uyûbü’l-irade*, s. 559.

⁴⁴ *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “Tedlîs”, XI, 128.

5. Hilenin Çeşitleri

Hile, farklı farklı sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Bu farklılığın oluşmasında taksimin hangi esasa göre yapıldığı etkili olmuştur. İslam hukukçularının çoğunluğu, hilede kullanılan vasıtayı esas kabul ederek fiilî-kavlî şeklinde ikili bir ayırım yapmışlardır.⁴⁵ Bunlara ek olarak sükûtî hile için veya hem sükûtî hem de üçüncü şahsın yapmış olduğu hile için sınıflar açanlar da olmuştur. Şayet bu fiilî-kavlî ikilisine ek olarak başka ayrımlar yapılmayacak olursa onları da kavli hile grubunda düşünmek mümkündür.

Sınıflandırmada vasıtayı esas alanların aksine Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, yapmış olduğu ayırimda vasıta yerine gayeyi dikkate alarak hileyi “fiyatta ve vasıfta hile (tağrîr)” olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Ona göre; eşyaların fiyatı, vasıflarının aksine alıcının bakıp değerlendirebileceği bir şey olmadığından ötürü fiyatta aldatma, yalan beyan vasıtasıyla olmaktadır. Oysa bir eşya hakkında alıcıyı sahte bir vasıf ile aldatmak, ancak fiil vasıtasıyla olur. O halde fiyatta tağrîr, kavli hilelere karşılık gelirken; vasıfta tağrîr, fiilî hilelere karşılık gelmektedir.⁴⁶ Zerkâ’nın bu görüşü kanaatimizce doğru değildir. Çünkü kavli tağrîr, sadece fiyatta tağrîr anlamına gelmez. Sözlü hile vasıtasıyla akit konusu şeyin vasfında da alıcıyı aldatmak mümkündür.

Bu çalışmada yapılacak sınıflandırmada -çoğunluğun görüşüne binaen- vasıta dikkate alınacak olup ayrıntıların daha iyi görülebilmesi ve konunun açıklık kazanması gibi amaçlarla geniş bir taksim tercih edilecektir. Dolayısıyla hile; fiilî hile, kavli hile, sükût ve gizleme yoluyla hile ile tağrîr mine’l-ğayr (üçüncü şahsın hilesi) olmak üzere dört grupta incelenecektir.

5.1. Fiilî Hile

Fiilî hile, karşı tarafın akit yapmasını sağlamak, onu söz konusu sözleşmeye yönlendirmek için yapılan aldatmada kullanılan vasıtanın fiil yani bir hareket olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklarda verilen örneklerle bakıldığında hilenin bu şeklinin akdin konusu üzerinde cereyan ettiği görülmektedir. Bu da iki şekilde olup ya akdin konusu

⁴⁵ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 379.

⁴⁶ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 379.

olan maldaki herhangi bir kusuru gizleyip onu ayıpsızmış gibi göstererek ya da söz konusu malı olduğundan daha nitelikli göstererek yapılmaktadır.

5.1.1. Ayıbı Örtme

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle “ayıp” kavramından bahsetmekte fayda vardır. Ayıp, kelime olarak kişinin söz ve davranışlarında meydana gelen eksiklik ve kusur anlamlarına gelmektedir.⁴⁷ Fıkıh terimi olarak ise ayıbın anlamı her alanda farklılık taşımaktadır. Satım akdi için ayıp, satılan malın malî değerinde azalmaya sebebiyet verecek bir şeyin olması veya malın insanlar tarafından rağbet görmemesine veya rağbette düşüş olmasına sebep olan bir eksiklik ya da kusurlar iken; kira akdi için ayıp, kiralanacak malın menfaatinden yararlanmaya engel teşkil eden bir kusurun bulunmasıdır. *Mecelle*’de satım akdi açısından ayıp, “*ehil ve erbabı arasında malın değerine noksanlık getiren kusurlar*”⁴⁸ şeklinde tanımlanırken; icare akdi açısından ayıp, “*akid konusu menfaatin tamamen fevt veya muhtel olmasına sebep olan şey*” olarak tarif edilmiştir.⁴⁹

Bu hile türü için verilebilecek en basit örneklerden biri, pazarlarda meyve ve sebzelerin iyisini üste koyup çürük veya çürümeye yüz tutmuş olanlarını alta koyma davranışdır. Böylece satılan malın iyi olduğu zannı uyandırılarak alıcının mala rağbet etmesi sağlanmış olur. Eski bir malı birtakım işlemlerle yeni gibi göstermek, mesela kazalı bir arabayı boyatmak veya arabanın kilometre sayacını sıfırlamak gibi fiiller ayıbı örten hileli fiillerdir.⁵⁰

5.1.2. Üstün Vasıflı Gösterme

Bir malın fiyatında artış sağlayıp ondan daha çok kazanmaya yönelik olarak onu mevcut halinden daha iyi, daha kıymetli, daha verimli kısacası daha üstün göstererek alıcıyı kandırma çabasıyla yapılan her türlü davranış fiilî hilenin bir türüdür. Kalitesiz bir mala

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 633; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, I, 402-403.

⁴⁸ *Mecelle*, md. 338.

⁴⁹ *Mecelle*, md. 514.

⁵⁰ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 383; Karaman, *Mukayeseli*, II, 143.

kaliteli bir malın damgasını vurmak veya bu ikisini birbirine karıştırmak günlük hayatta sık karşılaşılan hilelerdendir. Mesela kalori değeri yüksek olan kömüre düşük kalitelisini karıştırmak ve böylece düşük kaliteli olan kömürden normalde elde edilecek kazançtan daha fazlasını kazanmak böyledir.

Klasik fıkıh kitaplarında bu hile türü için verilen örnek yukarıda zikri geçen “tasriye” olayıdır. Buna benzer bir örnek de su ile çalışan bir değirmen kanalının suyunu bol ve gür göstermek için suyu biriktirdikten sonra salıvermektir.

Bir başka örnek de satılacak malın iyisini üste, kötüsünü alta koymaktır. Fiilî hilenin bir önceki türü olan ayıbı örtme bölümünde de bunun benzeri olarak, meyve-sebze için, iyisinin üste çürüklerin de alta konulup gizlenmesinden bahsedilmişti. Ancak orada çürük olmak bir ayıp olduğundan ve bunlar sağlam ve iyi olanlarıyla örtülüp gizlendiğinden bir ayıbı örtme söz konusu iken; burada aynı cinsten ve sağlam olan şeylerin, düşük kaliteli olanlarının alta konulup; üste daha kaliteli olanların konulmasıyla, mevzu bahis olan malın üstün gösterilme çabası vardır. Görüldüğü üzere bu iki hiledeki amaçlar birbirinden farklıdır.

5.2. Kavli (Sözlü) Hile

Kavli hile, karşı tarafın akit yapmasını sağlamak, onu söz konusu sözleşmeye yönlendirmek için yapılan aldatmada kullanılan vasıtanın kavil yani bir söz olduğunu ifade etmektedir. Buradaki sözden maksat, bir şeyin doğrusunu söylemek gerekirken yanlış veya eksik söylemek yahut olmayan bir şeyi söylemek için kullanılan yalan beyandır. Yapılan taksimlerde, üçüncü kişi vasıtasıyla gerçekleştirilen neceş de genellikle sözlü hile türü olarak verilmektedir. Dolayısıyla sözlü hileyi kendi içinde yalan beyan ve neceş şeklinde ayıranlar vardır.

Bu çalışmada üçüncü kişinin yapmış olduğu hile için ayrı bir kategori oluşturulduğundan bu bölümde yalnızca yalan beyan üzerinde durulacaktır. Yalan beyan da maliyet fiyatı hakkında yalan beyan, piyasa fiyatı hakkında yalan beyan ve vasıfta yalan beyan olmak üzere üçlü bir taksimde ele alınacaktır.

5.2.1. Maliyet Fiyatı Hakkında Yalan Beyan (Hıyânet)

İslam hukukunda bey‘ akdi, fiyatlandırma açısından “bey‘u’l-müsâveme” ve “büyû’l-emâne” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bunların ilki olan müsâveme satışlarda, satıcının alıcıya, satıma konu olan mebiin maliyeti hakkında herhangi bir bilgi verme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu satışlarda esas olan malın fiyatının, tarafların pazarlık etmesi ile belirlenmesidir. Fakat güven esaslı olan “murâbaha”,⁵¹ “tevliye”,⁵² “işrâk”⁵³ ve “vadîa”⁵⁴ gibi büyü’l-emâne akitleri söz konusu olduğunda bu defa satıcının, malın kendisine mâl olduğu fiyatı ve alıcıyı etkileyebilecek her türlü bilgiyi alıcıya doğru bir şekilde beyan etmesi gerekmektedir. Zira ticari tecrübesi ve kabiliyeti yetersiz olan kimseler, satıcının beyanına güvenerek akdi gerçekleştirme yoluna gitmektedirler. Böyle bir ayrımla müşterinin aldatılıp zarara uğramasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Güvene dayalı yapılan bu satış türlerinde satıcının yalan söylemesi veya eksik bilgi vermesi, emanete hıyanet olarak telakki edilmiştir.

5.2.2. Piyasa Fiyatı Hakkında Yalan Beyan

Bu bölümdeki hileleri üç grupta düşünmek mümkündür. Bunlar; istirsâl, telakki’r-rûkbân ve bu ikisinin dışında kalanlardır. İstirsâl ve telakki’r-rûkbân, önemli kavramlar olduğundan dolayı onlar için ayrı bir başlık açılacak olup burada öncelikle bu ikisinin dışındaki piyasa fiyatı hakkında yalan beyan örneklerinden bahsedilecektir.

Satıcı, “malımın kıymeti şu kadardır” dedikten sonra alıcı onun sözüne istinaden o malı alırsa ancak akabinde malın gerçek değerinin satıcının söylediğinin çok altında olduğunu öğrenirse, yani fâhiş bir gabn söz konusu ise bu, piyasa fiyatı hakkında yalan beyan vasıtasıyla yapılmış bir hile olur.⁵⁵ Yine, satıcının “Bu mala şu kadar verdiler de satmadım”, “Bu şey daha fazla eder” veya “Bu fiyata bunun benzerini bulamazsın” gibi

⁵¹ Maliyet fiyatına belli bir miktar kâr ilave edilerek yapılan satıştır.

⁵² Satıcının maliyet fiyatına hiçbir kâr ilave etmeksizin satın aldığı fiyatla satmasıdır.

⁵³ Malın belirli bir kısmını, maliyet fiyatının bu orandaki karşılığında satmaktır. İşrâk, malın bir kısmında yapılan bir tevliyedir. Bu, “eş-şerike fi’l-bey” adıyla da anılır.

⁵⁴ Maliyet fiyatından belirli bir miktar indirim yapılarak yapılan satıştır. Buna “el-muvâda’a ve el-muhâtta” da denilir. Zerkâ, *el-Medhal*, I, 377.

⁵⁵ *Mecelle*, md. 357; Ali Haydar, *Dürrü’l-hükkâm*, md. 357, I, 314; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî İbn Nüceym, *Fetâvâ İbn Nüceym*, nşr. Osman Muhammed Nâûra, Dımaşk: Mektebetü Dârü’l-Fecr, 2002, s. 128.

gerçek olmayan sözlerle, kendisiyle malı için pazarlık eden müşteriye aldatması da böyledir.

5.2.2.1. İstirsâl

Bu başlık altında bahsedilecek hile çeşitlerinin ilki, yukarıda bahsi geçen güven akitlerine benzeyen ancak güven konusu olan şeyin mal veya hizmetin maliyet fiyatı değil de piyasa fiyatı olduğu için onlardan ayrılan “istirsâl” akdidir. Aralarındaki bir diğer fark da güven akitlerinde güvenilen kişi satıcı iken istirsâl akdinde alıcı veya satıcının muhatabına güvenmesi söz konusudur. Zira istirsâl, satım ve icâre gibi ivazlı akitlerde, taraflardan birinin sözleşmeye konu olan mal veya menfaatin bedeli konusunda bilgisizliğini ve bu hususta karşı tarafa olan güvenini açıklayarak ondan piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir.⁵⁶ Satıcı veya alıcıdan, kendisi ile akit yapan diğer âkit tarafa teslim olan ve fiyatı bilmeyen kimseye de “müstersil” denir.

İstirsâl için verilen tanımdan da anlaşılacağı üzere güven unsuru iki taraf için de geçerli olabilmektedir.⁵⁷ Bu durumda alıcı açısından, şayet almak istediği malın piyasa fiyatı konusunda bilgisi yoksa “Malını bana diğer insanlara sattığın fiyatla sat, zira ben piyasa fiyatını bilmiyorum, aldatma kabul etmem” tarzında bir ifade ile karşı tarafa olan güvenini açıklayarak ondan piyasa fiyatı ile işlem yapmasını isterse aralarında istirsâl sözleşmesi gerçekleşmiş olur. Satıcı açısından ise, satmak istediği bir malın piyasa değerini bilmeyen bir kimse “Piyasa fiyatını bilmediğim bu malımı, sen benden diğer insanlardan aldığın fiyatla satın al” diyerek aralarında bir güven bağı oluşturursa yine istirsâl usulüyle sözleşme yapılmış olur. Bu defa da satıcı, müstersil konumunda bulunur. İşte burada kendisine güvenilen kişinin, muhatabının güvenini kötüye kullanması, satıcı ise malını daha yüksek bir fiyata satmak için; alıcı ise malı daha ucuza almak için, piyasa fiyatı hakkında yalan söylemesine bağlı olarak akdin onun söylediği fiyat üzerinden yapılması bir sözlü hile çeşididir.

⁵⁶ Cengiz Kallek, “İstirsâl”, *DİA*, XXIII, 375; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “İstirsâl”, 1984, III, 296.

⁵⁷ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 175.

5.2.2.2. Telakki'r-rükbân

Bu tür sözlü hilenin ikinci şekli de kabileleri karşılamak anlamındaki “telakki'r-rükbân” dır. “Telakki'r-rükbân”, “telakki's-sila” veya “telakki'l-celeb”⁵⁸ olarak kavramsallaşan bu hile türü; şehirli tüccarın, şehrin dışından pazara mal getiren câlib ya da üreticileri, piyasa fiyatlarını öğrenme imkânı bulamamaları için, henüz şehre gelmemişlerken yolda karşılayarak satacakları ürünleri piyasa değerinden düşük bir fiyat ile satın alması şeklinde vukû bulmaktadır. Bu hile sebebiyle satıcılar daha fazla kâr elde edecekleri halde edemeyip zarara uğramış olmaktadır.⁵⁹ Bu konuda Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Dışarıdan mal getireni karşılamayınız. Onu kim karşılar ve ondan bir şey satın alırsa o kişi pazara geldiği takdirde muhayyerdir.*”⁶⁰

5.2.3. Vasıfta Yalan Beyan

Satılan bir malın mevcut olmayan sıfatlarla övülmesi bir hiledir.⁶¹ Çünkü bu şekilde o mal övüldüğü; fakat aslında sahip olmadığı sıfat sayesinde daha çok rağbet görecektir ve hatta bu sebeple daha çok değer kazanacaktır. Mesela; satıcı, “Şu kumaş saf yündür.” diyerek insanları aldatmaya çalışabilir. Aslında kumaşın saf yün değil de yün ve naylon karışımı olduğu dikkate alınacak olursa, satıcının yalan beyanlarına istinaden mala rağbet edip satın alan müşteriler zarara uğramış olurlar.

⁵⁸ Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Ahmed Muhammed Berhum, Abdüllatif Hırzullah, Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009, II, 31.

⁵⁹ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethü'l-kadir li'l-acizi'l-fakir*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabi, (t.y.), VI, 107.

⁶⁰ Müslim, “Büyü”, 5.

⁶¹ Zeydân, *el-Medhal*, s. 356.

5.3. Sükût ve Gizleme Yoluyla Hile

Kural olarak eşyada asıl olan ayıpsızlıktır. Dolayısıyla bir malı almaya niyetlenen kişi, malın ayıplı olması ve sahibi tarafından da bilindiği halde kendisine söylenmemesi durumunda malı kusursuz zannederek satın almaya rıza gösterir ve akit gerçekleşir. Bu durumda satıcı, müşteri açısından gizli bulunan ayıbı açıklamadığı için müşterinin yanlış kanaatini devam ettirmiş olmaktadır.⁶² Görüldüğü üzere karşı tarafı aldatmak için yapılan hile, müspet fiil vasıtasıyla olabileceği gibi bir şey yapmama şeklinde de olabilir. Daha önce ayıbın örtülmesi şeklinde meydana gelen hilede bir fiilin olduğu söylenmişti. Ancak burada ayıbı örtmek için fiilî bir girişim bulunmaksızın yalnızca susarak müşterinin yanlış fikrini devam ettirme mevzu bahistir.

Istılahta “tağrîr bi'l-kitmân”⁶³ adı verilen bu davranış, müşterinin rızasını zedelediği için hile kabul edilmiş ve yasaklanmıştır.⁶⁴ Nitekim Ukbe b. Âmir'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Sattığı mal ayıplı olduğu halde Müslüman kardeşine satış yapan bir Müslüman, ayıbı ona açıklamadıkça bu satış helal olmaz.*”⁶⁵

5.4. Tağrîr mine'l-ğayr (Üçüncü Şahsın Hilesi)

Hile, birbirleriyle akit yapanlar tarafından gerçekleştirilebileceği gibi üçüncü kişilerin aracılık etmesiyle de gerçekleştirilmektedir. Ancak akdin taraflarının dışındaki bu kişinin yaptığı hilenin hukuki bir sonuç meydana getirmesi belirli durumlarda mümkündür. Bir tanesinin söz konusu olması halinde hilenin akde tesir edeceği bu durumları şöyle sıralayabiliriz.⁶⁶

⁶² Yaşaroğlu, “Gabin”, 42.

⁶³ Günay, “Tağrîr”, s. 376.

⁶⁴ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, VI, 58; 46; Fahreddin Osman b. Ali b. Mehcen el-Hanefî ez-Zeyla'î, *Tebyînü'l-Hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik*. Kahire (Bulak): el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313 (h.), IV, 31.

⁶⁵ İbn Mâce, “Ticârât”, 45.

⁶⁶ Köse, “Hile”, 28-29.

- Âkitlerden birinin, hile yapması için üçüncü bir şahıs ile anlaşması
- Âkitlerden birinin, üçüncü kişinin onun lehine yaptığı hileyi bilmesi
- Kendisi lehine hile yapılan âkit tarafın, hileyi bilebilecek durumda olması

Yukarıda sıralanan ikinci ve üçüncü durumlarda, âkitlerden birinin hile yapan kişi ile anlaşmadığı halde, üçüncü kişinin yaptığı hileyi bilmesi veya bilme imkânı olması durumunda yapılan hilenin sonuç doğurmasının sebebi, hile dolayısıyla yarar sağlayan tarafın susma yoluyla muhatabını aldatmış olmasıdır. Üç durumda da aldatılan kişi, hileyi yapan üçüncü kişiye değil, kendisi lehine hile yapılan âkit tarafa rücu eder.

5.4.1. Yabancınn Hilesi

Üçüncü kişilerce yapılan hile, bazen de sözleşmenin dışındaki başka biri yani sözleşmenin taraflarıyla herhangi bir alakası bulunmayan ve tarafların lehine hareket etmeyen bir yabancınn yapması ile olur ki bu durumda aldatılan, akdin dışındaki üçüncü kişi konumundaki bu yabancıya rücu eder. Mesela bir kimse, başka biri için “Bu benim oğlumdur, ona güvenip alışveriş yapabilirsiniz, ticaret yapmasına izin verdim.” dese, fakat onun başkasının oğlu olduğu ortaya çıksa bu hile akde tesir etmektedir.⁶⁷ Burada satış yapan kişi ile üçüncü kişi arasında bir anlaşma olmaması ve aldatan kişinin yabancı biri olup satıcının bu yabancı kişinin fiiline dair bilgisinin olmaması halinde aldatılan konumundaki alıcı, hakkını almak üzere satıcıya değil bu yabancıya rücu eder.

5.4.2. Simsarlık

Üçüncü kişilerden bir diğeri de sözleşme dışından olan kişi şeklinde de ifade edebileceğimiz satışlarda alıcı ile satıcı arasında aracılık eden “dellâl”dır.⁶⁸ Bununla kastedilen, “kendi namına, fakat müvekkili hesabına komisyon karşılığı alım satım yapan kimse anlamında bir fıkıh terimi”⁶⁹ olan “simsar”dır. Dellâliye adı verilen bir ücret alan dellâl yahut simsar, sözleşmeye yabancı biri olmayıp satıcının emini konumundadır.

⁶⁷ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 187; Karaman, *Mukayeseli*, II, 148.

⁶⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Dellâl”, *DİA*, IX, 145.

⁶⁹ Cengiz Kallek, “Simsar”, *DİA*, XXXVII, 215.

5.4.3. Neceş

Üçüncü şahsın hilesi konusunun üzerinde en çok durulan örneği “neceş”tir. Neceş sözlükte “deşmek, fitlemek, dürtüklemek, fitneyi koparmak, ayaklandırmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁰ İstılahta ise neceş, bir kişinin aslında satın almak istemediği bir malı sanki satın almak istiyormuş gibi görünerek o malın fiyatını artırması ve böylece o mala karşı diğer insanların rağbetini artırmasıdır.⁷¹

Fakihlerin çoğu, Peygamber Efendimizin neceşi yasakladığına dair hadisler çerçevesinde neceşin haram olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁷² Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen bu hadislerin birinde Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Binitle üreticileri yolda karşılamayın, sizden kimse başkasının satışı üzerine satış yapmasın, neceş yapmayın, şehirli biri köylü biri adına satış yapmasın ve satılık hayvanın sütünü sağmayıp memesinde biriktirmeyin.*”⁷³ Bir başka hadiste ise İbn Ömer (r.a.), Resulullah’ın (s.a.v.) neceşi yasakladığını söylemiştir.⁷⁴

Neceş, müzayede olarak bilinen açık artırma usulü ile satımda da söz konusu olabilmektedir.⁷⁵ Müzayedeye sunulan bir malı alma niyeti ve kastı olmayan bir kişi, fiyat artırma esnasında, gerçekçi olmayan yüksek fiyat tekliflerinde bulunur. Böylece müzayedeye katılan diğer insanların o mala rağbetini ve fiyat tekliflerini artırmış olur. Normal satım akdinde olduğu gibi burada alıcıya karşı yapılan bir aldatma ve onun rızasını etkileme vardır. Dolayısıyla normal satım akdinde neceşin hükmü ne ise müzayededeki neceşin hükmü de odur.

⁷⁰ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Neceş” md., XL, 118.

⁷¹ Ebû'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidayeti'l-mübtedi*, Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y., III, 53; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 107; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meyyîs, Beyrut: y.y., 1414/1993, XV, 76; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 101; Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 186; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 337; Zeydân, *el-Medhal*, s. 359.

⁷² *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Neceş” md., XL, 118.

⁷³ Buhârî, “Büyû”, 64; Müslim, “Büyû”, 4.

⁷⁴ Buhârî, “Büyû”, 60; Müslim, “Büyû”, 4.

⁷⁵ Kallek, “Müzayede”, 236-238.

6. Hile ile İlişkili Kavramlar

Bu başlık altında hile ile yakından alakası bulunan “gabn” ve “garar” kavramlarının hile ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

6.1. Hile - Gabn İlişkisi

“Gabn”, lügatte “bir şeyi gizlemek, unutmak, yanlış yapmak veya alışverişte ödemeyi eksik yaparak karşı tarafı aldatmak; eksiklik ve zayıflık ile görüşte ve düşüncede zayıflık” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁶ Gabnin fıkıhtaki terim anlamı için ise çağdaş İslam hukuku kitaplarına bakmak gerekmektedir. Zira klasik kaynaklarda, müstakil bir başlık altında ele alınmayıp “kitâbü’l-büyû” gibi ilgili başlıklar altında, hakkında gerekli açıklamalar verilen gabn için bir tanım yapılmamıştır. O halde genel bir tanım verilecek olursa gabn, muâvaza akitlerindeki bedeller arasında değer yönünden uyumsuzluk olmasıdır.⁷⁷ Satım akdi özelinde ifade etmek gerekirse, satılan mal ile o mala karşılık verilen bedel arasında değer bakımından denklik bulunmamasıdır. Bir başka ifadeyle; müşterinin, bir malı değerinin altında bir bedelle satın alması veya satıcının, bir malı değerinin üstünde bir bedelle satması gabnin alışveriş işlemlerindeki tezahürüdür.

İslam borçlar hukukunda rıza, temel bir ilke olarak yer etmiş olup akdin kuruluşunda ve işleyişinde kişilerin rızalarına ve bu rızanın sıhhatine büyük bir önem verilmiştir. Bu öneme binaen de rızayı zedeleyen ya da ortadan kaldıran dış etkilere karşı önlemler alınmıştır. Daha önceki bahislerde, bu çalışmanın konusu olan hilenin, irade bozuklarından biri olarak rızayı sakatladığından bahsedilmiştir. İşte rıza konusu, hile ve gabn arasında bağlantı kurulabilecek bir husustur. Farklı görüşler olmakla birlikte çağdaş İslam hukukçularının çoğu, gabni iradeyi bozan sebeplerden biri olarak kabul etmektedirler.⁷⁸ Nitekim ivazlı akitlerde bedel ile eşya arasında kıymet bakımından uyuşmazlık olması, bu akitlerin esasına aykırı olmakla birlikte aynı zamanda âkit kişilerin ön kabul ve şartlarına da ters düşmektedir. Buna bağlı olarak da tarafların böyle bir şeye

⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ğ-b-n” md.

⁷⁷ Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, s. 418; Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ*, 706; Hafif, “Gabin”, 3. Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Nazariyyetü’l-akd*, Beyrut: el-Mecmaü’l-İlmi’l-Arabi el-İslami, 1934, s. 446.

⁷⁸ Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, XIII, 268-272.

rızasının bulunmadığını dolayısıyla gabnin rızayı sarsan bir etken olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Ayrıca bu değer uyuşmazlığının belli bir sınırı geçmesi halinde taraflardan birinin zarara uğrayacağı da göz önüne alınırsa hile ile gabn arasındaki ilişki daha iyi kavranacaktır.

Bu bağlamda İslam hukukunda gabin, “gabn-i fâhiş” (aşırı ve belirgin gabn) ve “gabn-i yesîr” (basit ve önemsiz gabn) olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu ayrım, gabnin akde tesirinde bir ölçü oluşturmak amaçlanmıştır. Gabn-i fâhiş, engellenmesi mümkün ve gerekli olan bir ölçüdür, bu yüzden de maruz kalan tarafın rızası dışında gerçekleştiği varsayılan gabn anlamındadır. Gabn-i yesîr ise engellenmesi genelde mümkün olmayan bir ölçüdür, bu sebeple de tabii karşılanır ve engellenmesi gerekli görülmez; dolayısıyla maruz kalan kimsenin de rızasını sakatlamadığı varsayılan bir gabn ölçüsüdür.⁷⁹

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus var ki o da gabn için yapılan bu ayırmadan hareketle, gabn-i fâhişin akde kesin olarak etki edeceği yönündeki düşüncenin doğru olmadığıdır. Zira gabn, doğrudan rızayı sakatlayan ve buna bağlı olarak akdi fesada uğratan bir sebep olarak kabul edilmeyip; ancak beraberinde rızanın ihlâl edildiğini veya haksız bir zararın bulunduğunu gösteren ve objektif nitelik taşıyan başka sebeplerin bulunması şartı ile dikkate alınan bir sebep olarak kabul edilmektedir. Hanefî mezhebinde muteber olan görüş budur.⁸⁰ Bu yaklaşımla birlikte, gabni tek bir hükme bağlamak yerine ona özel şartlar altında gerekli hükümler verilmesi uygun görülmektedir. Bunun en temel sebebi, akitlerin karşılıklı bedelleri arasında tam bir denklik kurup, gabni gerçek manada engellemenin genellikle mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla hukuki ilişkilerde güven ve istikrarı temin etmek amacıyla, gabnin ancak hile (aldatma) gibi haksız bir dış etkiyle beraber bulunması halinde hıyâr hakkının gerçekleşmesi daha isabetli ve hakkaniyetli görülmüştür.⁸¹

Görüldüğü üzere gabnin akde tesir etmesinde tağrîr, oldukça önemli bir konuma sahiptir. Nitekim İslam hukukçuları tarafından benimsenen görüşe göre tağrîr, gabnin hükmünü kuvvetlendirmektedir.⁸² Bir başka açıdan ifade etmek gerekirse, muhayyerlik

⁷⁹ *Mecelle*, md. 165.

⁸⁰ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 133-134; Bilmen, *Kâmus*, VI, 79; Karaman, *Mukayeseli*, II, 134.

⁸¹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Mecmu'atü'r-resâ'il*, b.y.: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.y., II, 69, 78.

⁸² Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, s. 418.

sonucunun ortaya çıkması için tağrîr tek başına yeterli olmayıp beraberinde gabn-i fâhişin de bulunması gerekmektedir.

Özetle; gabn-i yesîr, tağrîr ile beraber olsa bile muhayyerlik sabit olmazken; gabn-i fâhiş, tağrîr ile bir araya geldiğinde muhayyerlik sabit olur.⁸³ Yine tağrîr de ancak gabn-i fâhiş ile beraber olduğunda sonuç doğurur ki bu sonuç, “hıyâr-ı gabn ve tağrîr” isimli muhayyerliktir.⁸⁴ *Mecelle*’nin ilgili maddesinde bu kural, “*Mütebâyi’ândan biri diğerini tağrîr edip de bey’de gabn-i fâhiş olduğu tahakkuk ettiğinde, mağbûn olan kimse bey’i feshedebilir.*”⁸⁵ şeklinde geçmektedir.

Ancak her ne kadar kural böyle olsa da yetim, vakıf ve hazine malı için bir istisna getirilmiştir. Buna göre maslahat açısından özel bir önem taşıyan bu malların, tağrîr bulunmasa bile yalnızca gabn-i fâhiş ile işleme tabi tutulması durumunda bu işlem sahîh kabul edilmemektedir.⁸⁶ *Mecelle*’de bu durum şu şekilde izah edilmektedir:

“*Bey’de bilâ tağrîr gabn-i fâhiş bulunsa mağbûn olan kimse bey’i feshedemez. Fakat mâl-i yetîmi bilâ tağrîr alsa dahi gabn-i fâhiş ile bey’ sahîh olmaz. Mâl-i vakıf ve beytûlmâl dahi mâl-i yetîm hükmündedir.*”⁸⁷

Mecelle’ye ve doktrindeki yaygın kanaate karşılık, Hanefî mezhebinde, gabn-i fâhişin tağrîr olmaksızın feshe sebebiyet vereceğini savunan fakihler de mevcuttur. İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *Bahrü’r-râik* isimli meşhur şerhindeki ifadesine göre; Cessâs (ö. 370/981), Ebû’l-usr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Zerencerî (ö. 512/1118) ve Nesefî (ö. 710/1310) de gabn-i fâhişin tek başına akdin feshine sebep olabileceği kanaatindedirler.⁸⁸ Bu âlimler, insanların maslahatına daha uygun olduğu gerekçesiyle bu hükmü savunmaktadırlar.

⁸³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 68; Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, IV, 79; *Mecelle*, md. 165.

⁸⁴ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 113, 314; İbn Âbidîn, *Mecmûatü’r-resâil*, II, 69; Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, s. 418.

⁸⁵ *Mecelle*, md. 357.

⁸⁶ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 313; İbn Âbidîn, *Mecmû’atü’r-resâ’il*, II, 69.

⁸⁷ *Mecelle*, md. 356.

⁸⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, VI, 125; İbn Âbidîn, *Mecmûatü’r-resâil*, II, 67; Senhûrî, *Mesâdirü’l-hak*, II, 134; Karadâğî, *Mebdeü’r-rızâ*, II, 741.

6.2. Hile - Garar İlişkisi

Klasik fıkıh kaynaklarında hile için kullanılan kavramlardan biri olan tağrîr, gararla aynı kökten gelmektedir ve her iki kelimenin sözlük anlamları birbirine oldukça yakındır. Tağrîrin sözlük anlamı “bir kimseyi aldatmak, yanıltmak, tehlikeye atmak, tuzak kurmak, kişinin kendisini riske (garara) atması”⁸⁹ iken; gararın sözlük anlamı “tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması”⁹⁰ gibi anlamlardır.

Kelime anlamları itibariyle birbiriyle ilişkili anlamlara sahip olan bu kelimeler, zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da ıstılahta farklı anlamlara sahip olan bu terimlerin birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Örnek olarak, kaçıp kaybolmuş atın satın alınması garar kapsamındayken, kaçan atın yerini bilen ancak atı düşük fiyatla satın almak için bunu söylemeyen birisinin davranışı tağrîr kapsamındadır. Örnekten de anlaşılacağı gibi tağrîr ile garar terimleri arasında temel bir fark bulunmaktadır. Tağrîrde doğrudan aldatma amacı ve niyeti vardır ve bu aldatma sözle, fiille veya üçüncü şahsın müdahalesiyle gerçekleştirilebilmektedir. Gararda ise aldatma amacı ve niyeti söz konusu değildir; ancak gararlı satışın neticesinde taraflardan birinin aldanması söz konusu olabilmektedir. Birbirinden farklı olan bu kavramların her ikisi de haksız kazanca yol açmaları sebebiyle yasaklanmış olmaları bakımından ortak bir yönü vardır.⁹¹

7. İrade Bozuklukları İçinde Hilenin Yeri

Hukuki işlemlerin oluşumunda irade ve beyan olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan irade, klasik kaynaklarda rıza ve ihtiyar olarak ifade edilen kavramların genel adı olup ıstılahta “bir şeyi yapmaya karar vermek ve ona yönelmek” şeklinde tarif edilmektedir.⁹² Rıza veya genel adıyla irade, subjektif bir unsurdur. Bir diğer ifadeyle kişinin iç dünyasında gerçekleştiği için açıklanmadığı müddetçe bilinemez. Bu sebeple de kendisine herhangi bir hukuki sonuç bağlanması da söz konusu değildir. Zira her ne kadar ölçü rıza olsa da hüküm için sebat ve istikrar gerektiğinden dolayı hükme

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ğ-r-r” md., X, 41; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, “ğ-r-r” md., III, 443; *Mecelle*, md. 164; Bilmen, *Kâmus*, VI, 12.

⁹⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *DİA*, XIII, 366.

⁹¹ Dönmez, “Garar”, 370.

⁹² Zerkâ, *el-Medhal*, I, 366-368.

bağlanacak olan sebebin objektif bir karakterde olması gerekmektedir.⁹³ Buna bağlı olarak irade, ancak dışa yansıtılıp anlaşılır olması halinde hukuki anlamda işlerlik kazanmaktadır ki bu da “beyan” ile mümkündür.⁹⁴

İkrah, hata ve hile gibi rızayı arızalı hale getiren durumlarda yapılan beyan, bu arızalı rızanın dışa vurumu olup gerçek rıza ile uyumlu değildir. Beyanın iradeyi doğru yansıtmaması durumunda hangisinin dikkate alınacağı konusu tartışma konusudur. Daha önce de ifade edildiği gibi hukuki hayatta güven ve istikrarı sağlamak amacına binaen objektif olması sebebiyle beyan unsuru dikkate alınmaktadır. Ancak bu kuralın, beyanın rıza ile uyumlu olmaması halinde yürütülüp yürütülmeyeceği hususunda mezhepler arasında farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Hanefî doktrinine bakıldığında, hükümlerde anlamlara değil şer‘î sebeplere itibar edildiği görülmektedir. Nitekim zahir sebep olarak kabul ettikleri icab ve kabul, onların indinde akdin yegâne rüknüdür.⁹⁵ Sebeplerin belirlenmesi ve hükümlerin bu sebeplere bağlanması ile olası sıkıntı ve karışıklığın önlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca binaen, Hanefî mezhebinde mümkün mertebe irade beyanına öncelik verilmektedir. Hukukun uygulanması sürecinde belirsizlik, karışıklık ve düzensizliğin önlenmesi ve hukuk güvenliğini koruma düşüncesi bu görüşün şekillenmesinde hâkim rol oynamıştır.

Rızayı arızalı kılan durumlar arasında hangisinin etkili veya daha etkili ve hangisinin dikkate alınması gerektiğini belirleyen birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu başlık altında hilenin diğer irade bozukluklarıyla olan ilişkisi ve temayüz ettiği noktalara işaret edilecektir.

“İkrah”,⁹⁶ fıkıh kaynaklarında en çok konuşulan ve hatta kendisi için özel bölümler açılan bir irade ayıbıdır. Bunun sebebi, ikrahı meydana getiren davranışların büyük oranda maddi ve objektif olmasına bağlı olarak, ikrahı dikkate alıp sözleşmeyi etkileyen bir sebep olarak kabul etmenin hem gerçek iradeyi göz önünde bulundurmaya hem de hukukta güven ve istikrarı korumaya imkân tanınmasıdır.

⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 455.

⁹⁴ H. Yunus Apaydın, “İrade”, *DİA*, XXII, 384; H. Yunus Apaydın, “İrade Beyanı”, *DİA*, XXII, 387.

⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 4.

⁹⁶ İkrah: bir kimsenin diğerine yaptığı öyle bir şeydir ki bu sebeple ya şahsın rızası ortadan kalkar veya ihtiyarı (seçme hürriyeti) bozulur. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 38. *Mecelle*, md. 948; Zeydân, *el-Medhal*, s. 300.

İkrahın aksine “hata”⁹⁷ subjektif karakterlidir. Zira hata, insanın zihninde, kendi bilgi ve duygusu ile meydana gelen psikolojik bir durumdur. Mesela bir araba satın alan kimse, o arabayı kullanmak için almış olabileceği gibi daha yüksek bir fiyata satmak amacıyla da almış olabilir. Kişinin hukuki işlemi gerçekleştirmesinde etkili olan saik veya saikler kişinin kendi içinde vuku bulan şeylerdir ve eğer bu saikler yani kişinin tahmin, plan ve değerlendirmeleri gerçekte bağdaşmıyorsa hata gerçekleşmiş olur.⁹⁸ Kişinin gerçekte neyi nasıl değerlendirdiğinin bilinmesi zor olduğu için bununla doğru orantılı olarak hatanın ispat edilmesi de oldukça zor olacaktır. Objektif olmaya önem veren İslam hukukunda hata konusu müstakil bir başlıkta incelenmemiş, görme ve vasıf muhayyerliği gibi birtakım ilgili bahislerde hataya ilişkin hükümlere yer verilmiştir.⁹⁹

Çalışmanın konusunu oluşturan “hile” ise karşı tarafın hataya düşürülmesi veya mevcut hatalı kanaatinin devam ettirilmesi anlamına geldiğinden hilenin hata ile arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir. Öyle ki hilenin akde tesirinin yine hata sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hataya nazaran hilenin ispatı daha kolaydır. Çünkü karşı tarafı aldatmak amacıyla yapılan hileler ekseriyetle maddi şeylerdir. Bir başka ifadeyle hata tek başına subjektif karakterli iken; hatanın hile ile vuku bulması onu objektif olmaya yakınlaştırarak ispat edilebilirliğini de kolaylaştırmış olmaktadır. İşte bu sebeple objektiflik açısından hatanın önüne geçen hile, ikrahtan sonra ikinci sırada bulunmaktadır.¹⁰⁰ Buna bağlı olarak da kaynaklarda hile, hataya nispetle daha sistemli ve açık bir şekilde ele alınmıştır.

Hilenin hataya oranla üzerinde daha çok durulmasının temel sebebi, İslam hukuku için büyük önem arz eden iki prensibin hilede göz ardı edilmeden korunmasının mümkün olmasıdır. Bu prensipler hukuki işlemin istikrarını koruma prensibi ile gerçek iradeye saygı prensibidir. Nitekim ilk prensibi düşünecek olursak; hileyi yapan yahut üçüncü bir kişiye hileyi yaptıran kişinin bu hilesi maddi şeyler olduğu için ispatı kolaydır.¹⁰¹ Dolayısıyla aldatılan kişinin sözleşmeyi feshetmesi halinde hukuki istikrar ve hukuki

⁹⁷ Hata: Mükellefiyeti tamamen veya kısmen kaldıran ehliyet arızalarından biri, kastın karşıtı veya kasıttan sapma. Bkz. H. Yunus Apaydın, “Hata”, *DİA*, XVI, 437.

⁹⁸ Arı, “Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk”, s. 167.

⁹⁹ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 104–153; H. Yunus Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 297.

¹⁰⁰ Arı, “Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk”, s. 167.

¹⁰¹ Karaman, *Mukayeseli*, II, 142 vd.

işleme duyulan güven zarar görmeyecektir. Buna ilaveten ikinci prensip gereği de hileden zarar gören kişinin gerçek iradesi dikkate alınmış olacaktır.¹⁰²

Hata ile hile arasındaki bir diğer ilişki de tazminat konusudur. Şayet hile sebebiyle hataya düşen taraf için bir zarar hâsıl olmuşsa, bu kişi, hile yapan kişiden tazminat talep edebilir. Bu durumda hile, akdin iptali ile birlikte tazminat talebine de sebep olmaktadır. Fakat hile olmaksızın bir hata varsa, karşı tarafın hatayı bildiği veya bilmesi gerektiği durumlar hariç, tazminat talebi söz konusu olmaz, sadece akit iptal edilebilir.¹⁰³

Özetlemek gerekirse hile, objektiflik ve ispat edilebilirlik bakımından hatadan önce ikrahtan sonra gelmektedir. Bu özelliklere paralel olarak hile, kitaplarda ikrah kadar detaylı yer almasa bile tağrîr ve tedlîs adı altında derli toplu bir şekilde incelenmiştir. Oysa hata ile ilgili hükümler çeşitli konulara dağılmış biçimde bulunmaktadır. Dolayısıyla kaynaklarda yer verilme açısından yine hata-hile-ikrah şeklinde artan bir sıralamadan bahsetmek mümkündür.¹⁰⁴

¹⁰² Bkz. Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 147-149.

¹⁰³ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 146-147; Karaman, *Mukayeseli*, II, 142.

¹⁰⁴ Karaman, *Mukayeseli*, II, 142 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ MEZHEBİNDE HİLENİN AKİTLERE TESİRİ

1. Fiilî Hilenin Akitlere Tesiri

Maldaki herhangi bir kusuru gizleyip onu ayıpsızmış gibi göstermek veya malı olduğundan daha nitelikli göstermek amacıyla yapılan fiilî hile, anlaşılacağı üzere maldaki ayıp ile ilgilidir. Dolayısıyla bu tür hilelerin akitlere tesiri de genel manada “ayıp muhayyerliği” şeklinde sonuç vermekte olup ilgili başlıklarda gerekli ayrıntılara yer verilecektir.

1.1. Ayıbı Örtme

İslam hukukunda tüketicinin korunması esastır. Bu sebeple, iradesi zedelenen ve hileden zarar gören tarafa sözleşmeyi feshetme hakkı verilmiştir. Bu konuda ayıp muhayyerliği ilkesi esas alınmıştır. Ayıp muhayyerliğine göre hile bulunmaksızın yalnızca ayıba muttali olmak, zarar gören tarafın sözleşmeyi feshedebilmesi için yeterlidir. O halde evleviyet kuralı gereği hileye başvurularak maldaki bir ayıbın gizlenmesi halinde de ayıp muhayyerliğinin işletileceği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Buna göre iradesi zedelenen ve hileden zarar gören tarafa, üzerinde anlaştıkları fiyatı ödeyerek malı kabul etme veya sözleşmeyi bozup malı geri verme seçeneklerinden birini tercih hakkı verilir.¹⁰⁶

Ayıp muhayyerliğinin oluşması durumunda muhayyer olan taraf, malı teslim aldığı ayıplı şekliyle aynen iade edecektir. Şayet malı satıcıdan alıp kabzettikten sonra kendisinin elindeyken malda başka bir ayıp zuhur etmiş veya mala bir ilave yapmışsa, malı aldığı şekliyle aynen iade edemeyeceği için iade hakkı düşer. Ancak bu defa da karşı taraftan, önceki ayıbın bedelden düşürülmesini talep etme hakkı doğar. Mesela alıcı bir kitap satın aldıktan sonra daha önceden iki bölümünün eksik olduğunu öğrenmeden kendisinin elinde bir bölümü kullanılmayacak şekilde yırtılırsa artık kitabı satıcıya iade edemez, ancak eksik olan iki bölümün bedelini satıcıdan talep edebilir. Yine, daha iki

¹⁰⁵ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 383.

¹⁰⁶ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 383.

bölümün eksikliğini öğrenmeden kitabı ciltlerse, kitaba bir ilave yapmış olacağından kitabı iade edemeyecek olup eksik bölümlerin bedelini talep edebilir.¹⁰⁷

Hanefî mezhebinde ayıp muhayyerliğinin devreye girebilmesi için söz konusu ayıbın objektif bir kıymet azalmasına neden olması şart koşulmuştur. Dolayısıyla ayıbın küçük olması yani ciddi bir değer kaybına neden olmaması veya yine ciddi olmamak kaydıyla kişinin amaçladığı maksadı engelleyen eksiklikleri ayıp muhayyerliğine sebep olarak görmemişlerdir.¹⁰⁸ Kısacası Hanefî doktrini bu hususta subjektif bir ölçüyü değil, objektif bir ölçüyü esas almıştır.

1.2. Üstün Vasıflı Gösterme

Üstün vasıflı gösterme amacıyla yapılan tedlîsin akde tesiri, bu hile türünün klasikleşmiş örneği olan tasriye olayı üzerinden incelenecektir. Hatırlanacağı üzere tasriye; deve, sığır, keçi ve koyun gibi hayvanların çok süt veren bir hayvan olarak algılanması için bu hayvanların memelerinin bir torba ile bağlanıp memesi doluncaya kadar birkaç gün bu halde tutulup sütü biriktikten sonra satışa sunma hilesidir.¹⁰⁹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) tasriyeyi yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: “*Tasriyenin satımı hiledir.*”¹¹⁰

Sütü biriktirilmiş bir hayvan alan biri hayvanın sütünün az olduğunu üç günden az bir sürede anlayamaz. Birinci gün, sütü biriktirilmişse zaten çok süt gelecektir. İkinci gün, az gelir ama bu o gün için geçici bir durum olabilir. Üçüncü gün de eğer sütü az gelirse o hayvanın aslında az sütü olduğu, ilk günkü bolluğun ise biriktirilme sebebi ile olduğu anlaşılır. Bu nedenle Resulullah (s.a.v.) bu süreyi üç gün olarak belirlemiş ve “*Ey insanlar! Kim sütü biriktirilmiş bir koyun satın alırsa, ona üç gün süreyle muhayyerlik verilir.*”¹¹¹ buyurmuştur. Buradaki üç gün ile ayıp muhayyerliğinin geçerlilik süresi değil, ayıbın ortaya çıkış süresi kastedilmektedir.¹¹² Muhayyerlikten kasıt da şart muhayyerliğidir. O günün ticari hayatında tasriye olayı çok yaygın olduğu için müşteriler

¹⁰⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 19-20.

¹⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 2 vd.

¹⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 39; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 44.

¹¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Ticârât”, 42.

¹¹¹ Müslim, *es-Sahîh*, “Büyü”, 7; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 48. Bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, “Büyü”, 64.

¹¹² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 39.

aldatılmamak için üç günlük bir muhayyerlik koşulu ile hayvanı alırlar. Bu şekilde muhayyerlik koşulu ile alınan hayvan musarra çıkarsa müşteri hayvanı iade edebilir.¹¹³

Musarra hayvan satın alan kişi akit esnasında muhayyerlik koşulu koymadan hayvanı satın alırsa, Hanefî mezhebine göre sütün biriktirilmesi nedeniyle koyunu geri verme hakkı olmaz.¹¹⁴ Çünkü sütün az olmasıyla mal kusurlu olmaz. Kusur olmayınca muhayyerlik devreye girmez. Ayrıca alıcı, hayvanın bol sütlü olduğu yönündeki kanaatini satıcıya sorarak teyit etmediği için ya da satıcının beyanına dayandırmadığı için aldatılmamış, aldanmıştır.¹¹⁵

Bir başka hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Deve ve koyunda tasriye yapmayınız. Kim (böyle bir hayvanı) satın alırsa, onun sütünü sağdıktan sonra iki ihtimal ile muhayyerliği vardır. İster hayvanı alıkoyar, isterse de iade eder ve bir avuç hurma verir.”*¹¹⁶

Hadiste belirtildiği üzere, sözleşmeyi feshedip hayvanı iade etme durumunda beraberinde verilen bir sa‘ hurma, o güne kadar sağılan/kullanılan ya da sağıldığı/kullanıldığı varsayılan sütün tazmin edilmesi içindir. Sütün miktarı bilinmediği için süt ile tazmin edilememektedir. Zira aynı cinsten oldukları için miktarları farklı olursa faiz oluşur. Hz. Peygamber (s.a.v.), faizi engellemek için süt yerine, o günün şartlarında herkes tarafından kolayca ulaşılabilir olan hurma verilmesini söylemiştir.¹¹⁷

Tasriyenin akde tesiri hususundaki görüşler, söz konusu hadis-i şerif bağlamında şekillenmiş olup farklı içtihatlar söz konusudur.¹¹⁸

- Bir içtihada göre hadisin zahiri ile amel ederek sağılan sütün miktarına bakmayarak bir avuç hurma ile beraber hayvanı iade etmek gerekmektedir.
- Ebû Yûsuf’a atfedilen bir rivayete göre o, müşterinin bir avuç hurma ile değil, alınan sütün kıymeti ile hayvanı iade etmesi gerektiği kanaatindedir.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 38.

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 38.

¹¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 39.

¹¹⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, “Büyü”, 64; Müslim, *es-Sahîh*, “Büyü”, 7; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 46; Nesâî, “Büyü”, 14; Muvatta‘, “Büyü”, 96; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 242, 410, 420, 465.

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 39.

¹¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 44.

Zerkâ'nın düşüncesine göre, Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşitliği sağlamak amacıyla sütün tazmininde herkes tarafından ulaşılabilir olan hurmayı söylediğini düşünmektedir. Buna binaen de eşitliği gerçek manada sağlamak için hurma yerine sütün kıymetinin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple Zerkâ, diğer içtihatlar değerlendirilecek olursa Ebû Yûsuf'un görüşünün hukuken en adil ve en tutarlı görüş olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁹

- Cumhurun aksine Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre ise bu hileye rağmen yapılan sözleşme bağlayıcıdır; ancak hileden zarar gören taraf sözleşme konusu malı yanında tutup hile sebebiyle meydana gelen fiyat farkını karşı taraftan talep etme hakkına sahip olur.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, akitlerde istikrar ve güveni korumak amacıyla böyle bir görüşü savunmuşlardır. Ayrıca; kişinin, alışveriş işlemlerinde hilelerin yapılabileceğini düşünerek dikkatli olması gerektiği ve dikkatli davranmamak suretiyle aldatılmış değil kendi kendine aldanmış olacağı yönündeki düşünce de bu görüşün şekillenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla bu grup için, tasriyenin akde tesirini sınırlı bir şekilde kabul ettiklerini söylemek mümkündür. Bu görüşlerinin sebebi, tasriye şeklinde gerçekleşen hilenin sözleşme konusu malda bir ayıp teşkil etmeyeceği ve dolayısıyla sözleşmenin tarafları bağlayıcı olacağı kanaatinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onların bu görüşü, “mutlak olarak yapılan satışta, satış konusu malın ayıpsız olması gerekliliği” yönündeki genel kurala aykırı değildir.¹²⁰

Ancak Zerkâ'nın kanaatine göre, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü yalnızca memeyi sağmayıp sütü biriktirmeye rağmen, koyunun normal ölçülere göre yeterli sütü olması yani âdeten sütlü olması durumu için söz konusudur. Bir başka ifade ile Ebû Hanîfe, normal şartlarda sütlü kabul edilen bir hayvanın tasriye ile daha sütlü gösterilmesi durumunda, hayvanın iade edilmemesi gerektiğini ve kıymetinin eksigi ile müşterinin rücu hakkı olduğunu savunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin düşüncesini buna hasreden Zerkâ, sütünü aldıktan sonra kendisinden vasfına uygun şekilde süt gelmeyen hayvan söz konusu olduğunda, Ebû Hanîfe'nin de akdin feshedilip hayvanın iade edilmesine hükmedeceğini

¹¹⁹ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 382.

¹²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 39.

belirtmektedir. Nitekim Hanefî mezhebinde belli bir vasfı için alınan bir malda o vasfın bulunmaması halinde alıcı akdi feshetmek veya malı olduğu gibi ve aldığı fiyata kabul etmekte muhayyer olur.¹²¹

Zerkâ, Ebu Hanîfe'nin görüşü ile ilgili düşüncesini Hanefî mezhebinin kaidelerinden biri olan “*Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir.*”¹²² kaidesi ile desteklemektedir ve “*Şüphesiz her müctehidin mezhebinin kaideleri ondan rivayet edilen mücmel ve mutlak bazı görüşlerin tefsir ve tafsilinde tatbik edilmelidir.*” diye eklemektedir.¹²³

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşünde etkili olan bir diğer önemli husus da Cumhur'un delil olarak ileri sürdüğü âhâd hadislerden olan musarra hadisinin hücciyeti ile ilgilidir. Onlara göre söz konusu hadis; Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olan, “İtlaf edilen şey kıymetî ise kıymetini, mislî ise mislini vererek tazmin etmek gerekir.” şeklindeki genel kurala aykırı olduğu için ve sağılan sütün miktarı ne olursa olsun karşılığında bir sa' hurma verilmesini öngördüğü için delil olarak kabul edilemez. Zira tüketilen sütün tazmini olarak verilecek olan bir sa' hurma, sütün ne kıymeti ne de mislidir.¹²⁴ Oysa tazminde aslolan kıymet eşitliğidir.

Özetlemek gerekirse, kişi almış olduğu bir hayvanı sağdıktan sonra sütünün az olduğunu anlarsa Şafiî ve diğer mezheplerde sağdığı süt duruyorsa o sütle beraber, durmuyorsa yani tüketilmişse sütün tazmini olarak bir avuç hurma ile beraber hayvanı iade edebilir. Çünkü onun maksadı, akdin mevzuunda mevhum bir özellik olabilir, bu ise sözleşme anında düşünülen bir özellik olup şart koşulan özelliğin kaybolması gibi, bu özelliğin kaybolması da aldatılan âkit tarafa muhayyerlik imkânı verir.¹²⁵ Hanefî mezhebinde ise Cumhur'un delil olarak kabul ettiği hadis; Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olan kıyasa muhalif olduğu için hileye maruz kalan müşteri hayvanı iade edemez, ancak zarar ettiği bedeli satıcıya tazmin ettirebilir.¹²⁶

¹²¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 19.

¹²² *Mecelle*, md. 43.

¹²³ Zerkâ, *el-Medhal*, I, 383.

¹²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 40; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 44.

¹²⁵ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Mukni'*, b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y., IV, 80-81.

¹²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 44.

2. Kavli Hilenin Akitlere Tesiri

Hanefi mezhebine göre kavli hilenin akde tesir edip fesih muhayyerliğine sebep olabilmesi için gabn-i fahiş ile beraber bulunması gerekmektedir.¹²⁷

Birinci bölümde hilenin çeşitleri tasnif edilirken kavli hile, yalan beyan olarak düşünülmüş, yalan beyan da maliyet fiyatı hakkında yalan beyan, piyasa fiyatı hakkında yalan beyan ve vasıfta yalan beyan şeklinde üç başlık altında incelenmişti. Burada da bu başlıklar üzerinden kavli hilenin akitlere tesiri ele alınacaktır.

2.2. Maliyet Fiyatı Hakkında Yalan Beyan

İslam hukukunda bey' akdi, fiyatlandırma açısından "bey'u'l-müsâveme" ve "büyû'l-emâne" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Maliyet fiyatı hakkında yalan beyan ise ikinci kısım olan emanet akitlerinde cereyan etmektedir. Fakat farkın daha iyi anlaşılması için her iki başlığa da değinmekte fayda vardır.

2.2.1. Bey'u'l-müsâveme

Müsâveme kelimesi, sözlük anlamı "pazarlamak, pazarlık yapmak, fiyat vermek" olan sevm kökünden türemiş olup "pazarlıklı satış" anlamına gelmektedir.¹²⁸ İstilahta, alıcı ile satıcının malın fiyatı üzerinde pazarlık edip karşılıklı rıza ile anlaşmaları durumuna müsâveme; müsâveme usulü ile yapılan alım satım işlemine ise bey'u'l-müsâveme denilmektedir.¹²⁹

İslam hukukunda mutlak olarak bey' akdi denilince müsâveme kastedilmektedir. Zira müsâveme; aldatma ihtimali daha az olduğu için alışveriş usulleri içinde en çok kabul gören, alışlagelmiş bir usul olmuştur. Günümüzde de alışveriş işlemleri daha ziyade bu

¹²⁷ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 586; Karaman, *Mukayeseli*, II, 145.

¹²⁸ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Sevm", XXV, 291-294; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Müsâveme", XXXVII, 159-160.

¹²⁹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 222, 232.

şekilde yapılmaktadır. Hadis kaynaklarına bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashabının müsâveme satışı uyguladıkları görülmektedir.¹³⁰

Müsâveme satışlarda, malın ne alış ve maliyet fiyatını ne de piyasa değerini müşteriye söyleme şartı bulunmayıp semen, pazarlıkla belirlenmektedir.¹³¹ Eğer satıcı, müsâveme usulü ile sattığı bir malı kıymetinden fazlaya satar ve müşteri de bunu öğrenirse, müşteri burada aldatılmış olmadığı için kendisine herhangi bir muhayyerlik de verilmez.¹³² Fakat müsâveme usulüyle yapılan satışlarda diğer hile türlerinden herhangi birinin olması durumunda o hilenin akde tesiri ne ise onun yürütüleceğini söylemek mümkündür.

2.2.2. Büyû'l-emâne

Bey'û'l-müsâvemenin aksine güven esaslı olan “murâbaha”, “tevliye”, “işrâk” ve “vadîa” gibi büyü'l-emâne akitleri söz konusu olduğunda bu defa satıcının, malın kendisine mâl olduğu fiyatı ve alıcıyı etkileyebilecek her türlü bilgiyi alıcıya doğru bir şekilde beyan etmesi gerekmektedir. Böyle bir ayrımla ticari tecrübesi ve kabiliyeti yetersiz olan kimselerin aldatılıp zarara uğramasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu hedefe binaen güvene dayalı yapılan bu satış türlerinde satıcının yalan söylemesi veya eksik bilgi vermesi emanete hıyanet olarak telakki edilmiş ve müşteriye maruz kaldığı bu sözlü hile karşısında “hıyanet muhayyerliği” hakkı tanınmıştır.¹³³

2.2.2.1. Murâbaha

“Murâbaha”, sözlük anlamı “kâr, ticarî kazanç, artma” anlamındaki ribh kökünden türemiş olup sözlükte “kârlı satış” anlamına gelmektedir.¹³⁴ Terim olarak ise murâbaha, bir malın ilk alış fiyatı üzerinden belirli bir kâr artışı yapılarak satılması demektir.¹³⁵

¹³⁰ Buhârî, “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 74; “Büyû'”, 67, “Hiyel”, 14; İbn Mâce, “Ticârât”, 34, “Libâs”, 12; Tirmizî, “Büyû'”, 66.

¹³¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Mehmet Boynukalın, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012, IV, 194. es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 180-181. ez-Zeyla'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, IV, 73.

¹³² Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed 'Alâ'uddîn es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-Fukahâ'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1994, s. 108.

¹³³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 482; Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 154-155.

¹³⁴ Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 215; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 442-443.

¹³⁵ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 135.

Murâbaha, günlük hayatta, diğer emanet akitleri içerisinde diğerlerine nazaran daha çok uygulanan bir işlem olduğu için büyüü'l-emâne akitlerinin genel hükümleri murâbaha üzerinden cereyan etmiştir.¹³⁶

Murâbaha güven esaslı bir sözleşme olduğu için, satıcının piyasayı bilmeyen müşteriye güvenilir bir alışveriş imkânı sağlaması gerekmektedir. Buna binaen satıcı, malın ilk alış fiyatı ve maliyeti gibi alışveriş esnasında müşterinin irade ve tercihini etkileyecek bilgileri müşteriye doğru ve eksiksiz bir biçimde beyan etmekle yükümlüdür.¹³⁷ İslam hukukunda satıcının beyan etmesi gereken bu bilgilerin neler olduğu ve beyan etmemesi halinde hükmün ne olacağı ile ilgili tartışmalar mevcuttur.

a) Satıcının beyan etmesi gereken bilgilerin başında alış fiyatı zikredilebilir. Murâbahanın sahih ve geçerli olabilmesi için müşterinin alış fiyatını bilmesi şarttır. Peki alış fiyatı neleri kapsamaktadır? Alış veya maliyet fiyatına ne tür harcamaların dâhil edileceği hususunda fıkıh mezhepleri çözümler geliştirmişlerdir. Hanefiler'in bu konuda benimsediği görüş, ticari örfe göre maliyete eklenebilen bütün harcamaların alış fiyatına ilave edilebilmesidir.¹³⁸ Buna göre nakliye, boyama, dikme, eğirme, tabaklama ve ağaçlandırma gibi malın aynında veya kıymetinde artış sağlayan harcamalar malın fiyatına eklenebilir. Burada önemli olan, bu harcamalar maliyete eklendikten sonra "Onu şu kadara satın aldım." değil; "Bana şu kadara mâl oldu." denilmesidir; çünkü ilki yalandır.¹³⁹ Hayvanları otlatan çoban¹⁴⁰ ve bekçi ücreti gibi malda herhangi bir kıymet artışı sağlamayan harcamalar ise örfen alış fiyatına dâhil edilemez.

Satıcının, sözleşme konusu malın maliyetine neleri kattığını müşteriye ayrı ayrı belirtmesi gerekmektedir. Zira bu hususta yeterli bilgi verilmeksizin "bana mâl olduğu fiyata" veya "Bana şu fiyata mâl oldu" gibi genel ve açıklıktan uzak ifadelerle akit yapılması, murâbahada amaçlanan güven ortamını tesis etmediği için kabul edilemez.¹⁴¹

Maliyet fiyatı ile ilgili bilgilerin doğru olmaması halinde satıcının bu yalan beyanı, müşterinin güvenine hıyanet olarak telakki edilmektedir. Mesela satıcı 100 liraya aldığı

¹³⁶ İsmail Cebeci, "Vadîa", *DİA*, XLII, 418-419.

¹³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 78.

¹³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 80; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 222.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 80.

¹⁴⁰ Koyun sürüsünü bir yerden başka bir yere nakleden çobanın ücreti nakliye ücreti gibi olup bundan farlıdır. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 83.

¹⁴¹ Dönmez, "Murâbaha", 148-152.

bir malı “120 liraya satın aldım” diyerek veya maliyete eklenmeyecek giderleri semene ekleyerek satmaya çalışsa, bu müşterinin güvenine hıyanet olarak kabul edilmektedir. Bu hıyanetin ortaya çıkması durumunda akde tesirinin ne olacağı hakkında Hanefî mezhebinde iki görüş bulunmaktadır:

- Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre alıcı ilk anlaşılan fiyatın tamamı karşılığında malı alıp almamakta muhayyerdir ki buna hıyanet muhayyerliği adı verilmektedir.¹⁴² Ancak gerçek fiyata göre indirim yapılmasını talep edemez.¹⁴³
- Ebû Yûsuf ise tam ters istikamette bir görüş benimseyerek müşterinin muhayyerlik hakkı bulunmamakla beraber ilk anlaşılan fiyat üzerinden gerçek fiyata göre indirim yapılarak malı alabileceğini savunmaktadır.¹⁴⁴

b) Beyan edilmesi gereken bir diğer bilgi ise satıcının malı vadeli alıp almadığı bilgisidir. Çünkü mutlak anlamda satın almadan peşin satın almak anlaşılır. Oysa bir şeyin vadeli satışı ile peşin satışı arasında fiyat farkı vardır. Bir malın vadeli fiyatı, peşin fiyatından yüksektir. Dolayısıyla satıcı, satacağı bir malı vadeli aldığını açıklamazsa, satın aldığı fiyatın üstünde bir fiyat veriyormuş gibi olur ki bu da maliyet fiyatı konusunda alıcının güvenini sarsar. Bu nedenle kişi, vadeli satın aldığı bir malı, vadeli olduğunu açıklamadıkça murâbaha yoluyla satamaz.¹⁴⁵

Eğer satıcı, vadeli satın aldığı bir malı, vadeli aldığını beyan etmeksizin satarsa alıcının güvenine hıyanet etmiş olur. Çünkü alıcı bu bilgidен haberdar olsaydı murâbaha ile yani kâr vererek malı almak bir yana belki o fiyata peşin olarak satın almayı dahi kabul etmeyecekti. İşte bu şekilde alıcının rızası zedelenmiş olmaktadır.

Alıcı, malı aldıktan sonra satıcının o malı vadeli almış olduğunu öğrenirse satıcının belirttiği fiyattan malı alıp almamakta muhayyer olur. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed bu görüşteyken Ebû Yûsuf, vadeye karşılık gelen miktarın fiyattan düşülmesi

¹⁴² Mevslî, *el-İhtiyâr*, II, 29; *Mecelle* md. 357.

¹⁴³ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, V, 256; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi*, V, 226.

¹⁴⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, V, 256; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi*, V, 226.

¹⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 78.

ve eğer ödenmişse alıcıya iade edilmesi gerektiği düşüncesinde olup müşteriye muhayyerlik tanınmayacağı kanaatini taşımaktadır.¹⁴⁶

c) Murâbahalı olarak satılacak bir mal, eğer satıcının kendisinin yahut satıcının bilgisi dâhilinde olup olmadığı fark etmeksizin başkasının fiiliyle ayıplı hale gelmişse, bunun alıcıya bildirilmesi gerekmektedir. Ancak bu ayıp söylenmemiş, gizlenmişse alıcı bunu öğrendiğinde satıcının belirttiği fiyattan malı alıp almamakta muhayyerlik hakkı vardır.¹⁴⁷ Ebû Yûsuf'a göre müşterinin muhayyerlik hakkı yoktur; fakat ayıbın değerince fiyattan indirim talep edebilir.

Doğal bir afet sonucu ayıplanan bir mal, murâbaha yoluyla satılırken alıcıya bu ayıbın beyan edilmesi gerekmemektedir. Hanefî mezhebindeki görüş budur. Bu konuda muhalif bir görüş olarak İmam Züfer (ö. 158/775), açıklama yapmaksızın murâbaha yoluyla satılamayacağını söylemiştir.¹⁴⁸

d) Murâbaha yoluyla satılacak mala ait yavru, meyve, süt, yün ve yağ gibi semereler malın aslına tabi olduğu için alıcıya beyan edilmesi gerekmektedir. Alıcı mala tabi olan semereyi tüketirse, ondan elde ettiği geliri açıklamadıkça, malı murâbaha yoluyla satamaz. Çünkü tükettiği şey satım konusu maldan meydana gelmiş olup hükmen malın parçası niteliğindedir. O halde malın bir parçasını tükettiğinde bunu beyan etmeden o malı murâbaha yoluyla satamayacağı gibi, maldan meydana gelen bir fazlalığı tükettiğinde de aynı hüküm geçerlidir.¹⁴⁹

Şayet Serahsî'nin belirttiği üzere nimet külfet karşılığı ise, yani alıcı, bu malların bakımı için semerelerin değerinde harcama yapmışsa, açıklamada bulunmaksızın murâbaha yoluyla onları satmasında bir sakınca yoktur. Bu durumda açıklama yapmamak, örfen hıyanet sayılmamaktadır.¹⁵⁰

Murâhaba akitlerinde tarafların birinin hilesi sebebiyle fahiş oranda pahalıya satma ya da çok ucuza satın alma halinde aldatılan tarafa muhayyer olmaya hak tanıyan

¹⁴⁶ Dönmez, "Murâbaha", 148-152.

¹⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 79.

¹⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 79.

¹⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 80.

¹⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 80.

ölçü hususunda müctehitler arasında ihtilaf olmakla birlikte¹⁵¹ *Mecelle*'nin esas aldığına göre bu ölçü; ticaret eşyasında %5, hayvanlarda %10, akarda ise %20 dir.¹⁵²

Özetle; maliyet fiyatları hakkındaki yalan beyan, semenin miktarı dışında fakat yine semenle ilgili bir konuda ise müşteri malı anlaştıkları fiyatla satın almak veya sözleşmeyi feshetmek hususunda muhayyer olur.¹⁵³ Ancak, müşteri malın bir kısmını veya tamamını tüketmişse yahut mal iade edilemeyecek kadar ayıplı hale gelmişse ya da satıcının hıyaneti, müşterinin ölümünden sonra ortaya çıkmışsa malın iade edilme imkânı kalmadığı için Hanefîler'e göre alıcının muhayyerlik hakkı düşer ve Ebû Hanîfe'ye ve Muhammed'e göre sözleşme fiyatın tamamı ile bağlayıcılığını korurken; Ebû Yûsuf'a göre aldatılan miktar ve bunun kâra yansıyan yüzdesi tutarınca indirim yapılır.¹⁵⁴

2.2.2.2. Tevliye

“Tevliye”, terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerinde kâr veya zarar gibi herhangi bir değişiklik yapılmaksızın gerçekleşen güven esaslı satış sözleşmesini ifade eder.¹⁵⁵

Güvene dayalı akitlerde daha önce de ifade edildiği gibi müşterinin rızasını ve iradesini etkileyecek tüm unsurların satıcı tarafından beyan edilmesi gerekmektedir. Bu minvalde malın ilk alış fiyatı, maliyet fiyatı, malın peşin bedelle mi yoksa vadeli olarak mı alındığı, nakitle mi yoksa alacağa karşılık mı alındığı, alacağa karşılık alındıysa tamamına karşı mı yoksa bir kısmına karşı mı alındığı gibi bilgilerle malın bozulmadan aynen kalıp kalmadığı gibi malın durumu ile ilgili birtakım bilgilerin doğru olarak beyan edilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira bu bilgiler; müşterinin rızasına tesir edecek bilgilerdir.¹⁵⁶

Diğer güven akitlerinde olduğu gibi satıcının akde konu olan mal hakkındaki her türlü yanlış beyanı alıcıya bazı haklar sağlamakta olup bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

¹⁵¹ Bkz. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 159.

¹⁵² *Mecelle* md. 165.

¹⁵³ Bkz. Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 225.

¹⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 78-79.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 414.

¹⁵⁶ Karaman, *Mukayeseli*, II, 144.

a) Şayet satıcı alış fiyatı hakkında yalan beyanda bulunmuşsa, mesela 80 liraya aldığı bir malı satarken 100 liraya aldığını söylemişse, Hanefilere göre akdin bağlayıcılığı devam eder ve alıcıya muhayyerlik verilmez. Fakat fazla söylenen miktar kadar indirim yapılır. Bu örnek için; alıcı satıcıya 100 lira vermişse 20 lirayı geri almaya hak kazanır. Böylece tevliye olarak gerçekleşmesi planlanan akdin murâbaha akdine dönüşmesi de engellenmiş olur. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşü böyledir.¹⁵⁷ İmam Muhammed'in benimsediği görüş ise hileden zarar gören tarafın, üzerinde anlaşılan ilk fiyatın tamamıyla malı satın alıp almamakta muhayyerlik hakkına sahip olacağı şeklindedir.¹⁵⁸

b) Yalan beyan, alış fiyatının kendisi hakkında değil de alış fiyatıyla ilgili konularda ise müşteri isterse üzerinde anlaşılan ilk fiyatla malı satın alır, isterse sözleşmeyi feshedip malı iade eder.¹⁵⁹ Mesela satıcının malı vadeli almış olmasına rağmen müşteriden bunu gizlemesi gibi ödemenin niteliğinde bir yalan beyan bulunması durumunda müşteri bunu öğrendiğinde malı alıp almamakta muhayyer olur. Müşteri bu bilgiyi öğrendiğinde malın kısmen veya tamamen tüketilmesi gibi iadeyi engelleyecek bir ayıp olması halinde ise muhayyerlik düşer ve akdin bağlayıcılığı ilk şekliyle devam eder.¹⁶⁰

2.2.2.3. Vadîa

Sözlük anlamı “indirim, zarar, vergi (haraç, öşür vs.)” olan “vadîa”; fıkıh terimi olarak bir malın alış fiyatı veya maliyet fiyatından daha düşük bir fiyatla satılması anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Zararına satış anlamına gelen vadîa, murâbaha ve tevliyeye oranla daha az tercih edilen bir sözleşme türü olduğu için fıkıh kaynaklarında vadîaya sınırlı yer ayrılmıştır. Vadîa sözleşmesi, yalan beyan konusunda murâbaha ve tevliye hükümlerine tabidir.¹⁶²

¹⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, V, 256; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 226.

¹⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, V, 256; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 226.

¹⁵⁹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 225.

¹⁶⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 226.

¹⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 398.

¹⁶² Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 228.

Vadîa akdinde satıcının yalan beyanı ile alıcının güvenine hıyanet olması durumunda iki seçenek bulunmaktadır:¹⁶³

- 1) Eğer hıyanet ile beraber vadîa yine vadîa olarak kalırsa, müşteri, üzerinde anlaşılan ilk fiyatla malı alıp almamakta muhayyer olur. Mesela satıcı, kendisine 100 liraya mâl olduğunu söylediği bir şeyi 80 liraya satıp da o şeyin kendisine aslında 90 liraya mâl olduğu ortaya çıksa vadîa yine vadîa olmaya devam edeceğinden muhayyerlik hükmü sabit olur.
- 2) Eğer vadîa akdi, niteliğini kaybedip vadîa olmaktan çıkarsa, müşteri hıyanet miktarınca bedelden indirim yaptırarak malı alma hakkında sahip olur. Mesela satıcı, kendisine 100 liraya mâl olduğunu söylediği bir şeyi 80 liraya satıp da o şeyin kendisine aslında 70 liraya mâl olduğu ortaya çıkarsa murâbaha; 80 liraya mâl olduğu ortaya çıkarsa tevliye gerçekleşmiş olup vadîa olmaktan çıkarsa indirim hakkı ile hüküm verilir.

2.3. Piyasa Fiyatı Hakkında Yalan Beyan

Piyasa fiyatı hakkında yalan beyan, gerek satıcı gerek de alıcı açısından mağduriyete sebep olabilmektedir. Mesela satıcı, “malımın kıymeti şu kadardır” dedikten sonra alıcı onun sözüne güvenerek o malı satın alırsa ancak malın gerçek değerinin satıcının söylediğinin çok altında (gabn-i fâhiş) olduğunu öğrenirse, satıcının bu hilesi akde tesir eder ve alıcıya muhayyerlik hakkı verilir.¹⁶⁴ İbn Nüceym, fetvanın da bu yönde olduğunu söylemektedir.¹⁶⁵ Yine kendisiyle malı için pazarlık eden müşteriye, satıcının “Bu mala şu kadar verdiler de satmadım.”, “Bu şey daha fazla eder.” veya “Bu fiyata bunun benzerini bulamazsın.” gibi yalan beyanlarına inanan müşterinin, satın aldıktan sonra gerçeği öğrenmesi durumunda da muhayyerlik sabit olur. Akdi feshedip malı geri verme hakkı vardır.¹⁶⁶

¹⁶³ Bilmen, *Kâmus*, VI, 83-84.

¹⁶⁴ *Mecelle*, md. 357; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, md. 357, I, 314; İbn Nüceym, *Fetâvâ*, s. 128.

¹⁶⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 181.

¹⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 247-250.

Piyasa fiyatı hakkında yalan beyan türündeki hilelerin yukarıda anlatılandan farklı şekilleri de bulunmaktadır. Bunlar: istirsâl ve telakki'r-rûkbân ismiyle kavramlaşmış hileler olup akitlere tesirleri kendi alt başlıklarında ele alınacaktır.

2.3.1. İstirsâl

İvazlı akitlerde, taraflardan birinin sözleşmeye konu olan mal veya menfaatin bedeli konusunda bilgisizliğini ve bu hususta karşı tarafa olan güvenini açıklayarak ondan piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesi¹⁶⁷ anlamındaki istirsâl akdinde güven unsuru iki taraf için de geçerlidir. Kendisine güvenilen kişinin muhatabının güvenliğini kötüye kullanması, satıcı ise malını daha yüksek bir fiyata satmak için; alıcı ise malı daha ucuza almak için piyasa fiyatı hakkında yalan söylemesi bir hile çeşidi olup bu hile sebebiyle gabne maruz kalan âkid tarafın muhayyerlik hakkı vardır.¹⁶⁸ Bu muhayyerliğin ismi “hıyâr-ı gabn ve tağrîr” olarak geçmektedir.¹⁶⁹ İsminden de anlaşılacağı üzere söz konusu muhayyerlik ancak gabn ve tağrîrin beraber bulunması halinde işlerlik kazanmaktadır.

Sözleşme konusu malın ayıpsız olması ve rızayı sakatlayacak bir hilenin bulunmaması halinde gabn-i fâhiş tek başına akdin feshi için yeterli görülmemektedir. Hanefî mezhebi âlimlerinin bu düşüncelerinde hukuki işlemlerde güven ve istikrarı koruma amacı etkili olmuştur. Onlar bu konuda objektif bakış açısıyla irade beyanını esas almışlar ve kişinin gabne maruz kalmasının kendi bilgisizliği ve beceriksizliğinden kaynaklandığını savunmuşlardır. Zira kişi, sözleşmeden önce piyasa fiyatını öğrenmediği için hatalıdır.

O halde; istirsâl akdinde gabne maruz kalan kişinin muhayyerlik hakkına sahip olabilmesi için öncelikle o kişinin piyasa fiyatlarını bilmiyor olması ve bunu karşı tarafa bildirerek müstersil olmak istediğini beyan etmesi gerekmektedir. Sonrasında taraflardan birinin, müstersil olan tarafı malın bedeli yani piyasa fiyatı hakkında yalan beyanlarla aldatmış olması gerekmektedir. Buna göre müstersil olan kişi eğer piyasa fiyatlarını zaten

¹⁶⁷ Kallek, “İstirsâl”, XXIII, 375; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İstirsâl”, 1984, III, 296.

¹⁶⁸ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 175.

¹⁶⁹ *Mecelle* md. 357; Ebû Zehre, *el-Milkiyye*, s. 418.

biliyorduydu veya piyasa fiyatlarını bilmiyor fakat müstersil olmak istediğini karşı tarafa beyan etmediyse maruz kaldığı gabn için kendisine herhangi bir muhayyerlik tanınmaz.

2.3.2. Telakki'r-rükbân

Şehirli tüccarların, şehrin dışından pazara mal getiren kabileleri, piyasa fiyatlarını öğrenmelerine imkân kalmadan, yolda karşılaşmalarını ifade eden ve “telakki'r-rükbân”¹⁷⁰ ismiyle kavramlaşan bu hile hakkında varit olan hadîs-i şerîf, bu hilenin akde tesiri hakkında bilgi değeri taşımaktadır:

*“Dışarıdan mal getireni karşılamayınız. Onu kim karşılar ve ondan bir şey satın alırsa o kişi pazara geldiği takdirde muhayyerdir.”*¹⁷¹

Bu hile sebebiyle malı getiren kimseler daha fazla kâr elde edecekleri halde edemeyip zarara uğramış olurlar.¹⁷² Kabileleri pazar dışında karşılayıp malı piyasa fiyatının altında satın alan kimseler de hak etmedikleri halde maldan fazla kâr elde edecekler, dahası malı karaborsa yapıp çok yüksek bir fiyatla satarak halkın zarar görmesine sebep olacaklardır. Tüm bu gerekçelerden ötürü Hanefilere göre bu sözleşme mekruhtur.¹⁷³ Aldatılan kabileler pazara gelip piyasa fiyatlarını gördükten sonra fâhiş gabne maruz kaldıklarını fark ettikleri anda muhayyerlik hakkında sahip olurlar.

2.4. Vasıfta Yalan Beyan

Akde konu olan bir malın mevcut olmayan sıfatlarla övülerek müşteriye satılması, vasıfta yalan beyan türünde bir hiledir.¹⁷⁴ Alıcı, satıcının söylediği vasıflara istinaden o malı almış ve eğer gerçek vasıflarını bilseydi o mala rağbet etmeyecektiye bu akitte müşterinin rızası zedelenmiş ve dolayısıyla akdin temeli sarsılmış olmaktadır. Bu durumu telafi etmek amacıyla, hile ortaya çıktığı anda alıcıya muhayyerlik hakkı tanınır.

¹⁷⁰ Mevslî, *el-İhtiyâr*, II, 31; Nezih Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, trc. Recep Ulusoy, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, 347-348.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 17; İbn Mâce, “Büyû”, 16.

¹⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 107.

¹⁷³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 232.

¹⁷⁴ Zeydan, *el-Medhal*, s. 356.

Mobilya satan biri, mobilyanın ağaçtan yapıldığını söylese, fakat gerçekte mobilya ağaçtan değil de suntadan yapılmış ise satıcı, ağaç olduğu için o mobilyaya rağbet eden insanları aldatmış olmaktadır. Satıcın beyanına istinaden mobilyayı satın alan alıcı için zarar meydana gelmektedir. Bu zararın giderilmesi amacıyla, hile ortaya çıktığı anda alıcıya muhayyerlik hakkı tanınır. Dilerse satım akdini feshedebilir. Aldatma, aldatanın ikrarı veya yeminden kaçınması yahut da fatura defter incelenmesi, bilirkişiye başvurulması gibi diğer delillerle sabit olur.¹⁷⁵

3. Sükût ve Gizleme ile Yapılan Hile

Kaynaklarda “tağrîr bi'l-kitmân”¹⁷⁶ adıyla geçen bu hile türüne maruz kalan kişiyi korumak amacıyla, İslam hukukçuları hıyârü't-tedlîs formülü ile çözüm bulmuşlardır. Böylece kişi sözleşmeyi feshetme veya üzerinde anlaşılan fiyatla malı kabul etme hakkına sahip olmaktadır. Ancak Hanefîlerin de içinde yer aldığı Cumhur, zarar gören tarafın bu muhayyerliğe hak kazanabilmesi için gizlenen ayıbın ayıp muhayyerliği verecek ölçüde olmasını şart koşmuşlardır. Onlara göre şayet gizlenen ayıp önemsiz ise sözleşme, tarafları bağlayıcıdır.¹⁷⁷

4. Tağrîr mine'l-ğayr (Üçüncü Şahsın Hilesi)

Üçüncü kişilerce yapılan hile, birinci bölümden hatırlanacağı üzere üç çeşit olup bunların akitlere tesirleri ayrı ayrı incelenecektir.

İlk olarak; sözleşmenin dışındaki başka biri yani yabancının fiili ile gerçekleşen hileye bakılacak olursa, mesela bir kimse, başka biri için “Bu benim oğlum veya kölemdir, ona güvenip alışveriş yapabilirsiniz, ticaret yapmasına izin verdim.” dese, fakat onun başkasının oğlu veya köle değil de hür olduğu ortaya çıksa bu hile akde tesir

¹⁷⁵ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, V, 225-227; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 75, 76, 589,590; *Mecelle*, md. 20, 327; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 588.

¹⁷⁶ Günay, “Tağrîr”, 376.

¹⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, VI, 2 vd.; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, II, 428; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fî fîrû'î'l-fikhi's-Şâfi'i*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983, I, 94; Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 94-95.

etmektedir.¹⁷⁸ Burada satış yapan kişi ile üçüncü kişi arasında bir anlaşma olmaması ve aldatan kişinin yabancı biri olup satıcının bu yabancı kişinin fiiline dair bilgisinin olmaması halinde aldatılan konumundaki alıcı, hakkını almak üzere satıcıya değil bu yabancıya rücu eder.

İkinci olarak; sözleşme dışından olan ve satışlarda alıcı ile satıcı arasında aracılık eden dellâlin fiilinin akde tesirine bakılacak olursa, bu kişilerden sâdır olan bir hile, tıpkı satıcının kendisinin yaptığı hilede olduğu gibi müşteriye muhayyerlik hakkı verir. Burada satıcı ile dellâlin hilede anlaştığı farz edilir. Eğer bir anlaşma mevzu bahis değilse de hileyi bildiği veya bilmiyor olsa bile bu imkâna sahip olduğu kabul edilir. Netice itibarıyla dellâl, satıcı adına ve onun yararına hile yapmıştır, dolayısıyla satıcının da bu hilenin sonuçlarına katlanması gerekmektedir.¹⁷⁹ Dolayısıyla alıcıyı satıcı değil de dellâl aldatmış olsa bile, alıcı malı geri verme hakkına sahiptir.¹⁸⁰

Üçüncü olarak; aslında satın almak istemediği bir malı satın almak istiyormuş gibi görünerek insanların o mala rağbetini artırmak isteyen nâcişin¹⁸¹ fiili vardır. Hanefi doktrininde neceş için cevaz yönünden ikili bir ayırım yapılmıştır. İlki, malın fiyatını piyasa değerinden daha yüksek bir fiyata çıkarmak amacıyla yapılan ve Müslümana yapılan bir zulüm olarak kabul edilen neceştir ki bu bir tağrîr türü olup tahrîmen mekruhtur.¹⁸² Fakat bu kerahet akdin sıhhatine hâlel getirmemektedir.¹⁸³ Bunun mekruh oluşu ise Sahihayn'de de geçen “*lâ tenâceşû*” yani “*Neceş yapmayınız*” hadisine dayanmaktadır.¹⁸⁴

İkincisi, satılacak olan mala piyasa değerini aşmayacak şekilde malın hak ettiği değerini bulması için yapılan neceştir ki bu caiz kabul edilmiştir. Zira bu durumda kimseye bir zarar verilmemekle beraber satıcıya fayda sağlanmış olmaktadır.¹⁸⁵ Neceşin

¹⁷⁸ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 187; Karaman, *Mukayeseli*, II, 148.

¹⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 566; Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 187.

¹⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 125.

¹⁸¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 53; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 107; Serahsî, *el-Mebsût*, XV, 76; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 101; Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 186; Zerkâ, *el-Medhal*, I, 337; Zeydân, *el-Medhal*, s. 359.

¹⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 106; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VI, 163.

¹⁸³ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VI, 163; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 101.

¹⁸⁴ Buhârî, “Büyû”, 58, 64, 70, Şurût 8; Müslim, “Büyû”, 11; Nikâh 52, Birr 30, 32. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Büyû 44; Tirmizî, Büyû 65; Nesâî, Nikâh 70, Büyû 17, 19, 21; İbn Mâce, Ticârât 14.

¹⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 106; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VI, 163; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 101.

bu türü aldatma içermediği için mekruh değildir.¹⁸⁶ Hatta son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) eserinde, Tahâvî (ö. 321/933) şerhinden naklen Kuhistânî (ö. 962/1555) ve İbn Kemal'in (ö. 940/1534) malın değerine ulaşması için böyle bir müdahalenin güzel bile olduğu yönündeki ifadelerine yer vermektedir.¹⁸⁷

Özetlemek gerekirse, Hanefî mezhebinde kural olarak neceşin sözleşmeye etkisi olmadığını söylemek mümkündür. Her iki neceş türünde de sözleşme sahih ve bağlayıcıdır. Çünkü Hanefî mezhebinde tenâcüş, rızayı ayıplı kılmaz ve bu sebeple akdi iptal etmez. Mezhep uleması buna açıklama olarak da sözleşmenin aslı ve vasfı ile ilgili olmayan bir şeyin sözleşmeye etki edemeyeceğini söylemektedirler. Nitekim Peygamber Efendimiz'in “*Neceş yapmayınız.*” şeklinde ifade ettiği hadisi yalnızca neceşi yasaklamaktadır ve neceş, sözleşmenin ne aslı ne de vasfıdır.¹⁸⁸ *el-Hidâye* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihî Merğînânî'nin (ö. 593/1197) ifadesiyle, buradaki bozukluk satış işleminin özünde veya sıhhat şartlarında değil, bunların dışındaki kerahet sebeplerindedir.¹⁸⁹ O halde neceş için ikili ayrım yapılması ilkinin tahrîmen mekruh olması sebebiyledir ki bu durum yalnızca diyâneten bir farklılık oluşturmaktadır. Çünkü hukuki anlamda her ikisinin de sözleşmeye bir etkisi bulunmamaktadır.

¹⁸⁶ Kallek, “Müzayede”, 236-238.

¹⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 101.

¹⁸⁸ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VI, 163; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 233.

¹⁸⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 53.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. YÜZYILDA HİLENİN AKİTLERE TESİRİ

Osmanlı Devleti’nde Müslüman nüfus içerisinde hemen her mezhepten insan bulunmakla birlikte Hanefî mezhebine bağlı olan insanların sayısı daha fazlaydı. Dolayısıyla devletin yargı ve yürütmeye esas aldığı mezhep, Hanefî mezhebi olmuştur. Bu sebeple Hanefî doktrinine göre aldatma (hile, tağrîr) konusunun ele alındığı bu çalışma için Osmanlı hukuku, teorisinin pratiğe nasıl yansıdığını görmek açısından büyük öneme sahiptir.

Hanefî mezhebinden olmayanlar için yargılama sistemi ise daha farklı işletilmekteydi. Toplum düzenini bozmayacak veya herhangi bir sorun teşkil etmeyecek şekilde kendi mezheplerine göre hüküm verilmesi uygun görülen davalarda, kendi mezheplerinden hakem tayin edilirdi. Mahkeme, hakemin verdiği hükmü tasdik ettikten sonra işleme alırdı.¹⁹⁰

Mahkemelerde görülen davalar ve verilen kararların tamamı olduğu gibi defterlere kaydedilirdi. Mahkeme kayıtları, kadı divanı, kadı sicilleri ve şer‘iyye sicilleri gibi farklı şekillerde isimlendirilen bu defterler, bizzat kadı tarafından veyahut nâibi tarafından tutulmaktaydı. Bu bakımdan şer‘iyye sicilleri, Osmanlı hukuku incelemeleri açısından önemli birinci el kaynak durumundadır. İslam hukukunun uygulamada nasıl olduğunu, herhangi bir farklılık olup olmadığını, sorunlara çözüm getirmedeki yeterliliğini görmeyi sağlar.¹⁹¹

1. Dava

Osmanlı hukuk sisteminde dava süreci, davacının mahkemeye müracaat etmesi ile başlamaktadır. Kişilerin müracaatı olmaksızın hâkim re‘sen dava açıp hüküm veremez. Yargılama halka açık yapılır ve katılan kişilerin isimleri kaydedilirdi. “Şühûdü’l-hâl” adı altında, birtakım güvenilir insanlar şahitlik yapmak üzere dava sırasında dinleyici olarak

¹⁹⁰ Ali Haydar, *Dürrü’l-hükkâm*, IV, 548.

¹⁹¹ Fethi Gedikli, “Şer‘iye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler-Problemler-Teklifler*, ed. Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sinanoğlu, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007, s. 76.

mahkemede hazır bulunurlardı. Böylece davanın güvenilirliği ve hukuka uygunluğu sağlanmış olurdu.

2. İspat Vasıtaları

Bu başlık altında tağrîr davalarının seyrini belirleyen ispat vasıtaları ve davalar üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

2.1. İkrar

“İkrar”, kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesi anlamında hukukî bir terimdir. İkrarın delaleti; Kitap, sünnet, icma ve kıyasla sabit olup başka bir ispat vasıtası olan şahitlikten daha güçlü bir ispat vasıtasıdır.¹⁹² Zira akıl sahibi bir insanın bizzat kendisi aleyhine yapmış olduğu şahitliği başka birinin şahitliğinden daha kuvvetlidir. Buna göre şahitlik ve şahitliğe ters düşen ikrar bulunması durumunda ikrara göre hüküm verilir. Hâkim önünde bir kere yapılan ikrar, davanın neticelenmesi için yeterli olmakla birlikte henüz dava için karar verilmeden kişi ikrarını geri çekerse o ikrara binaen bir karar verilemez.¹⁹³ İkrar gerçekleşmediği takdirde diğer ispat vasıtaları devreye girer.

2.2. Delil

Akitlerde fâhiş gabne maruz kalan kişinin akdi feshedebilmesi için yalnızca aldatılması yetmez. Aldatıldığını ve akitteki fâhiş gabni kanıtlaması da gerekmektedir. Davalarda davacı taraf iddiasına dair kesin bir delil sunmakla; davalı taraf ise dava edildiği konuyu inkâr mahiyetinde yemin etmekle sorumludur.¹⁹⁴ *Mecelle*’de bu “*Beyyine müdde’î için ve yemîn münkir üzerinedir.*”¹⁹⁵ maddesiyle ifade edilmiştir. Fetva kitaplarında bu konu hakkında zikredilen fetvalarda bu husus özellikle belirtilmiş olup ispatsız iddia ile akdin

¹⁹² Ferhat Koca, “İkrar”, *DİA*, XXII, 38-40.

¹⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 116.

¹⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 116.

¹⁹⁵ *Mecelle*, md. 76.

feshedilemeyeceği ifade edilmiştir. Sadece söz ile rücû hakkının elde edilemeyeceğini göstermesi açısından şu fetva güzel bir örnektir:

Zeyd'in Amr'dan iştirâ ve kabzittiği cariye'nin beş aydan sonra hamli zuhûr itdikde Zeyd Amr'dan: "Câriye'nin hamli senin yanında iken mevcud idi!" deyu dava ve Amr inkâr idub Zeyd'in müddeâsı sabit olmasa, kavî-i mücerrediyile câriyeyi Amr'a redde kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.¹⁹⁶

Öte yandan iddia ile birlikte ispatın da bulunduğu hallerde kişi akdi feshetme hakkına hak kazanır. Buna örnek olarak da şu fetva zikredilebilir:

Zeyd, mülk menziline semen-i ma'lûme Amr'a bey' u teslim ve kabz-ı semen itdikden sonra Amr: "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!" deyu dava; tağrîr ve gabn-i fâhiş isbat edicek menzili Zeyd'e red idüb semeni Zeyd'den almağa kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.¹⁹⁷

Burada önemli olan aldatılan kişinin aldatmaya ve gabn-i fâhişe maruz kaldığını ispat etmesidir. Zaman aşımı olmadığı sürece aradan ne kadar zaman geçerse geçsin kişi aldatıldığını anladığı anda şayet şartlar müsaitse akdi feshetmesi mümkündür.¹⁹⁸ Zira aşağıda zikredilen fetvada satım akdinin üzerinden dört sene geçmiş olmasına rağmen buna imkân tanındığı görülmektedir.

¹⁹⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 106b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, I, 344.

¹⁹⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101a-101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbagzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 124a.

¹⁹⁸ Zaman aşımına uğradığı için reddedilen dava örneği için bkz. Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil, H. 1096-1097, M. 1685-1686*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XIX, 329. Metin şöyledir: "... mezbûre Fâtîma Hâtun hamam-ı mezkûrda mülkü olan ma'lûmü'l-mikdâr odun ve peştamal ve sâir hamam esvâbını iki bin beş yüz guraşa bana bey' ve teslim ben dahi iştirâ ve teslim-i semen eylediğimden sonra ben dahi bir mikdâr zamândan sonra eşyâ-i mezbûru yine mezbûr Mehmed Bey'in dâmâdı olan Mehmed nâm kimesneye bey' ve teslim etmişidi[m] lâkin eşyâ-i mezkûrenin hîn-i iştirâmda kıymeti ancak altmış bin akçe iken bana iki bin beş yüz guraşa bey'i semen-i fâhiş ile olmağın vekîl-i mezbûra suâl olunup eşyâ-i mezkûrenin kıymeti olan altmış bin akçeden ziyâdeyi müvekkile-i mezbûre bana red ve teslim etmek üzere tenbîh olunması matlûbumdur dedikde müdde'î-i mezbûrun iştirâ eylediği eşyanın mecmû'u müstehleke olup tağrîr hafî olmadığından mâ'adâ müdde'î-i mezbûr yirmi bir sene bilâ-özü'î şer'î sükût eylediğini mu'terif olmağla ol mikdâr zamân bilâ-özü terk olunan da'vânın bilâ-emrin istimâ'ı memnû' olduğundan gayrı mezbûrun bir vechile da'vâsı istimâ'a sâlih olmamağın mezkûr Mehmed Bey bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Zeyd, mülk bağçesini Amr'a bey' u teslim itdikden sonra dört sene mürûrunda Zeyd, tağrîr ve gabn-i fâhiş muttali oldukda "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!" deyu dava ve tağrîr ve gabn-i fâhişi isbat idicek bey'i feshe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.¹⁹⁹

Görüldüğü üzere bahçesini Amr'a satıp teslim eden Zeyd, kandırıldığını ve fâhiş gabne uğradığını anladığı anda akdin feshini talep edebilmektedir. Böylece Zeyd bahçesini geri alır, Amr'a da parasını iade eder. Amr, dört senelik süre zarfında bahçeden faydalanmış ve mahsulünü de tüketmiş olacaktır. Ancak Zeyd'in tüketilen mahsule karşılık Amr'dan bir şey almaya hakkı yoktur. Debbâğzade Nu'mân Efendi (ö. 1224/1809), *Fetâvâ*'sında yukarıda zikredilen fetvadan hemen sonra aşağıdaki fetvayı zikrederek bu duruma açıklık kazandırmaktadır.

Zeyd mülk bağçesini tağrîr ve gabn-i fâhiş ile Amr'a bey' u teslim edip Amr dahi bir müddet zabt ve mahsulünü ahz u istihlak eylese Zeyd bey'i fesh edip bağçeyi aldıkda mahsul-i müstehleke için Amr'dan nesne almağa kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²⁰⁰

Davacı ve davalı, bir başka ifadeyle aldatan ve aldatılan olmak üzere her iki taraf da iddialarına beyyine sunarsa mahkemece aldatıldığını iddia edenin beyyinesi tercih edilir.

Zeyd mülk menziline şu kadar akçeye Amr'a bey' u teslim ettikden sonra Amr "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Zeyd dahi "Semen-i misliyle bey' etmişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır?
el-Cevab: Amr'ın beyyinesi.²⁰¹

¹⁹⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbâğzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mânîyye*, vr. 124b.

²⁰⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya ve diğer., ed. Mustafa Demiray, İstanbul: Klasik, 2011, s. 306; Debbâğzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mânîyye*, vr. 124b.

²⁰¹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik, 2009, s. 254.

2.3. Şahitlik

Davacının, iddiasını desteklemek; davalının ise kendini savunmak ve itham edildiği davayı defetmek için mahkemeye sunabileceği bir delil olarak şahitlik meselesi tağrîr davaları için büyük önemi haizdir. Şahitliğin delil niteliğinde olması için şahitlerin birtakım şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlar; âdil, hür ve Müslüman olmaktır. Bu şartları taşıyan bir erkek veya iki kadının şahitliği kabul edilir.

Mahkeme kayıtlarına geçen bir olayda anlatıldığına göre, Hüseyin Ağa'nın evini emsalinden düşük fiyatla satın aldığı iddiasıyla varisleri tarafından Mustafa Efendi aleyhine açılan davada, davacılar iddialarını ispat etmeleri gerektiği fakat ispat edemedikleri şu şekilde belirtilmiştir: “...*sagîre-i mezbûrenin hissesinde gabn-ı fâhiş olduğuna vasiyy-i mezbûrdan beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz eylediğinden...*” Buna karşılık, davalı Mustafa Efendi'nin davayı inkâr mahiyetinde adil iki şahit getirmesi ile davanın kapandığı kayıtlara şu şekilde geçmiştir: “*şâhidân-ı mezbûrânın adâletleri zâhir oldukda şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mûcibiyle verese-i merkûme ve vasiyy-i mezbûre müştêrî-i mûmâ-ileyhe bilâ-vech mu'ârazadan men' olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*”²⁰²

Akitte hile yaptığı iddia edilen davalı kişi bu iddiayı ikrar ederek doğrulamadığı takdirde aldatıldığını söyleyen davacı kişinin iddiasını ispatlaması beklenir. Yukarıdaki kayıttan görüldüğü üzere davalı taraf şahit getirebildiği gibi, davacı taraf da şahit getirebilir. Nitekim aşağıda yer verilen mahkeme kaydında Hatice bt. İnayetullah adlı kişi menzil satışında aldatıldığına dair mahkemeye müracaat etmekte ve davacının inkârı üzerine şahitler getirmektedir. Şahitlerin evin satılan fiyatının emsal fiyatından fâhiş oranda düşük olduğuna şahitlik etmesiyle Hatice Hatun davayı kazanmaktadır.

²⁰² Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 106 Numaralı Sicil, H. 1067-1069, M. 1656-1658*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, L, 286.

... mülk menzili kıymet-i mislinin ziyâdeye tahammülü var iken mezbûr Abdülkâdir Çelebi beni tağrîr edip kıymet olmayan yirmi iki bin akçeye menzil-i mezbûru benden iştirâ etmişidi lâkin mezbûr Abdülkâdir Çelebi beni mağrûr etmekle akd-i mezbûrda gabn-ı fâhiş vâki' olmuştur. Gabn hükmü ile menzil-i mezbûru istirdâd ederim suâl olunup şer'an ihkāk-ı hak olunmak matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Abdülkâdir Çelebi cevâbında, fi'l-hakîka menzil-i merkûmu kız karındaşım mezbûre Hatice Hâtun'dan yirmi iki bin akçeye iştirâ eyledim meblağ-ı mezbûr yirmi iki bin akçe menzil-i mezbûrun kıymet-i misli olmadığı ve akd-i merkûmda gabn-ı fâhiş olduğu ma'lûmum ve müsellemin değildir deyicek müdde'îye-i merkûme Hatice Hâtun'dan müdde'âsına muvâfika beyyine taleb olundukda, udûl-i ricâlden Abdullah Efendi b. Maden el-Îmâm ve Derviş Hasan b. Ahmed ve İnâyet Çelebi b. Ahmed ve Abdi b. Mustafa nâm kimesneler li ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olunduklarında, her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye edip fi'l-vâki' menzil-i mezbûrun kıymet-i mislinin el-ân otuz bin akçeye mümkün olduğu ma'lûmumuzdur ve akd-i merkûmda gabn-ı fâhiş mukarrerdir. Biz bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz dediklerinde gıbbe ri'âyetihî şerâiti'l-kabûl şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki'a olmağın, mâ hüve'l-vâki' mûcebiyle hükm birle ketb olundu.²⁰³

2.4. Yemin ve Nükûl (Yeminden Kaçınma)

Davacı, iddiasına delil sunamazsa davalıdan yemin etmesini talep edebilir. Davalının ayrıca delil sunması gibi bir şart bulunmamaktadır. Çünkü olmayan bir şeyin ispat edilmesi beklenemez. İspat edilene kadar berâet-i zimmet asıldır. Dolayısıyla davalının yemin ederek iddiayı inkâr etmesi, savunması için yeterlidir. Sicillere kaydedilen bir olayda Mustafa b. Abdullah tarafından satması için Osman Beşe'ye teslim edilen kumaşların satılmadan önce yangında yandığına dair ismi geçen Osman Beşe'nin yemini, davanın sonuçlanması için yeterli olmuştur.

²⁰³ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia): 37 Numaralı Sicil, H. 1047, M. 1637-1638*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XXV, 298.

Mahmiye-i İstanbul'da el-Hâc Muslihüddin mahallesinde sâkin Mustafa b. Abdullah nâm kimesne mahfil-i kazâda Osman Beşe b. İlyas mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip her bir topu onar zirâ' olan bir top beyâz ve bir top mavi ve bir top güvezî atlasımı âhara bey' eyle deyü târihi kitâbdan üç sene mukaddem mezbûr Osman Beşe'ye teslîm edip ol dahi yedimden kabz ve tesellüm eylemiş idi. Âhara bey' etmemenin hâlâ taleb ederim suâl olunsun dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Osman Beşe cevâbında kazıyye vech-i muharrer üzere olduğunu ikrâr lâkin yedimde iken bin altmış senesi Zilka'desi'nin on altıncı gününde vâki' harîkde min-gayrı te'ad muhterik oldu deyicek mezbûr Osman Beşe'ye müdde'î-yi mezbûrun atlasların âhara bey' ve bir vechile hıyânet ve te'addî etmeyip muhterik olduğuna yemin teklîf olundukda ol dahi alâ-mâ hüve'l-mesûl halfü billâhi'l-aliyyü'l-azîm etmemenin bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.²⁰⁴

Davalı yemin etmekten kaçınırsa dava, davacının yani aldatıldığını iddia edenin lehine sonuçlanır. Buna nükûl denir ki burada nükûl de ispat vasıtası olarak itibar görmektedir. Bu minvalde aşağıdaki fetva iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Zeyd şu kadar kitaplarını semen-i mislinden noksân-ı fâhiş ile Amr'a bey' u teslim itdikden sonra Zeyd Amr'dan: "Sen beni bey'-i mezbûrda tağrîr etmiştin" deyu dava ve Amr dahi inkar idüb Zeyd müddeâsına ikâmet-i beyyine edememekle kadı Zeyd'in talebi ile Amr'a yemin teklif itdikde Amr nükûl idüb kadı nükûlü ile hükmeylese Zeyd bey'i feshe kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²⁰⁵

Burada muhtemel ki müşteri, satıcıyı malının değerinin az olduğuna ikna ederek onu aldatmış ve değerinden fâhiş oranda az bir bedelle satın almıştır. Müşterinin yapmış olduğu bu hile, sözlü hile türü olup satıcıya muhayyerlik hakkı vermektedir.

2.5. Sicil: Hile ile Meşhur Olmak

Osmanlı mahkemelerinde, adaletin temini için gerekli soruşturmalar yapılmakta, taraflar eşitlik ve tarafsızlık ilkeleri gereğince yargılanmaktaydı. Nitekim bu amaca binaen bölgenin ileri gelen insanların da "şühûdü'l-hâl" sıfatıyla mahkemede bulunmaları

²⁰⁴ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 10 Numaralı Sicil, H. 1072-1073, M. 1661-1663*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, LI, 151.

²⁰⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 332.

oldukça önemlidir. Soruşturmalar neticesinde davaya taraf olan kişinin sicili, davanın sonucunda etkili olan bir unsurdur. O halde tağrîr davaları için düşünüldüğünde, delil ve yemin vasıtalarının dışında hile ile meşhur olmak da davayı şekillendiren bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aşağıdaki fetvada Hind, hilekâr biri olarak bilindiği için açmış olduğu dava dinlenmemiştir.

Zeyd bir bağı “Mülkümdür” deyu zevcesi Hind’in huzurunda Amr’a bey’ u teslim ettikde Hind bilâ-özü sükût edip Amr birkaç sene zabtettikten sonra Hind “Ol bağ kable’l-bey’ mülkümdür” deyu Amr’dan dava eylese mesmûa olur mu?
el-Cevab: Hind hile ve telbîs ile meşhure ise davası istima’ olunmamak üzere iftâ ihtiyar olunmuştur.²⁰⁶

3. Hüküm

Tağrîr davalarında tarafların dinlenmesi neticesinde verilen hüküm genellikle aldatılan davacı tarafa muhayyerlik hakkı verilmesidir. Zararın tazmini veya bütün toplumu ilgilendiren aldatmalarda ta’zîr cezalarının verilmesi de verilen hükümler arasındadır.

3.1. Muhayyerlik Hakkı

Aldatılan kişinin mağduriyetini gidermek amacıyla o kişiye, üzerinde anlaşıldığı şekliyle akdi olduğu gibi kabul etmek ile malın aynen teslimi sağlanarak akdi feshetme arasında muhayyerlik hakkı verilmektedir. Çalışma sırasında incelenen fetva ve sicillerde “tağrîr ve gabn-i fâhiş muhayyerliği” ve “ayıp muhayyerliği” ile ilgili birtakım meselelerle karşılaşmış olup bu kısımda onlara yer verilecektir.

3.1.1. Hıyâr-ı Tağrîr ve Gabn-i Fâhiş

Aldatılma ve fâhiş oranda aldanma halinde ortaya çıkan muhayyerlik hakkı ile ilgili önemli bazı meseleler vardır ki bu meselelerin başında kasıtlı bir aldatma (tağrîr vb.) olmaksızın fâhiş orandaki gabn ile bu muhayyerlik hakkının kullanılıp kullanılmayacağı meselesi gelmektedir. Malın tüketilen semerelerinin tazmini, fûrularının alınması veya

²⁰⁶ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 311

aldatan tarafın vefat etmesi durumunda muhayyerlik hakkının nasıl kullanılacağı ile ilgili meseleler de konu için önem arz etmektedir.

a) Tağrîr ile birlikte gabn-i fâhiş

İttifakla kabul edildiği üzere gabn-i fâhiş ile birlikte aldatmanın da bulunması ve bu durumun anlaşılması halinde “hıyâr-ı gabn ve tağrîr” hükmü gereğince kandırılan taraf akdi feshedebilir.²⁰⁷ Mecelle’de de konuyla ilgili olarak “*Mütebâyi’ândan biri diğerini tağrîr edip de bey’de gabn-i fâhiş olduğu tahakkuk ettiğinde, mağbûn olan kimse bey’i feshedebilir*”²⁰⁸ maddesi bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki fetva da bunu göstermektedir:

Zeyd, şu kadar kile pirinci dâini Amr’a deyni mukâbelesinde bey’ u teslim itdikden sonra Zeyd: “Bey’-i mezbur tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!” deyu dava ve gabn-i fâhişi isbat idicek bey’i feshe kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²⁰⁹

Aslında öyle olmadığı halde malının çok kıymetli olduğunu, ederinin de yüksek olduğunu söyleyerek satmak, sözlü hile grubundan olup aldatılan kişi için muhayyerlik sebebidir. Kadı sicillerinde bununla ilgili güzel bir örnek bulunmaktadır. Bostancılardan Bayezid Bey, Andriye v. Kiryaki’nin yalan beyanı üzerine aldanarak bostanını alması ve sonrasında bostanın verimsiz çıkması sebebiyle aslında aldatılarak bostana ederinden fâhiş oranda fazla ücret ödemiş olduğunu fark etmesi ile muhayyerlik hakkı talep etmiştir. Karşı tarafın inkârı üzerine şahit getiren Bayezid Bey, davayı kazanmıştır. Sicil kaydının metni ise şöyledir:

²⁰⁷ Bilmen, *Kâmûs*, VI, 79.

²⁰⁸ Mecelle, md. 357.

²⁰⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbağzâde Nu’mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu’mâniyye*, vr. 124a-124b. Bir başka fetva da şöyledir: “Zeyd Amr’ın tevkiliyle Bekir’in menziline akdi Amr’a izâfet ile Bekir’den iştirâ ve kabz ve Amr’a teslim ettikten sonra Bekir Amr’dan “Bey’-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu” deyu dava ve tağrîr ve gabn-i fâhişi isbat edince bey’i feshe kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Bkz. Debbağzâde Nu’mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu’mâniyye*, vr. 124b; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ*, s. 306.

... mezbûr Andriye zikr olunan bostan için senede onar bin akçeye istîcâr ederler ve kıymeti bin beş yüz esedî guruşdur, al şu mülkü deyû beni mağrûr edip ben dahi mezbûrun tağrîrine binâen mârrü'z-zikr bostanı dokuz yüz esedî guruşa mezbûrdan mülk olmak üzere iştirâ edip yüz otuz esedî guruşu merkûm Andriye'ye def' ve teslîm ol dahi ahz u kabz etmişidi, mârrü'z-zikr bostanın arsası vakf olduğundan mâ'adâ ...? olup bir şey hâsıl olmamağla senede beş bin akçe ücret ile kimesne istîcâra tâlib olmayıp ve semen-i misli dahi ancak beş yüz guruş olmağın mezbûr Andriye'den suâl olunup ihkāk-ı hak olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-suâl mezkûr Andriye ... tağrîr ettiğini inkâr edicek müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda hadîka-i hâssa bostancılarından ... kimesneler li ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup istişhâd olunduklarında ... biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz [96a] şehâdet dahi ederiz deyû her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri'âyeti şerâiti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.²¹⁰

b) Tağrîr olmaksızın gabn-i fâhiş

Gabn-i fahişin tağrîrle birlikte olduğu durumlarda akdin feshedileceği hususunda ihtilaf yoktur. Fakat tağrîr bulunmaksızın mücerret gabn-i fâhişle muhayyerlik hakkının sabit olup olmayacağına dair farklı görüşler bulunmaktadır.²¹¹ İbn Âbidîn, risalesinde bu konuya değinmiş ve tek başına fâhiş gabnin akde tesiri hususunda Hanefî mezhebindeki görüşleri üç gruba ayırmıştır:²¹²

1. Akit feshedilebilir.
2. Akit feshedilmez.
3. Tağrîr varsa akit feshedilir; yoksa feshedilmez.

İbn Âbidîn, üçüncü görüşü benimsemiş olup Hanefî âlimlerin çoğunluğunun da bu görüşü benimsediklerini ifade etmiştir. Nitekim Timurtâşî (ö. 1006/1598), *Tenvîru'l-ebsâr* isimli eserinde “*Gabn-i fâhiş içeren satım akdinde tağrîr varsa sözleşme feshedilir, yoksa feshedilemez.*” demiş ve bu konuda verilen en sahih fetvanın bu olduğunu ifade

²¹⁰ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, H. 1077, M. 1666-1667*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XVII, 613.

²¹¹ Bilmen, *Kâmûs*, VI, 79.

²¹² Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Mecmû'âtü resâil İbn Âbidîn*, y.y.: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y., II, 68.

etmiştir.²¹³ Hanefî mezhebi içerisinde mutemed olan sahih görüş, aldatma olması halinde akdin feshedileceği aksi halde feshedilemeyeceğidir.²¹⁴ *Mecelle*'de de bu hususu ifade eden şu madde yer almaktadır: “*Bey‘de bilâ tağrîr gabn-i fâhiş bulunsa mağbun olan kimse bey‘i feshedemez.*”²¹⁵

Bununla ilgili olarak fetva kitaplarında, aldatma ve aldanma olmadığı halde belli bir ücret karşılığında müşteriye malı teslim eden satıcının, değerinden eksik bedelle sattığını iddia ederek sonradan akdi feshedemeyeceğine dair şu fetva zikredilmektedir:

Zeyd, mülk çiftliğini bilâ-tağrîr Amr’a semen-i ma‘lûma bey‘ u teslim itdikden sonra Zeyd: “Değerinden eksikçe bey‘ itmişim!” deyu bey‘i feshe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.²¹⁶

Aynı şekilde aldatma ve aldanma olmadığı halde belli bir ücret karşılığında malı teslim alan alıcının, değerinden fazla bedelle aldığını iddia ederek sonradan akdi feshedemeyeceğine dair de fetvalar zikredilmektedir.²¹⁷ Kadı sicillerindeki uygulamalarda da aynı şartın arandığını “bilâ-tağrîr gabn mesmû‘ olmaz” benzeri ifadelerle görmekteyiz.

...mezbûr Andriyos zikr olunan tüfenk ve raht ve gömlek ve makramaları gabn-ı fâhiş ile yüz altmış guruşa iştirâ etmiş idim deyû bilâ-tağrîr gabn mesmû‘ olmamağın i‘tirâfı mücebince meblağ-ı bâkî-i mezbûr dört yüz guruşu müdde‘î-i mezbûra edâ ve teslîme mezbûr Andriyos’a tenbîh olunmağın mâ vaka‘a bi‘t-taleb ketb olundu.²¹⁸

²¹³ İbn Âbidîn, *Mecmûatü‘r-resâil*, II, 68; Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî el-Hanefî Timurtaşî, *Tenvîru‘l-ebâr ve câmiü‘l-bihâr*, İstanbul: 1860, II, 29.

²¹⁴ Zeyla‘î, *Tebyînü‘l-Hakâik*, IV, 31; Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed el-Eyyûbî Remlî, *el-Fetâvâ‘l-hayriyye*, der. Muhammed İbrahim, Kahire: el-Matbaatü‘l-Kübra‘l-Emiriyye, 1882, II, 232; İbn Nüceym, *el-Bahrü‘r-râik*, VII, 14-15.

²¹⁵ *Mecelle*, md. 356.

²¹⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbagzâde Nu‘mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu‘mâniyye*, vr. 124a.

²¹⁷ “Zeyd’in bağçesinde olan kirazı kemal buldukdan sonra Zeyd ol kirazı ağacından düşürüp almak üzere semen-i maluma Amr’a bilâ-tağrîr bey‘-i sahih ile bey‘ eylese Amr “Değerinden ziyadeye almışım” deyip bey‘i feshe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Bkz. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 193.

²¹⁸ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil, H. 1086-1087, M. 1675-1676*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, XVIII, 277.

Sahih olan görüş tağrîr şartının arandığı görüş olsa da tağrîr olmaksızın fâhiş gabnle akdin feshedilebileceğine dair de fetvalar bulunmaktadır.²¹⁹

Zeyd vasisi olduğu kızı Zeyneb-i sağırenin mülk menzilini müsevviğ-i şeriyyeye binaen Amr'a semen-i maluma bey' u teslim ittikden sonra Hind bey'-i mezbûr gabn-i fâhiş ile olmuşdu deyu dava ve gabn-i fâhişi isbat edicek beyi feshe kadir olur mu?
El-Cevâb: Olur. (Damadzade)²²⁰

Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Netîcetü'l-fetâvâ*'sında geçen bu fetvada tağrîr olduğuna dair bir kayıt geçmemektedir. Dolayısıyla tek başına fâhiş gabn ile bu hükme varıldığı düşünülebilmektedir. Fakat tağrîr olduğuna dair bir kayıt olmamakla birlikte olmadığına dair de bir kayıt bulunmamaktadır. Zira bu konudaki fetvalarda gördüğümüz kadarıyla “bilâ tağrîr” şeklinde takyîdî ibare bulunmaktadır. Bu sebeple kanaatimizce yukarıdaki fetva tağrîrin olması veya olmaması ihtimallerine sahiptir. *Netîcetü'l-fetâvâ*'da geçen bir başka fetva da şöyledir:

Zeyd vasisi olduğu sağırenin mülk menzilini semen-i mislinden noksan-i fâhiş ile Amr'a bey' u teslim ettikten sonra Zeyd ol menzili Amr'dan iştirâ ve kabz idup badehu sağıre fevt olsa veresezi menzili Zeyd'den almağa kadir olurlar mı?
El-Cevâb: Olurlar.²²¹

Yukarıda zikredilen ihtimal bu fetva için de geçerlidir. Zira burada da “bilâ tağrîr” şeklinde kayıt düşülmemiştir. Öte yandan ilkinden farklı olarak bu fetvada açıkça aldatma amacı belirtilmemiş olsa bile aldatma amacının olduğu anlaşılmaktadır. Vasi olan Zeyd'in kendi çıkar ve kazancı için bu satışı gerçekleştirmiş olma ihtimali oldukça yüksektir.

²¹⁹ “Zeyd-i mecnunun vasisi Hind Zeyd'in cariyesi Zeyneb'i Amr'a bey' u teslim ettikten sonra hakim Hind'i hıyanetine binaen azledip yerine Bekir'i vasi nasbeylese Bekir Amr'dan ‘Bey'i mezbûr gabn-i fâhiş ile olmuşdu’ deyu dava ve gabn-i fâhişi isbat edince Zeyneb'i Amr'dan alıp Zeyd için zabta kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Bkz. Debbâğzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 125a; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 205.

²²⁰ Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265, s. 245.

²²¹ Dürrîzâde, *Netîcetü'l-fetâvâ*, s. 247.

Yine *Netîcetü'l-fetâvâ*'da geçen bir diğer fetvada bu defa “bilâ tağrîr” kaydının düşüldüğünü ve bu defa salt fâhiş gabnle feshedilemeyeceğine hükmedilmiş olması kanaatimizi destekler mahiyettedir. Söz konusu fetva metni şu şekildedir:

Zeyd Amr'dan şu kadar eşyasını bilâ tağrîr semen-i maluma Amr'dan iştirâ ve kabz ettikten sonra Zeyd “Değerinden ziyadeye iştirâ etmişim.” deyu beyi feshe kadir olur mu?
El-Cevâb: Olmaz.²²²

Buna ilaveten Dürrîzâde, adı geçen *Fetâvâ*'sında, tüm bu fetvalardan sonra *Minâhü'l-ğaffâr*'dan yaptığı nakille zahirü'r-rivâyede gabn-i fâhiş ile redde hükmedilmediğine; ancak aldatma olursa red ile hükmedildiğine yer vermiştir.²²³

c) Tüketilen nesneye karşılık bir şey talep edilemeyeceği

Muhayyerlik hakkı, bu hakkın kullanıldığı zamana kadar geçen süre zarfında maldan doğan ve tüketilen eşyanın tazminini kapsamaz. Aşağıdaki fetvalardan da görüleceği gibi, eğer biri satmış olduğu bahçeyi tağrîr ve fâhiş gabn sebebiyle doğan muhayyerliğini kullanarak geri alırsa, buna ek olarak tüketilen mahsule karşılık herhangi bir şey talep edemez.

Zeyd milk zeytin bağçesini Amr'a semen-i ma'lûma bey' u teslim Amr dahi birkaç sene bağçeyi mülkiyet üzere zabt ve mahsulünü ahz u istihlâk ettikten sonra Amr fevt olup veresesı ol bağçeyi zabteyleseler hâlen Zeyd “Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu” deyu dava ve tağrîr ve gabn-i fahişi isbat edip bağçeyi aldıkda “Müddet-i mezbûrenin mahsulünü terekeden yahud mülkünden dâmin olun” deyu vereseyle cebre kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²²⁴

Zeyd mülk bağçesini tağrîr ve gabn-i fâhiş ile Amr'a bey' u teslim edip Amr dahi bir müddet zabt ve mahsulünü ahz u istihlak eylese Zeyd bey'i feshedip bağçeyi aldıkda mahsul-i müstehleke için Amr'dan nesne almağa kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²²⁵

²²² Dürrîzâde, *Netîcetü'l-fetâvâ*, s. 248.

²²³ Dürrîzâde, *Netîcetü'l-fetâvâ*, s. 248.

²²⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 307.

²²⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306; Debbağzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 124b.

d) Malın fûrularının alınamayacağı

Satılmış ve alıcıya teslim edilmiş bir malın, yeni sahibinin elinde iken fûruları meydana gelmişse, akdin feshi durumunda mal alınırken malın fûrularının da alımı gibi bir durum söz konusu değildir. Zira akdin feshinde şart olan malın aynen geri verilmesidir. Malın satıldığı anda ise bu fûruları mevcut değildi. O halde bu fazlalığın verilmesi gerekmemektedir ki aşağıdaki fetva da bunu desteklemektedir:

Zeyd şu kadar koyunlarını Amr'a semen-i ma'lûma bey' u teslim ettikten sonra Amr'ın mülkünde koyunlardan şu kadar fûru' hâsıla olup ba'dehu Zeyd "Bey'-i (meblağ-ı) mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu" deyu dava ve tağrîr ve gabn-i fâhişi isbat edip koyunları aldıkda "Fûrûlar koyunlardan hâsıla oldu öyle olunca benim olmuş olur" deyu fûrûlarını Amr'dan almağa kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²²⁶

e) Aldatan tarafın vefatı halinde mirasçılara karşı dava açılabilmesi

Tağrîr ve gabn-i fâhiş ile gerçekleşen bir satım akdinde aldatan tarafın vefat etmesi durumunda, aldatılan taraf vefat eden tarafın mirasçılara karşı dava açarak akdin feshini talep edebilir.²²⁷

Zeyd, mülk arsasını Amr'a bey' u teslim idüb ba'dehû Amr fevt oldukda Zeyd: "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!" deyu dava ve tağrîr ve gabn-i fâhişi isbat idicek bey'i feshe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.²²⁸

Bu örnekte zarara uğradığı için mirasçılara dava açan satıcı konumundaki Zeyd iken; aşağıdaki fetvada ise alıcı konumundaki Amr mirasçılara karşı dava açan kişidir.

²²⁶ Debbağzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 124b. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 307.

²²⁷ Bilmen, *Kâmûs*, VI, 79.

²²⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331.

Zeyd bir metânı Amr’a semen-i ma‘lûma bey‘ u teslim idub ba‘dehû Zeyd fevt olduktan sonra Amr: “Bey‘ -i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!” deyu Zeyd’in veresinden dava ve tağrîr ve gabn-i fâhiş isbat idicek bey’i feshe kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²²⁹

3.1.2. Hıyâr-ı Ayb

Ayıp muhayyerliği, herhangi bir aldatma fiili olmaksızın sadece ayıp bulunması sebebiyle verilen bir hak olduğu gibi; bu ayıbın gizlenmesi şeklinde, ayıpla birlikte evleviyet kuralı gereği aldatma fiili ile beraber bulunması sebebiyle de verilen bir haktır. Bu başlık altında zikredilecek olan fetvalarda, aldatmadan bahsedilmemekle birlikte; aldatma fiili neticesinde ortaya çıkacağı kanaatini taşıdığımız meseleler yer almaktadır.

Bunlardan bir tanesi aşağıda orijinal metni yer alan fetvadır ki bu fetvada, ev satın alan birinin evi alırken içinde mezar olduğu satıcı tarafından beyan edilmemesine rağmen evde iki tane mezar bulunması sebebiyle alıcının mağduriyetinden bahsedilmektedir. Zira hiç kimse içinde mezar olan bir ev istemez. Yine kanaatimizce, ev satan biri satmak istediği evin içinde mezar olup olmadığını bilmiyor olamaz. O halde bu satıcının bunu bilinçli ve kastî olarak müşteriden gizlediğini söylemek mümkündür ki bu gizleme bir hiledir. Fetvada belirtildiğine göre, böyle bir durumda tüccarların örfüne göre ayıbın değerince fiyattan indirim icap etmekle birlikte; ayıp muhayyerliği gereğince, müşteri evi iade etme hakkına sahiptir.

Zeyd, Amr’ın menziline semen-i malûma Amr’dan iştirâ ve kabz ve def‘-i semen itdikden sonra ol menzilin içinde iki mezar olduğuna muttali‘ olub Amr’ın yedinde iken mevcut idiği şer‘an sâbit olsa inde’t-tüccar noksan-i semen îcab etmekle Zeyd menzili hıyâr-ı ayb ile Amr’a redde kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²³⁰

Belli bir vasıf sebebiyle alınan bir malın o vasıf ile mevsuf olmaması da ayıp muhayyerliği sebebidir. Bir malın üstün vasıflı olarak tanıtılarak alıcının o mala rağbet etmesini sağlamak alıcıyı aldatmaktır.

²²⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbağzâde Nu‘mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu‘mâniyye*, vr. 125a.

²³⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 106b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 344.

Zeyd Amr'dan beyne'n-nâs meşhûr olan Kara Mahmud masnûu olmak üzere iştirâ ve kabzettığı cevherdâr tüfenk Kara Mahmud'un olmayıp kıymette ve rağbette ondan dûn olan tüfenk idiği ser'an sabit olsa Zeyd tüfenki Amr'a redde kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²³¹

Görüldüğü üzere Kara Mahmud üretimi olduğunu düşünerek bir tüfek satın alan kişi, tüfeğin aslında Kara Mahmud üretimi olmayıp değerce ondan düşük ve daha az rağbet edilen bir tüfek olduğunu anladığı anda tüfeği iade edebilir. Kanaatimizce satıcı burada tüfeğin daha kolay ve daha pahalıya satılabilmesi için yalan beyanda bulunmuş ve alıcıyı aldatmıştır. Bu konuda başka fetvalar da bulunmaktadır.²³²

Zeyd Amr'dan semen-i malûma iştirâ ve def'i semen ettiği menzili kabzedip bir müddet sâkin olduktan sonra "Bazı kimesneler 'Menzil asıl cin yatağıdır, cin vardır' deyu haber verdiler, aybı zuhur etti" deyu menzili mezburu Amr'a red ve semen-i merkûmu istirdâda kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²³³

Burada evi satın alan kişinin evde cin olduğunu iddia ederek ayıplı olduğu gerekçesiyle evi satıcıya iade talebi dikkate alınmaz. Çünkü iddia edilen ayıp, ev için ayıplık teşkil etmemektedir. Ayıp muhayyerliği hakkının tanınabilmesi, ayıbın dikkate değer ve objektif olmasına bağlıdır. Nitekim Hanefî mezhebi açısından da durum böyledir.²³⁴

Ayıp muhayyerliği ile muhayyer olan taraf, malı teslim aldığı ayıplı şekliyle aynen iade etmekle yükümlüdür. Eğer kendisinin elindeyken malda herhangi bir sebepten ötürü değişiklik meydana gelmişse malı aynen iade edemeyeceği için iade hakkı düşer. Fakat teslim aldığı andaki ayıbın bedelden düşürülmesini talep etme hakkına sahip olur.²³⁵ Bununla ilgili çeşitli fetvalar bulunmaktadır.²³⁶

²³¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306.

²³² Bkz. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 209. "Hind Zeyd'e "Cariyem Zeyneb Macar cinsindendir." demekle Zeyd Zeyneb'i ol cinsden olmak üzere iştirâ ve kabzettikten sonra Zeyneb'in ol cinsden alçak olan âhar cinsden olduğu sabit olsa Zeyd Zeyneb'i Hind'e redde kâdir olur mu? el-Cevab: Olur."

²³³ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 210.

²³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 2 vd.

²³⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 19-20.

²³⁶ Bkz. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 208-210. Bunlardan bir tanesi şöyledir: "Zeyd Amr'dan iştirâ ve kabz ve def'i semen ettiği bargîr reddini icab eder ayb-i kadîmi olduğu zahir olup red sadedinde iken bargîr Zeyd'in yedinde helak olsa bargîr Amr'ın yedinde iken ol ayb ile muayyeb olduğu

3.1.3. Muhayyerlik Hakkını Düşüren Durumlar

Muhayyerlik, malı aynen teslim edip akdi feshetmek veya belirlenen fiyat üzerinden akdi devam ettirmek arasında seçim yapmaktır. Yoksa malı alıp fiyat üzerinde indirim yapmak değildir. Dolayısıyla bu hakkın kullanılabilir olması için malın aynen korunmuş olması gerekmektedir. Bu sebeple malın aynen korunmadığı hallerde muhayyerlik hakkının düşeceği açıktır. Muhayyerlik hakkını düşüren çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu başlık altında kısa kısa bu sebeplere değinilecek olup her biriyle ilgili fetva örneklerine yer verilecektir.

a) Eşyanın başkasına satımı

Bir malın başkasına satılması malda herhangi bir değişiklik meydana getirmese dahi araya başka bir akit girdiği ve o malın sahibi değiştiği için artık o malın muhayyerlik hakkı ile akdin feshine binaen ilk sahibine verilmesi mümkün değildir. Bunun alıcı veya satıcı açısından olmak üzere iki boyutu vardır.

Alıcı açısından bu durum aşağıdaki fetvada izah edilmiştir. Buna göre; aldatma ile fâhiş gabne uğradığını anladığı halde akdin feshini talep etme hakkını kullanmayan biri almış olduğu eşyayı bir başkasına satarsa artık muhayyerlik hakkını kullanamaz. Fetvanın metni şöyledir:

Zeyd birkaç kürkünü Amr’a semen-i maluma bey’ ve teslim ettikten sonra Amr bey’-i mezbûrda tağrîr ve gabn-i fâhiş olduğuna muttali olup ba’dehu ol kürkleri bey’a arz eylese hâlen Amr “Tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuştu” deyu ol kürkleri Zeyd’e redde kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²³⁷

vech-i şer’î üzere sabit olunca Zeyd noksan-ı semen ile Amr’a müracaata kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”

²³⁷ Debbağzâde Nu’mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu’mâniyye*, vr. 125b; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 202; Dürrizâde, *Netîcetü’l-fetâvâ*, s. 245.

Satıcı açısından ise; kişinin malı sattığı kişi o malı başkasına satarsa, ilk satıcı bu akdi feshederek başkasına satılmış olan bu malı ilk alıcıdan talep edemez. Örnek olarak şu fetva gösterilebilir.

Zeyd-i müteveffanın veresişi terekeden bir menzili tağrîr ve gabn-i fâhiş ile Amr'a bey' u teslim, Amr dahi Bekir'e bey' u teslim eylese hâlen verese bey'-i mezbûru feshedip menzili Bekir'den almağa kâdir olurlar mı?
el-Cevab: Olmazlar.²³⁸

b) Eşyanın istihlâki

Muhayyerlik hakkını düşüren sebeplerden bir tanesi de malın tüketilmesidir. Zira bu durumda malın korunmuş olmasından söz etmek mümkün değildir. Bu minvalde aşağıdaki fetva örnek teşkil etmektedir:

Zeyd bir metâmı Amr'a şu kadar akçeye murâbahaten bey' u teslim, Amr dahi metâi istihlâk ettikten sonra Zeyd semeni Amr'dan talep ettikde Amr Zeyd'e "Sen murâbahada hıyanet etmişsin, öyle olunca semeni tamamen vermem" demeğe kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²³⁹

Zikredilen bu fetvada murâbaha yoluyla bir eşya alan Amr, hıyanete uğradığı gerekçesiyle malın ücretini Zeyd'e vermek istemiyor. Fakat bunun için malın sağlam olması gerekirken Amr, malı tükettiği için malı Zeyd'e iade edemeyeceğinden dolayı tüketmiş olduğu malın bedelini vermekle mükelleftir.

c) Eşyanın kullanılması

Satım akdine konu olan bazı şeylerin kullanılması onların değerinden eksilteceği için bu da bir muhayyerlik düşürücü sebep olarak zikredilebilir. Mesela köle alışverişi dikkate alınacak olursa, kölenin belli bir süre kullanılması o süre zarfında güçsüzleşip yaşlanacağı

²³⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306. Bir başka fetva da şöyledir: "Zeyd mülk menziline tağrîr ve gabn-i fâhiş ile Amr'a bey' u teslim Amr dahi Bekir'e bey' u teslim eylese hâlen Zeyd bey'-i mezkûru feshe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz." Bkz. Debbağzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 124a; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306.

²³⁹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 196.

düşünülürse değer kaybedeceği açıktır. Dolayısıyla aşağıda yer verilen fetvadan da görüleceği üzere bu durumda onu iade edemez.

Zeyd kulu Amr'ı Bekir'e semen-i maluma bey' u teslim ettikten sonra Amr bey'-i mezbûrda tağrîr ve gabn-i fâhiş muttali olup badehu Amr'ı birkaç sene (defa) istihdam ettikten sonra Bekir "Amr'ı tağrîr ve gabn-i fâhiş ile almuşdum" deyu Zeyd'e redde kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²⁴⁰

d) Eşyanın vakfedilmesi

Satın alınan bir malın vakfedilmesi halinde o mal artık kişinin mülkiyetinden çıkar. O sebeple kişi, vakfettiği bu malı satın alırken uğradığı tağrîr ve fahiş gabn sebebiyle iade etme hakkını kaybeder. Fetvalarda da belirtildiği üzere böyle biri dava açacak olsa davası dikkate alınmaz.

Zeyd mülk menziline Amr'a semeni maluma bey' u teslim ve kabz-ı semen edip ba'dehu Amr ol menzili bir cihete vakf-ı sahih ve lâzım ile vakfettikten sonra Zeyd "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu" deyu dava eylese mesmûa olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²⁴¹

e) Mala taşınmaz mülk eklenmesi

Mala gayr-i menkul bir mülk ilave edilmesi o malın konu olduğu akdi feshetmek için kullanılan muhayyerlik hakkının düşmesine sebep olur.

Zeyd Amr'dan semen-i ma'lûma iştirâ ve kabzeyletiği arsa üzerine bina ihdâs edip ba'dehu Amr "Bey-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu" deyu dava ve muddeâsına ikâmet-i beyyine edip Zeyd binasını kal' ve arsayı Zeyd'den almağa kâdir olur mu?
el-Cevab: Olmaz.²⁴²

²⁴⁰ Debbağzâde Nu'mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu'mâniyye*, vr. 125a-125b; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306.

²⁴¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 306.

²⁴² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 307.

f) Muhayyerlik hakkına sahip olan kişinin vefatı

Tağrîr ve gabn-i fâhişten kaynaklanan muhayyerlik hakkı, bu hakkın kendisine tanındığı kişiye mahsus olup miras yoluyla mirasçılara aktarılması söz konusu değildir.²⁴³ Nitekim *Mecelle* bunu “*Hıyâr-ı gabn ve tağrîr vârise mevrûs olmaz.*”²⁴⁴ maddesiyle açıkça belirtmiştir. O halde; muhayyerlik hakkı kişinin vefat etmesiyle birlikte düşer. Artık o haktan mirasçılarının faydalanması gibi bir durumdan söz edilemez.

Zeyd sıhhatinde mülk menziline semen-i ma‘lûma Amr’a bey‘ u teslim itdikden sonra Zeyd, fevt oldukda veresesı Amr’dan: “Zeyd menzil-i mezbûru tağrîr ve gabn-i fâhiş ile bey‘ etmiş idi!” deyu dava eyleseler mesmûa olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.²⁴⁵

Zikredilen fetvadan da anlaşılacağı üzere; tağrîr ve gabn-i fâhiş ile gerçekleşen bir satım akdinde aldatılan tarafın vefat etmesi durumunda, mirasçıları aldatan tarafa karşı dava açarak akdi feshettiremezler. Çünkü onların açtıkları davanın hukuken bir değeri bulunmamaktadır. Bu konuda örnek olarak verilebilecek bir diğer fetva da şöyledir:

Zeyd şu kadar zira‘ çuhasını Amr’a sıhhatinde semen-i ma‘lûma bey‘ u teslim ve kabz-ı semen itdikden sona Amr fevt oldukda Amr’ın veresesı: “Bey‘ -i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuş idi!” deyu dava eyleseler mesmûa olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.²⁴⁶

Bu durumun farklı bir boyutu olarak satmış olduğu eşyanın semenini alamadan alıcının vefat etmesi halinde satıcının semeni vereseden talep etmesiyle ilgili bir fetva bulunmaktadır. Fetvada, veresenin aldatma ve gabn-i fahiş olduğu iddiasıyla semeni vermemek gibi bir haklarının olmadığına hükmedilmiştir.

²⁴³ Ali Haydar, *Dürrü’l-hükkâm*, I, 314; Bilmen, *Kâmûs*, VI, 79.

²⁴⁴ *Mecelle*, md. 357.

²⁴⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331; Debbağzâde Nu‘mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu‘mâniyye*, vr. 125a.

²⁴⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 101b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 331-332; Debbağzâde Nu‘mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu‘mâniyye*, vr. 125a.

Zeyd şu kadar eşyasını bilâ-tağrîr Amr'a sıhhatinde semen-i ma'lûma bey' u teslim edip ba'dehu semen-i almadan Amr fevt olmakla Zeyd semen-i mezbûru Amr'ın tereke-i vâfiyesini kabzeden veresesinden talep ettikde verese "Sen eşya-i merkûmeyi değerinden ziyadeye bey' etmişdin" deyu semen-i tamamen vermemeğe kâdir olurlar mı?
el-Cevab: Olmazlar.²⁴⁷

3.2. Tazmin

Yalan beyan ile aldatılan bir kişi bu aldanmadan ötürü maddi olarak zarara uğrarsa aldatan kişiye bu zararını tazmin ettirme hakkına sahip olur. Bu başlık altında konuyla ilgili fetvalardan hareketle tazmin ettirme hakkına sebep olan meseleler incelenecektir.

Satım akdinde akit işlemi tamamlanıp teslim ve kabz da gerçekleştikten sonra malın gerçek sahibinin veya mala ortak başka birinin çıkması akde tesir etmektedir. Zira başta satın alırken satıcı o malın kendi mülkü olduğunu ve ortağı olmadığını söyleyerek muhatabını aldatmıştır. Bu durumda alıcı mağdur olmaktadır. Çünkü kişi almış olduğu mal için birtakım harcamalarda bulunabilmektedir. Hatta aldığı şey arsa ise üzerine bina inşa edebilmektedir. Tüm bu harcamalardan sonra malın gerçek sahibi çıkıp geldiğinde malı ona teslim etmek zorundadır. Neticede gerçek sahibin herhangi bir kusuru bulunmamaktadır. Fakat fıkıh, müşterinin de mağdur edilmesini istemez. Aldatılanın hakkını korumak ve zararını gidermek için kendisine birtakım haklar tanır. Bu haklar satıcıya rücû ve zararı tazmindir. Konuyla ilgili çeşitli fetvalar bulunmaktadır.

Zeyd, bir bağçeyi, "Mülkümdür" deyu Amr'a semen-i ma'lûma bey' u teslim ve kabz-ı semen idüb Amr dahi bağçede eşcâr gars itdikden sonra Bekir ol bağçeye müstahık çıkub ba'de'l-isbat ve'l-hükm Amr'dan alsa Amr semen-i mezbûr ile rücu' ve gars itdiği eşcârı kâîmeten Zeyd'e teslim idüb yevm-i teslimde olan kıymetlerini Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur.²⁴⁸

Buna benzer farklı fetvalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, satılan bir malın aslında vakıf malı çıkmasıyla ilgilidir.²⁴⁹ Bir diğeri aldatılan kişi vefat ettikten sonra

²⁴⁷ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 202.

²⁴⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 353.

²⁴⁹ Fetva metni şöyledir: "Hind bir menzili "Mülkümdür" deyu Zeyd'e semen-i ma'lûma bey' u teslim ve kabz-ı semen idüb Zeyd dahi menzil-i mezbûrda ebniye ihdas itdikden sonra menzil-i mezbûrun vakıf olduğu beyyine ile sâbit olub ba'de'l-hükm Zeyd'den alınsa, Zeyd ebniye-i merkûmeyi Hind'e teslim idüb yevm-i teslimde mebnîyyeten kıymeti ile semen- mezbûru Hind'den almağa kâdir olur mu? el-

vereseye intikal eden malı, gerçek sahibi alınca veresenin aldatan kişiye rücû ve tazmin ettirmesi ile ilgilidir.²⁵⁰ Bir diğer fetva da satın alınan bir evin aslında bir başka ortağının çıkması ve bu ortağın kendi payını ele geçirmesini anlatmaktadır.²⁵¹

Tüm bu fetvalarda zararın, aldatan kişiye tazmin ettirileceğine hükmedilmiştir. Aldatılan kişinin, aldatan kişiye zararını tazmin ettirmeyip, malın gerçek sahibine o mal üzerine inşa ettiği binayı zorla satmak gibi bir hakkı mevzu bahis değildir. Nitekim şu fetva bu konuya açıklık getirmektedir:

Zeyd, Amr'dan iştirâ ettiği menzilde bina ihdas etdikden sonra Hind menzile müstahikka çıkub ba'de'l-isbat menzil Hind'e hükmolunsa Hind, Zeyd'e: "İhdâs ettiğin binayı kal' eyle!" dedikde Zeyd Hind'e: "Binanın kıymetini bana virüb binayı al!" deyu cebre kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.²⁵²

Zarar, malın gerçek sahibine tazmin ettirilemeyeceği gibi, malın gerçek sahibi de aldatılan kişinin kendi imkânları ile mala eklediği şeyleri bedava olarak elde edemez. Aşağıdaki fetva metninde de görüleceği üzere bazı aletleri eksik olan bir saat alan Zeyd, saatin eksiklerini kendi alıp yaptırdıktan sonra saatin gerçek sahibi Bekir çıkıp gelince ne Zeyd Bekir'e o aletlerin kıymetini tazmin ettirebilir ne de Bekir aletlerin kıymetini vermeksizin bedava olarak saati alabilir.

Cevâb: Olur." Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 353.

²⁵⁰ Fetva metni şöyledir: "Zeyd, bir menzili Amr'a semen-i ma'lûma bey' u teslim ve kabz-ı semen edip Amr dahi menzil-i mezbûrda bina ihdas etdikden sonra Amr fevt olup menzili veresesi zabt etdiklerinde Hind ol menzile müstahikka çıkıp ba'de'l-isbat ve'l-hükm vereseden alsa verese o binayı Zeyd'e mebniyyen teslim edip yevm-i teslimde mebniyyen kıymeti ile semen-i merkûmu Zeyd'den almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur." Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 353.

²⁵¹ Fetva metni şöyledir: "Zeyd ve Amr bir menzili "Müstakillen mülkümüzdür" deyu Bekir'e semen-i ma'lûma bey' u teslim ve kabz-ı semen idüb Bekir dahi menzilde bina ihdas etdikden sonra Beşir menzilin sülûs-i şâyi'ine hissesine müstahik çıkub ba'de'l-isbat ve'l-hükm menzilin sülûsünü zabt eylese, Bekir menzilin sülûsânı ile binanın sülûsünü mebniyyen Zeyd'e ve Amr'a teslim idüb ol binanın yevm-i teslimde mebniyyen kıymetiyle semen-i merkûmu Zeyd ve Amr'dan almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur." Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 354.

²⁵² Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b-111a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 354.

Zeyd'in Amr'dan iştirâ ve kabz itdiği saatin bazı âlâtı olmamağla Zeyd müceddeden âlât yapturub vaz' ettirdikten sonra Bekir ol saate müstahik çıkub ol saat ba'de'l-isbât hükmolunsa Zeyd Bekir'e: "Ol âlâtın kıymetlerini ver ve illâ kal'i saate muzırr olmamağla kal' idüb alurum!" didikde Bekir razı olmayub: "Âlâtı meccânen zabt iderim!" dimeğe kadir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz.²⁵³

Yalan beyanın etki ettiği konulardan biri de kendini falancanın kölesi olarak tanıtip satın alınmayı talep eden hür kişi ile ilgilidir. Buna göre, böyle söyleyen birini sahibi diye tanıttığı kişiden belli bir bedel karşılığında satın alan kişi satın aldığı kişinin beyanıyla aslında hür olduğunu öğrencince parayı verdiği kişiye zararını tazmin ettirme hakkına sahip olur. Fakat bu konu için aşağıda yer verilen fetvada bu kişinin kayıp olması durumunda, aldatılan kişinin kendi köle olarak tanıtan diğer aldatan kişiye zararını tazmin ettirebileceği ifade edilmektedir:

Zeyd Amr'a "Ben Bekir'in kuluyum beni iştirâ eyle" demekle Amr dahi Zeyd'i Bekir'den semen-i ma'lûma iştirâ ve kabz ve def'-i semen itdikden sonra Zeyd "Ben hürdür'l-aslım!" deyu dava ve müddeâsına ikamet-i beyyine idüb hürriyetine hükmolunsa Bekir gâib olub mekânı ma'lûm olmamağla Amr semen-i merkûmu Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?
el-Cevab: Olur.²⁵⁴

Fetva kitaplarında karşılaştığımız bu örneğin bir benzeri kadı sicillerinde de mevcuttur. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 numaralı sicilde geçen bir sicil kaydının metni çok uzun olması sebebiyle aşağıda yalnızca ilgili kısmına yer verilmiş olup ayrıntı olarak addedilebilecek bilgiler üç nokta ile gösterilmiştir:

..... merkûme Gevher'in ... hürretü'l-asıldan mütevellide olup bir vechile bana ve ebeveynime asla rık târî olmamışdır deyu üzerime da'vâ-yı hürriyet edip ba'de'l-inkâr ... hürretü'l-asl olduğunu muvâcehemde isbât ve hürriyetine hükmolundu lâkin bâyi'-i mezbûr Seyyid İbrahim'in mekânı ma'lûm olmayıp ve ... merkûme Gevher bey'a inkıyâd ve ismim Firuz'dur beni iştirâ eyle demesiyle beni tağrîr ve ona binâen iştirâ eylediğim ecilden ... merkûme Gevher'e mürâca'at ve talep eylediğimde...²⁵⁵

²⁵³ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 111a; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 354.

²⁵⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, vr. 110b; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Eser Kılavuz, I, 354.

²⁵⁵ *Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 106 Numaralı Sicil*, s. 581.

3.3. Cezalandırma: Kalpazanlık Örneği

Kalpazan, Arapçadaki “kalb” kelimesine Farsçadaki “zen” ekinin eklenmesiyle “kalbzen” şeklinde türetilmiş olup sahte para basan anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde “kallâb”, “kalpzen”, “sikkezzen” ve “zebânzedî” gibi kelimelerle de ifade edilebilen bu terim; hilekâr, düzenbaz ve yalancı gibi manaları da ihtiva etmektedir.²⁵⁶

Kalpazanlık, sikke adı verilen madeni paraların içeriğindeki gümüş ve altın gibi değerli madenlerin miktarının azaltılarak, bakır gibi değeri az olan madenlerin kullanılmasıyla sahte para üretilmesidir. Kalpazanlar bu sayede az maliyetle paranın değerini olduğundan daha yükseğe taşımaktadırlar. Yine paraların kenarlarından kırparak değerli madenleri çalmak da bir başka yöntemdir. Bu yöntemle elde ettikleri gümüş gibi değerli madenlerden ayarı düşük yeni paralar üreterek piyasaya sürmektedirler. Çeşitli yöntemlerin kullanıldığı kalpazanlık fiilinde bu yöntemi genellikle sarraflar kullanmaktadırlar. Kalpazanlık sadece madeni paralar üzerinden değil aynı zamanda kâğıt paralar üzerinden de yapılmaktaydı. Kâğıt paraların sahtesini basma veya basılmış olan paraların üzerinde oynamalar yapmak da kalpazanlığın başka bir boyutudur.²⁵⁷

Kalpazanlığı meslek edinmiş insanlar, bu paraları ürettikten sonra üzerine bir de devletin damgasını vururlar. Dolayısıyla uzmanlardan başkasının sahte mi gerçek mi olduğunu anlayamayacağı hale getirdikleri bu paraları piyasaya sürerek halkı aldatırlar. Bu durum hem halkı hem de devleti maddi zarara uğratmakta olup ayrıca devletin iktisadi hâkimiyetini sarsmaktadır. Bu nedenle kalpazanlık yasaklanmış ve bunu meslek edinen kişilere çeşitli cezalar verilmiştir.²⁵⁸

Bu husus fetvalara da konu olmuştur. Buna göre bakırdan akçe üretip gümüş suyuna daldırıp sonra da üstüne devletin damgasını vurarak gerçek gümüş para olduğu iddiasıyla piyasaya süren birinin fitneci olduğu biliniyorsa bu kişiye şer‘an ne yapılacağı sorulmuştur. Cevap olarak; hâkimin takdir edeceği ağır bir ceza ve uzun süreli hapis lazım olur denilmiştir. Fetvanın orijinal metni şöyledir:

²⁵⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1993, II, 153.

²⁵⁷ Orhan Kılıç, “XI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı İktisat*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, III, 180.

²⁵⁸ Bilmen, *Kâmûs*, III, 316; Kılıç, “XI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, III, 180.

Nühâsdan gurus ve zolata yapıp temvihen ağardub üzerine sikke-i sultaniye elfâzını tezviren yazıp “Meskûk gümüşdür” deyu halka verip bu vechile kalbazanlık sanatını işleyen kimesnelere şer‘an ne lazım olur? el-Cevab: Ta‘zir-i şedîd ve habs-i medîd lazım olur.²⁵⁹

Bir başka fetvada ise bu kişinin katledilip edilemeyeceği sorulmuştur. Cevap olarak ise fıkıhta katilleri hakkında bir hüküm görülmemekle birlikte kayıtların incelenmesiyle bu işi yapanın kesin olarak bilinmesi kaydıyla bu uygulamayı önlemek amacına binaen katledilmelerinde bir sakınca olmadığı söylenmiştir. Öte yandan kendilerinde sahte para bulunmakla birlikte bu işi yapmak üzere kullanılan alet edevatları yoksa veya bunu gösteren başka bir delil yoksa ta‘zir-i şedîd ve uzun süreli haptisten başka kararın caiz olmadığı belirtilmiştir. Fetvanın metni şöyledir:

Zeyd nühâsdan gurus ve akçe yapıp ve temvihen ağardub üzerine sikke-i sultaniye elfâzını tezvîren yazıp “Meskûk gümüşdür” deyu ibâdullahı hud‘a ile aldatıp sâî bi’l-fesad olduğu zahir ve mütehakkik olsa Zeyd’in şer‘ ve fesadını def‘ için emr-i veliyyü’l-emr ile katli meşru mudur? el-Cevab: Kalbazanların katli hususunda muteberât-i fikiyyede mesele görülmemeğin katilerine iftâ mümkün olmamıştır, lakin mezbûrlar gereği gibi teftiş olunup sanat-i habîseyi kendüler işlediği zahir ve mütehakkik olursa şer‘lerini def‘ için katilerine ferman buyurulmada beis yokdur, ama yanlarında ve evlerinde kalb akçe bulunup alâyim ve alât bulunmasa, ahvallerini haber verir kimesneler dahi olmasa ta‘zir-i şedid ve habs-i mediddin gayri ceza caiz değildir.²⁶⁰

Yukarıda zikredilen fetvaya karşılık başka bir fetvada yukarıdaki cevapla bu kişilerin katledilmelerine şer‘an müsaade olunmayacağı ifade edilmiştir. Her iki fetvanın da *Fetâvâ-yı Feyziye*’de geçmesine rağmen hükümlerindeki farklılık dikkat çekicidir. Bahsi edilen fetvanın metni şöyledir:

²⁵⁹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 117.

²⁶⁰ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 117. Aynı hükmün verildiği bir başka fetva metni de şu şekildedir: “Birkaç kimesneler kalbazanlık etmek üzere ahz olunup yanlarında ve evlerinde kalb akçe ve kalb zolata ve müzevver tuğralı ve zincirli altın sikkeleri bulunup gereği gibi teftiş olundukda ol sanat-i habiseyi kendüler işledikleri zahir ve mütehakkik olsa sâî bi’l-fesad olmalarıyla şer‘ ve fesadlarını def‘ için ol kimesneler siyaseten emr-i veliyyü’l-emr ile katileri meşru olur mu? el-Cevab: Olur.” Bkz. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 117.

Suret-i mezbûrede zikrolunan kalbazanlık eden kimesnelerin vech-i muharrer üzere hükm-i şer‘îleri muteberât-i fıkhiyeden *Fetavâ-yi Atâbiye* ve *Fetâvâ-yi Tâtarhaniye*’de mestûr iken mukaddemâ bazı fuhûlden istifta olundukda cevaplarında “Kalbazanların katilleri hususunda muteberât-i fıkhiyede mesele görülmemeğin katillerine iftâ mümkün olmamıştır, lakin mezbûrlar gereği gibi teftiş olunup ol sanat-i habiseyi kendü işlediği zahir ve mütehakkik olursa şer‘ ve fesadlarını def‘ için emr-i veliyyül-emr ile katilleri meşrudur” deyu tahrir etmeğin ol sanatı işleyenlerden nice kimesneler ahz olunmuş olsa cevap-i mezkûra itibar olunup mezbûrların katillerine şer‘an müsâade olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.²⁶¹

4. Sulh

İstanbul Kadı sicillerinden yapılan taramalar ekseninde tağrîr davalarında sıklıkla sulh olduğu görülmektedir. Anlaşamayıp davalık olan iki taraf, “muslihîn” denilen araçların araya girmesiyle bir noktada anlaşmaya varıyorlardı. Böylece huzur ortamı temin edilmiş oluyordu. Nitekim aşağıdaki metinde görüleceği üzere uzun tartışmalar neticesinde dört bin akçede sulh olan davacı taraf, davalıyı davadan ibra ve ıskat ederek kendi de davadan ve tartışmalardan bertaraf olmuştur.

...Selim Ağa bir re’s kır atını mukaddemâ bana bey‘ murâd eyledikde işbu atım otuz bin akçe eder deyü beni ta‘zîr etmekle ben dahi mezbûrun cevâbına binâen zikrolunan atı otuz [-bin] akçeye iştirâ ve kabz ve def‘-i semen etmiş idim lâkin kıymeti yirmi bin akçe olmağla tağrîrine binâen bey‘-ı mezbûr fesholunup zikrolunan atı red ve semenini istirdâd eylediğimde ol dahi tağrîrini inkâr etmekle beynimizde münâza‘ât-ı kesîre cereyân etmiş idi el-hâletü hâzihî tavassut-ı muslihîn ile da‘vâ-yı mezbûreden merkûm Selim Ağa benimle dört bin akçe üzerine sulh olundukda ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr dört bin akçeyi mezbûr Selim Ağa yedinden bi’t-tamam ahz u kabz edip husûs-ı mezbûra müte‘allik da‘vâdan mezbûrun zimmetini ibrâ ve ıskât eylediğimden...²⁶²

²⁶¹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 117.

²⁶² *Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 10 Numaralı Sicil*, s. 457. Benzer bir sicil kaydı da şöyledir: “mezbûr Yayla beni tağrîr etmekle menzil-i merkûmda olan hisse-i meşrûhamı değer bahâsından noksana bey‘ eyledim deyü da‘vâ etmiş idim hâlâ fâriğ olup husûs-ı mezbûra müte‘allik âmm-i da‘vâdan mezbûr Yayla’nın zimmetini ibrâ-i âm ile ibrâ eyledim dedikde mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu.” Bkz. Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil, H. 1073-1074, M. 1663-1664*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, XVI, 324. Benzer örnekler için bkz. *Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 10 Numaralı Sicil*, s. 563; *Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil*, s. 855; *Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil*, s. 495; *Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 106 Numaralı Sicil*, s. 451.

Bu örneğe benzer şekilde tağrîr ve gabn-i fâhiş davasında aracılardan araya girmesiyle sulh olan taraflardan, sulh bedelini ödemekle yükümlü olan davalı tarafa borçlu olan davacı taraf sulh bedelini, karşı tarafa olan borcundan düşerek takas işlemi gerçekleştirmişlerdir. Buna ilaveten aldatılan tarafın mağduriyetini biraz daha giderme çabasıyla kalan borcunun ödemesini de tecil ettirerek sulh sağlanmıştır. O halde denilebilir ki sulh, yalnızca belli bir bedel üzerinde anlaşmak şeklinde değil; borcun tecili gibi farklı yollarla da sağlanabilmektedir. Bahsi geçen sicil kaydının metni ise şu şekildedir:

...bir mücevher altın hançerimi mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi'ye dört yüz esedî guruşa bey' ve teslîm, ol dahi iştirâ ve tesellüm edip semen-i mezbûr dört yüz esedî guruşu mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi'nin deyn-i şer'îden zimmetimde hakkı olan altı yüz elli esedî guruşun dört yüz guruşuna takas, ol dahi iştirâ ve tesellüm ve mukâssa etdiğinden sonra bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-ı fâhiş ile olmuş idi deyü da'vâ, mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi dahi gabn ve tağrîri inkâr etmekle ba'de'n-nizâ' muslihûn tavassut edip mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi ile beynimizde yüz elli esedî guruş üzerine inşâ-i akd-i sulh etdiklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûru mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi'ye bâkî deynim olan iki yüz eli esedî guruşun yüz elli esedî guruşuna takas, mezbûr es-Seyyid Ahmed Çelebi dahi ba'de'l-mukâssa deyn-i mezbûrumdan bâkî yüz esedî guruş târîh-i kitâbdan üç yüz altmış gün tamâmına değin tecil eyledi dedikde gibbe't-tasdîkî'ş-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.²⁶³

5. Aldatmaları Önleyici Tedbirler

Osmanlı hukukunda suça dair yaptırımlar; cezalar, güvenlik tedbirleri ve mağduriyetin giderilmesi olmak üzere üç gruptur. Cezalar ve mağduriyetin giderilmesi şeklindeki yaptırımlar, işlenmiş suçlara yönelikken; güvenlik tedbirleri, gelecekteki suçların işlenmesini önleyici tedbirlerdir.²⁶⁴

Osmanlı devleti, toplumsal düzeni ve huzuru sağlamak amacıyla esnafın hile yapmasını da önleyici birtakım önlemler almıştır. Mesela terzilerin mîrî için diktikleri

²⁶³ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 11 Numaralı Sicil, H. 1081, M. 1670-1671*, LIII, 96.

²⁶⁴ Mustafa Avcı, "Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi", *Uluslararası II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi 13-14 Mayıs 2016*, İstanbul: 2016, I, 640.

elbiselerde hile yapmamalarına dair ferman yazılması bu önlemlerden bir tanesidir. Böylece; terziler, hile yapmaları halinde cezalandırılacaklarına dair uyarılmışlardır. Miladi 1661-1663 yıllarına ait bir sicilde yer alan bu fermanın o dönemde hüküm süren IV. Mehmed'e (ö. 1104/1693) ait bir ferman olduğu anlaşılmaktadır. İlgili sicil kaydının orijinal metnine aşağıda yer verilmiştir.

... Mevlânâ İstanbul Kādısı () -zîdet fezâ'iluhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki hâliyâ hâssa mîrî hil'at dikilmek lâzım geldikde taşra terzileri bazı hil'atleri sakat işleyip koltukların ve bellerin dar dikip hileden hâlî olmadıkların bi'l-fi'il Âsitâne-i sa'âdet'de terzibaşı olan kîdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Mustafa -zîde mecduhû- i'lâm etmeğin vech-i meşrûh üzere mukaddemâ verilen emr-i şerîf mücebince ol makûleler mûmâ-ileyh terzibaşı ma'rifetiyle ele getirilip Dîvân-ı Hümâyûnuma gönderilmek bâbında fermân-ı hümâyûnum sâdır olmuştur buyurdum ki () vusûl buldukda i'lâm olunduğu üzere mîrî hil'atleri sakat işleyip koltukların ve bellerin dar dikip hîle eyleyen ol makûle taşra terzileri vech-i meşrûh üzere mukaddemâ verilen emr-i şerîf mücebince mûmâ-ileyh terzibaşı ma'rifetiyle ele getirilip Dîvân-ı Hümâyûnuma ihzâr etdiresin ki şer'le haklarında lâzım gelen icrâ oluna şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın.²⁶⁵

Aldatmaları önleyici tedbirlerden bir diğeri de kethüdâlık sistemidir. Halk ağzında kâhya olarak da ifade edilen kethüda, sözlükte güvenilir memur ve ev sahibi anlamlarına gelmekte olup Osmanlı devlet ve esnaf teşkilâtlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir unvandır. Esnaf kethüdâları, esnafın önemli meselelerinde tam yetkili âmir konumundadır. Esnaf arasındaki tartışmaları çözmek, lonca adı verilen esnaf teşkilatlarına riyaset ederek esnaf ile hükümet arasında köprü görevi görmek, haksız rekabeti önlemek için gerekli tedbirleri almak, narh oranlarına riayet edilmesini sağlamak, esnaflar nezdinde nizamı tesis etmek için birtakım kaideleri belirlemek gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır. Kethüdâların tüm bu görevleri doğrultusunda, ticarete hile yapılmasını önlemekten de sorumlu olduklarını söylemek imkân dâhilindedir.

Şer'iyye sicillerine bakıldığında, kethüdâlık sisteminin çok yaygın olduğu mülâhaza edilmektedir. Nitekim aşağıda orijinal metni yer alan mahkeme kaydında kendi aralarında sık sık tartışmalar meydana gelen dellâller için kethüda tayin edilmesi yönündeki talepten bahsedilmektedir. Bilindiği üzere dellâl, satıcı ile alıcı arasında

²⁶⁵ *Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 10 Numaralı Sicil, s. 902.*

aracılık eden ve satıcı adına sattığı maldan belli bir miktar komisyon alan kimseye denilmektedir. Bu kimseler, satışı gerçekleştirebilmek amacıyla çeşitli hilelere başvurabilmektedir. Bu noktada, başlarında onları kontrol eden bir kethüdânın olması, hile yapmalarını önleyici bir tedbir olarak düşünülebilir.

Mahmiye-i İstanbul'da vâki' kazzâzlar kethüdâsı olan Mehmed Bey b. İsmail ve yiğitbaşları Mustafa b. Kasım ve sâirleri ve Yahudi kazzâzlarının kethüdâları İlya v. Hafas nâm kimesneler meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm edip, mahmiye-i mezbûrede vâki' Hoca [Ha]nı içinde ve taşrasında ham ipek fûruht eden dellâllar[ın] kethüdâları olmamağın, beynlerini ihtilâlden hâlî olmadıkları ecilden, İzdin cemâ'atinden Ruben v. Harun nâm Yahudiye ittifâkımız ile ham ipek bey' eden dellâllara kethüdâ nasb olunmasın taleb ederiz dediklerinde, cânib-i şer' den mezbûr Ruben kethüdâ olmağa icâzet verip, mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.²⁶⁶

²⁶⁶ Bilgin Aydın ve diğer., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil, H.1027, M. 1618*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, XIII, 491.

SONUÇ

İslam borçlar hukukunun irade ve akit gibi temel konularıyla olan ilişkisinden ötürü önem kazanan ve modern zamanın ticari hayatında da sık sık örnekleriyle karşılaşılan aldatma fiili anlamındaki hile (tağrîr) konusunun ele alındığı bu çalışmada, XVII. yy. Osmanlı döneminde hilenin akitlere tesiri ele alınmıştır. Söz konusu döneme ait İstanbul kadı sicilleri ve muteber kabul edilen fetva kitaplarından hareketle, karşılaşılan hile vakalarına verilen hükümler incelenerek Osmanlı’da uygulanan hukukun, genelde İslam hukuku özelde ise Hanefî doktrini ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hanefî mezhebinde hilenin akitlere tesirinin incelendiği bölüm olan ikinci bölümde, her bir hile türünün akit üzerindeki etkisi incelenerek teorik bir sistem takip edilmiştir. Fakat Osmanlı’daki vakaların incelendiği üçüncü bölümde konu, davalar üzerinden seyretilmiştir. Zira Osmanlı Devleti’nde aldatan taraf şayet aldattığını kendiliğinden kabullenip ikrar etmiyorsa aldatılan kişi ya dava açardı yahut şeyhülislamdan fetva alırdı. Dolayısıyla konu üst mercilere intikal ederek hukuki düzlemde çözüme kavuşturulurdu.

Mecelle’de de ifade edildiği üzere “*Beyyine müdde’î için ve yemîn münkir üzerinedir.*”²⁶⁷ kaidesi gereğince yürütülen davalarda etkili olan farklı bir husus da davalının ya da davacının sicili idi. Bunun tağrîr davaları için önemi ise zaten hile ile meşhur olan bir kişinin sözüne itimat edilmiyor olmasıdır. Mezhep kitaplarının hile ilgili yerlerinde rastlanmayan bu bilgiye, Feyzullah Efendi’nin *Fetâvâ-yı feyziye* adlı kitabında geçen bir fetva vesilesiyle ulaşılmıştır. Söz konusu fetva şu şekildedir:

Zeyd bir bağı “Mülkümdür” deyu zevcesi Hind’in huzurunda Amr’a bey’ u teslim ettikde Hind bilâ-özü sükût edip Amr birkaç sene zabtettikten sonra Hind “Ol bağ kable’l-bey’ mülkümdür” deyu Amr’dan dava eylese mesmûa olur mu?

el-Cevab: Hind hile ve telbîs ile meşhure ise davası istima‘ olunmamak üzere iftâ ihtiyar olunmuştur.²⁶⁸

²⁶⁷ *Mecelle*, md. 76.

²⁶⁸ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı feyziye*, s. 311.

Tağrîrle birlikte gabn-i fâhişin de bulunduğu durumlarda aldatılan kişiye akdi feshetme hakkı verileceği hususunda ihtilaf yoktur. Fakat tağrîr bulunmaksızın sadece gabn-i fâhişle akdin feshedilebilirliğine dair farklı görüşler bulunmaktadır.²⁶⁹ Hanefî mezhebi içerisinde mutemet görüş, ancak tağrîrin bulunması halinde akdin feshedileceği aksi halde feshedilemeyeceğidir.²⁷⁰ Bu çalışma neticesinde; Osmanlı'nın 17. yy. verilerinde de “bilâ-tağrîr gabn mesmû‘ olmaz” şeklindeki ifadelerle aynı şartın arandığı ve mezhep ile aynı doğrultuda hareket edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Netîcetü'l-fetâvâ*'sında geçen bir fetvadan, tağrîr olduğuna dair bir ibare bulunmadığı için tek başına fâhiş gabn ile muhayyerlik hükmüne varıldığı kanaati edinilse de bahsi geçen fetvada tağrîr olmadığına dair de bir ibare bulunmamaktadır. Kaldı ki bu konudaki fetvalara bakıldığında, tağrîrin bulunmadığı durumlarda “bilâ tağrîr” şeklinde takyîdî ibare kullanıldığı müşahede edilmiştir. Dolayısıyla fetva, tağrîrin olması veya olmaması ihtimallerine sahiptir. Öte yandan aynı fetva kitabında yer alan ve bu defa “bilâ tağrîr” ibaresinin bulunduğu bir başka fetvada tek başına fâhiş gabnle akdin feshedilemeyeceğine hükmedilmiştir. Tüm bunlar, Osmanlı Devletinde, Hanefî mezhebindeki hâkim görüşün dışına çıkılmadığını göstermektedir.

Çalışmanın pratik boyutunu temsil eden Osmanlı uygulamalarına bakıldığında aldatmalarla ilgili devletin birtakım önlemler aldığı dikkat çekmektedir. Esnafı uyarmak amacıyla fermanlar yazılmış olması, esnafın ve onlar adına çalışan dellâllerin takibini sağlamak amacıyla başlarına kethüdâ denilen amirlerin atanmış olması bu çalışma sırasında karşılaşılan önlemlerdir. Konunun teorik boyutunda bulunmayan bu tedbirlerin, halkının zor durumlara düşmesini istemeyen bir devlet tarafından düzenlenmiş olması oldukça kıymetlidir. Çünkü hukuk, sadece cezalandırmayı değil; aksine öncelikli olarak zarara sebep olan fiilin işlenmesi engellemeyi hedeflemelidir.

Sosyal hayatta adaleti, huzuru ve selameti sağlamak, fıkının temel amaçlarındanıdır. Bu amaçlara binaen Osmanlı Devleti de davalı ve davacı tarafların kendi aralarında sulh olmalarını önemsemiştir. Nitekim 17. yüzyıla ait veriler dikkate

²⁶⁹ Bilmen, *Kâmûs*, VI, 79.

²⁷⁰ Zeyla'î, *Tebyînü'l-Hakâik*, IV, 31; Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed el-Eyyûbî Remlî, *el-Fetâvâ'l-hayriyye*, der. Muhammed İbrahim, Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1882, II, 232; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VII, 14-15.

alındığında, muslihîn denilen araçlar vasıtasıyla birçok tağrîr davasında da sulh sağlandığı görülmektedir.

Özetle; çalışma neticesinde görülmüştür ki Osmanlı Devleti, İslam hukuk sistemini birçok konuda aynen uygulamıştır. Hilenin akitlere tesiri neticesinde ortaya çıkan muhayyerlik hakkı ve bu hakkı düşüren durumlar gibi temel meselelerde teori ile pratiğin örtüştüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte zamanın getirdiği yeniliklere karşı yeni hüküm verildiği de gözlenmiştir. Nitekim yeni bir hile türü olarak baş gösteren kalpazanlık, sahte para basma eylemi olup devletin idari gücünü sarsan bir aldatma örneğidir. Devleti ve tüm halkı hedef alan bu aldatma fiili, diğer hile türlerinden farklı olup ciddi oranda problem teşkil etmektedir. Bu nedenle kalpazanlık yasaklanmış ve kalpazanlık yapanlara çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımların, hâkimin takdir edeceği ağır bir ta'zîr cezası veya uzun süreli hapis cezası olabileceği yönünde fetvalar olmakla birlikte durumun ciddiyetine göre idam cezasının da olabileceğine dair fetvalar bulunmaktadır. Kısacası Osmanlı; teoride örneği olmayan, sonradan ortaya çıkan bu mesele hakkında fıkıh doktrininde bir hüküm yer almadığı için örfî hukuk gereğince hüküm vermiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. b.y.: Dârü'l-Minhâc, 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*.
- Apaydın, H. Yunus. "Galat", *DİA*. XIII, 297-300.
- Apaydın, H. Yunus. "Hata", *DİA*. XVI, 437-442.
- Apaydın, H. Yunus. "İrade Beyanı", *DİA*. XXII, 387-391.
- Apaydın, H. Yunus. "İrade", *DİA*. XXII, 384-387.
- Arı, Abdüsselam. "İslam Hukukunda Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1996.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûk fî'l-luğa*. Trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- Avcı, Mustafa. "Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi", *Uluslararası II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi 13-14 Mayıs 2016*. İstanbul: 2016.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 10 Numaralı Sicil. H. 1072-1073, M. 1661-1663*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, LI.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 11 Numaralı Sicil. H. 1081, M. 1670-1671*. LIII.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 18 Numaralı Sicil. H. 1086-1087, M. 1675-1676*. XVIII.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi: 106 Numaralı Sicil. H. 1067-1069, M. 1656-1658*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019, L.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil. H. 1077, M. 1666-1667*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XVII.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi: 46 Numaralı Sicil. H. 1096-1097, M. 1685-1686*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XIX.

- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 12 Numaralı Sicil. H. 1073-1074, M. 1663-1664*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, XVI.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia): 37 Numaralı Sicil. H. 1047, M. 1637-1638*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, XXV.
- Aydın, Bilgin, M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz ve Ekrem Tak. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi: 3 Numaralı Sicil. H.1027, M. 1618*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, XIII.
- Bahrülulum, Muhammed Seyyid Ali. *‘Uyûbü’l-irade fî ş-şeriatî’l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü’z-Zehra, 1984.
- Bardakoğlu, Ali. “Gabn”, *DİA*. XIII, 268-272.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- Boynukalın, Mehmet. “Suç”, *DİA*. XXXVII, 453-457.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Beyrut: Dâru Tavku’n-Necâ, 1422.
- Cebeci, İsmail. “Vadîa”, *DİA*. XLII, 418-419.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh fî’l-luğa*. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, 1990.
- Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Süleymaniye ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 124.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Haz. Esra Eser Kılavuz, İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.
- Debbağzâde Nu’mân Efendi, *Fetâvâ-yı Nu’mâniyye*. Süleymaniye ktp., Esad Efendi, nr. 1080.
- Döndüren, Hamdi. *İslam Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*. Balıkesir: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, Özel Seri: 2, 1984.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”, *DİA*. XIII, 366-371.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Murâbaha”, *DİA*. XXXI, 148-152.
- Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi. *Neticetü’l-fetâvâ maa’n-nukûl*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, t.y.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fî ş-şeriatî'l-İslâmiyye*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1977.
- Efendi, Ali Haydar. *Dürerü'l-hükkâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1978, 1989.
- Enis, İbrâhim, Abdülhalim Mansur, Atiyye es-Savvalihi ve Muhammed Halefullah Ahmed. *Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Misbâhu'l-munîr fî garîbî ş-şerhi'l-Kebîr*. Kâhire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1898.
- Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı feyziye*. Haz. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik, 2009.
- Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı feyziye*. Süleymaniye ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 125.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Gedikli, Fethi. “Şer'îye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler-Problemler-Teklifler*. Ed. Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sinanoğlu, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Günay, Hacı Mehmet. “Tağrîr”, *DİA*. XXXIX, 375-376.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Dellâl”, *DİA*. IX, 145-146.
- Hammâd, Nezih. *İktisadi Fıkıh Terimleri*. Trc. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Hüseyin, Ahmed Ferrâc. *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd*. Beyrut: Dâru'l-Câmiyye, t.y.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Mecmu'atü'r-resâ'il*. b.y.: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.y.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kavînî. *es-Sünen*. (b.y.): Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1997.

- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî. *el-Bahrü'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî. *Fetâvâ İbn Nüceym*. Nşr. Osman Muhammed Nâûra. Dımaşk: Mektebetü Dârü'l-Fecr, 2002.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhu Fethü'l-kadir li'l-acizi'l-fakir*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, t.y.
- Kallek, Cengiz. "İstirsâl", *DİA*. XXIII, 375-376.
- Kallek, Cengiz. "Müzayede", *DİA*. XXXII, 236-238.
- Kallek, Cengiz. "Simsar", *DİA*. XXXVII, 217-218.
- Karadâğî, Ali. *Mebdeü'r-rızâ fi'l ukûd*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1985.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kılıç, Orhan. "XI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı: İktisat*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Koca, Ferhat. "İkrar", *DİA*. XXII, 38-40.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şeriyye*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Köse, Saffet. "Hile", *DİA*. XVIII, 28-29.
- Köse, Saffet. "Hiyel", *DİA*. XVIII, 170-178.
- Makdisî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî. *eş-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Mukni'*. b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidayeti'l-mübtedi*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.

- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lılî'l-Muhtâr*. Thk. Şuayb el-Arnâvut, Ahmed Muhammed Berhum, Abdüllatif Hırzullah. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemyye, 2009.
- Mûsâ, Muhammed Yûsuf. *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd*. Kâhire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1987.
- Müslim, Ebü'l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Beyrut: Darü'l-Marife, 2007.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1993.
- Remlî, Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed el-Eyyûbî. *el-Fetâvâ'l-hayriyye* Der. Muhammed İbrahim. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1882.
- Semerkandî, Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed 'Alâ'uddîn. *Tuhfetu'l-Fukahâ'*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1994.
- Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed. *Mesâdirü'l-hak fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Kâhire: Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, 1960.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. *Nazariyyetü'l-akd*. Beyrut: el-Mecmaü'l-İlmi'l-Arabi el-İslami, 1934.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Nşr. Halil Muhyiddîn el-Meyyîs, Beyrut: y.y., 1414/1993.
- Şeybânî, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. Nşr. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şîrâzî, Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tenbîh fî fûrû'î'l-fikhi's-Şâfi'î*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Timurtaşî, Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî el-Hanefî. *Tenvîru'l-ebsâr ve câmiü'l-bihâr*. İstanbul: y.y., 1860.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Câmiu't-Tirmizî*. Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “İslam Hukukunda Gabin.” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 1990.

Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*. Haz. Süleyman Kaya ve diğer. Ed. Mustafa Demiray. İstanbul: Klasik, 2011.

Yıldırım, Mustafa Fadıl. *Borçlar Hukukuna Göre Sözleşmenin Kuruluşunda Hile*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2002.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, t.y.

Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed. *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd: el-Medhal*. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1967-1968.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Medhal li-dirâseti's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Zeyla'î, Fahreddin Osman b. Ali b. Mehcen el-Ḥanefî. *Tebyînü'l-Hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik*. Kahire (Bulak): el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313 h.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ayşe Hilal		ÖZTÜRK
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	Çok İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2008	2012	Kilis Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2012	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi
Yüksek Lisans	2017	2022	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2020	-	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih		23.08.2022	
İmza			
Adı Soyadı		Ayşe Hilal ÖZTÜRK	

